

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy – české dějiny

Mgr. Martin Formánek

**Josef Šusta – president České akademie
věd a umění (1939–1945)**

**Josef Šusta – President of the Czech
Academy of Sciences and Arts (1939–1945)**

Disertační práce

konzultant – prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

2013

PODĚKOVÁNÍ

Nejprve bych rád poděkoval svému vedoucímu disertační práce, profesoru Zdeňku Benešovi, za konzultace, podporu a čas, který mi věnoval. Děkuji mu i za důvěru, kterou mi dodával v okamžicích, kdy jsem sám o sobě pochyboval. Dodával mi sílu pokračovat a dovést tuto práci k obhajobě.

Dále chci poděkovat kolegovi, a troufám si napsat i příteli, PhDr. Vladislavu Dudákovi za četné připomínky, redakční poznámky a čas, který mi věnoval při diskuzích, se zvoleným tématem zdánlivě nesouvisejícími.

Závěrem poděkování největší, manželce Pavlíně a synu Matějovi, za pochopení a důvěru.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 20. 3. 2013

Mgr. Martin Formánek

ABSTRAKT

Cílem disertační práce je analýza životních osudů českého historika Josefa Šusty v letech 1939–1945. Práce seznamuje s důvody volby nového presidenta České akademie věd a umění v roce 1939. Text analyzuje činnost Josefa Šusty v čele nejvýznamnější vědecké instituce za Protektorátu Čechy a Morava a vlastní činnost Akademie. Podává na rozboru Šustových textů doklady k hodnocení jeho činnosti v době nacistické okupace. Práce zkoumá rizika postavení elit v rovině společenské a kulturní v letech 1939–1945. S výkladem o vědecké činnosti Josefa Šusty podává ucelený obraz jeho osobnosti. Závěrem se věnuje důvodům dobrovolného odchodu Šusty ze světa a hodnotí, zda zvažil všechna rizika, která tato exponovaná funkce přinášela.

klíčová slova – Josef Šusta, Česká akademie věd a umění, filosofie dějin, historiografie, Protektorát Čechy a Morava, sebevražda

ABSTRACT

The objective of this dissertation thesis is the life of Czech historian Josef Susta in 1939–1945 . The thesis is concerned with the reasons for the election of the new president of the Czech Academy of Sciences and Arts in 1939. The text analyses the activities of Josef Susta as the head of the scientific institution in the period of the Protectorate of Bohemia and Moravia, as well as the activities of the Academy itself. The thesis finds evidential support of assessment of his activities during the Nazi Occupation. The thesis deals with risky status of elites on the social as well as cultural level in 1939–1945. Interpreting Susta's scientific

activities, the thesis provides a complex picture of his personality. In conclusion, the work deals with Susta's suicide as well as whether he considered all risks of the prominent position.

Key words – Josef Susta, Czech Academy of Sciences and Arts, Philosophy of History, Historiography, Protectorate of Bohemia and Moravia, suicide.

OBSAH

ÚVOD	7
1 VOLBA.....	10
2 ŽIVOTNÍ OSUDY	20
3 ŠUSTA REPREZENTANTEM ČESKÉ HISTORICKÉ VĚDY	36
4 ŠUSTA A ČESKOSLOVENSKÁ SPOLEČNOST HISTORICKÁ	47
5 ŠUSTA PREZIDENTEM AKADEMIE.....	57
5.1 VNITŘNÍ CHOD ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ	59
5.2 VĚDECKÁ ČINNOST	64
6 HISTORIK ZA OKUPACE.....	75
7 ŠUSTŮV NÁZOR NA DĚJINY	79
8 ŠUSTA V ZRCADLE SVÝCH PRACÍ.....	88
9 NEOSLAVA SEDMDESÁTIN.....	117
10 CENA ZA	123
11 ODCHÁZENÍ.....	129
12 OTÁZKA VINY	145
13 EPILOG	150
ZÁVĚR	155
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	157
SEZNAM PŘÍLOH.....	Chyba! Záložka není definována.
PŘÍLOHY	Chyba! Záložka není definována.

ÚVOD

Příští rok uplyne 150 let od narození jednoho z nejvýznamnějších českých i evropských historiků první poloviny dvacátého století Josefa Šusty. Přes dílčí práce, z nichž jmenujme zejména Blümlovu práci *Josef Šusta – Úvahy o dějinách a dějepisectví* a dílčí studie Jiřího Lacha na okraj prací o Dějinách lidstva či doslovu v reedici *Dvou knih českých dějin*, čeká odborná veřejnost stále na Šustův podrobný životopis. Jedním z důvodů je jistě obrovský záběr Šustova díla, které sledovalo politické, kulturní, hospodářské a sociální otázky od třináctého století až do Šustovy současnosti. Nejblíže k vydání byly paradoxně životní osudy ve velkém sborníku o Josefu Šustovi, který chystali jeho kolegové a přátelé k sedmdesátinám. Ty zpracoval dr. Josef Hobzek, ale rukopis zmizel po autorově smrti v roce 1989. Podobně zmizelo po roce 1989 několik dalších důležitých dokumentů významných pro Šustovu biografii. Uveďme zde aspoň rozsáhlé vzpomínky ředitele kanceláře prezidenta České akademie věd a umění Blahoslava Šeplavého.

Vzhledem k pozici Josefa Šusty v české a světové vědě a rozsáhlosti jeho pozůstalosti není snadné vytvořit jeho portrét. Následující práce budiž vnímána jako dílčí studie o posledních letech života Josefa Šusty. Jejím cílem je představit Josefa Šustu ve funkci prezidenta České akademie věd a umění, poodhalit jeho životní osudy v letech vnuceného žití, kdy německá okupace systematicky likvidovala českou inteligenci. Měla by dát odpověď i na dříve často kladené obvinění z kolaborace, které

Pamětní deska na tzv. Ruthardovském domě v Třeboni
Foto – archiv autora

bylo jedním z důvodů, proč těsně po skončení druhé světové války volí Josef Šusta dobrovolný odchod ze života.

Většinou autor paradoxně píše úvod až nakonec a nejinak je tomu i v tomto případě. Při čtení dalšího bude jistě patrné, že důvodem napsání textu je splatit část dluhu, kterou česká společnost k Josefu Šustovi stále má. Stejně jsem splácel dluh před patnácti lety tím, že jsem inicioval a dovedl k úspěšné realizaci osazení pamětní desky na Ruthardovském domě v Šustově rodné Třeboni. Můj názor na poslední léta Josefa Šusty bude při čtení následujících řádek patrný. Přesto jsem se snažil držet parafráze, kterou použil další z velkých českých historiků, Jaroslav Werstadt – *de mortuis nihil nisi vere*.

Staré latinské rčení *Inter arma silent musae* pro českou společnost v letech 1939 – 1945 neplatí. I když docházelo k útlumu a první rána přišla záhy po vypuknutí války (uzavření vysokých škol), česká věda nepřestala bádát a měla pozitivní výsledky. Vrcholnou vědeckou organizací byla Česká akademie věd a umění, která přečkala období nacistické okupace, byť za cenu mnohých ztrát. V jejím čele stál slovy Werstadtovými „naš nejuniversálnější historik“ – Josef Šusta. Je nabíledni, že osudy prezidenta Akademie z let 1939 – 1945 nemůžeme zkoumat bez nahlédnutí do předchozích let. Šusta byl „hotovým“ historikem, dá-li se to vůbec o historikovi obecně říci, už v době před první válkou: vždyť byl jmenován řádným profesorem už v roce 1910. Z dnešního pohledu to vypadá zcela jinak, ale uvědomme si, jaký šok musela být pro společnost i samotného Šustu válka, která později dostala přívlastek světová a bohužel i první. S jakými pocity prožívali vznik Československé republiky, v níž mnozí spatřovali naplnění odvěkých tužeb a cílů a jiní třeba jen nutné východisko z dané dějinné situace. Jak poválečné uspořádání změnilo mapu Evropy a k jaké krizi hodnot docházelo. V tomto ohledu je třeba vnímat Šustovy kroky v letech dvacátých a třicátých, kdy byl na vrcholu svých sil. Jaroslav Med píše v úvodu své práce o literárním

životě za druhé republiky o „kontinuitě v politicko-společenské diskontinuitě“ a mnohém to platí i pro Josefa Šustu. Předkládaná práce je analytickou sondou do posledních šesti let života významného českého vědce první poloviny dvacátého století, jehož osud se uzavřel dobrovolným odchodem ze života v době, které už neměl podle vlastních slov co říci a kterou nechápal.

1 VOLBA

„V době, která rozhodně není příznivou svobodě ducha a kdy naše národní tradice si žádá odhodlané strážce před svou svatyní, byl zvolen a vládou potvrzen nový prezident České akademie věd a umění. Po mistru české hudby J. B. Foersterovi přichází mistr z oboru věd duchovních, prof. dr. J. Šusta.“¹

Úvodní věta článku předznamenává rozhovor s novým prezidentem České akademie věd a umění (dále ČAVU). Jde v mnohém o článek programový. Nový prezident akademie v něm předkládá svůj program, své úkoly a svá poslání v nové funkci. Není to první Šustovo zamyšlení nad úkoly české vědy. Na sklonku listopadu 1917 napsal text *Národní úkoly české vědy*, který pak po dvaceti letech byl znovu vydán jako soukromý tisk² k novému roku 1938. Šusta v něm pokládá řečnickou otázku, jaký podíl má věda v českém národním vývoji a odpovídá si: „v minulosti byl podíl ten zajisté neobyčejně podstatný a mnohem

Josef Šusta v roce 1942
Zdroj: Šusta, J.: Mladá léta učňovská a vandrovní, Praha 1963

větší než u kteréhokoliv jiného národa, zápasícího se silnějšími sousedy o svéprávnost. Slované balkánští na příklad nebo Irčané našli při zápasech svých mocnou oporu

¹ *President České akademie věd a umění prof. Dr. Šusta o svých úkolech a o svém programu*, Národní politika, č. 50, 19. 2. 1939

² Šusta, J.: *Po dvaceti letech*, Praha 1938

v náboženském citění a církevní organizaci. Maďaři ve stavovských tradicích své šlechty, kdežto u nás bylo především vědecké snažení berlou, o niž jsa opřen, národ vzpřímil hlavu.“³ Jako příklad uváděl i české obrození, kdy jádrem byl zájem o jazyk a vědecké ústavy (muzeum). Faktem však je, že už od Karla Hynka Máchy a následující generace umění opustilo vědu, a ta se stala stejně jako v zahraničí přirozenou složkou národního života vedle mnoha jiných složek.

V souvislosti s tehdy probíhající světovou válkou se Šusta zamýšlel i nad důležitostí vědy pro státní soběstačnost. „Jednou z předních opor našeho práva na plnou autarkii státní jest vůbec vyspělé odbornictví vědy naší v kterémkoliv odvětví nauk duchových, přírodních i technických, které nás činí nezávislými na cizině a schopnými k tomu, abychom vlastní silou vyvíjeli důstojný život kulturní. Z tohoto hlediska jest dnešní věda česká neobyčejně důležitou složkou v boji o nezávislost národní.“⁴

Jestliže Josef Šusta cítil v roce 1917 trpký úděl českého badatele, kterého trápilo i to, že od ciziny je oddělen „hrází nepřátelského ovzduší německého“⁵ a že „jsme vskutku pevnost, stísněná nepřátelskou přesilou,“⁶ pak chápeme důvody, proč byl text znovu vydán na sklonku roku 1938. Šusta v závěru píše, že jeho slova neztratila vážnost ve chvíli, „kdy nevraživý nápor proti demokratické základně, na níž stojí náš stát a v níž nalézá jedinou opravdu únosnou půdu, zesiluje zároveň mocně příboj iracionálních sil a mlhavého šera

³ c.d. s. 8

⁴ Šusta, J.: *Po dvaceti letech*, Praha 1938, s. 10

⁵ Šusta, J.: *Po dvaceti letech*, Praha 1938, s. 12

⁶ c.d., s. 13

domnělých zázraků vůdcovství opřené o tajemnou osudovost proti střízlivému úsilí kritické vědy.⁷

Již tak exponované a událostmi nabitě léto a podzim roku 1938 rozvířila i volba presidenta ČAVU na nové funkční období. Všeobecně se počítalo, že zvítězí dosavadní president, prof. Josef Bohuslav Foerster⁸ – jen proto, že všichni bývalí prezidenti ČAVU vykonávali svůj mandát až do své smrti⁹ a o Foersterovi se všeobecně hovořilo jako o vzorném hospodáři. Účetní rozvaha akademie na rok 1937 vykazovala na příjmech a vydáních okolo šesti milionů korun, což byla velká částka určená v podpoře a rozvoji českého vědeckého a uměleckého života. Problém pokračování mandátu byl jinde. Druhá republika relativizovala a kritizovala téměř vše, co vytvářelo charakter první republiky a Josef Bohuslav Foerster nebyl „člověkem politickým.“ Změněné poměry určily jinak – bude vybrán nový člověk.

⁷ c.d. s. 14

⁸ Josef Bohuslav Foerster (1859–1951) byl významným českým skladatelem, hudebním pedagogem a spisovatelem. Ve svém díle navazoval na smetanovskou tradici. Je autorem oper (*Eva*, *Nepřemožení*), symfonických básní (*Mé mládí*, *Ze Shakespeara*) koncertů a zejména sborů (*Polní cestou*, *Skřivánkovi*). Foerster vydal též celou radu statí a článků. Pozoruhodné jsou jeho autobiografické knihy *Poutník* a *Poutníkovy cesty*. V letech 1931–1939 byl prezidentem České akademie věd a umění.

⁹ Prvním prezidentem byl architekt a podnikatel Josef Hlávka, z jehož iniciativy byla tehdy Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění zřízena. Založil též známou nadaci a kolej pro studenty pražské techniky. Hlávka vedl akademii v letech 1893–1908. Po něm pokračovali právník Václav Randa (1908–1914), mineralog Karel Vrba (1914–1922) a jazykovědec Josef Zubatý (1922–1931).

Pro Josefa Šustu hovořilo několik faktorů. Byl bezesporu jeden z nejvýznamnějších reprezentantů české vědy, měl mezinárodní renomé a vrchol univerzitní dráhy (rektorský úřad) mu byl znemožněn.¹⁰ Ač nebyl členem žádné politické strany, měl blízko k agrárníkům, kteří dominovali politickému systému první i druhé republiky. Z této strany přišel s největší pravděpodobností návrh, když v říjnu 1938 hledala politická reprezentace nástupce odstoupivšího presidenta Edvarda Beneše. Josef Šusta bývá uváděn v soupisu možných kandidátů na nejvyšší ústavní post vedle např. ředitele Živnobanky Jaroslava Preisse, průmyslníka Jana Antonína Bati, generála Jana Syrového nebo ministra zahraničních věcí Františka Chvalkovského. Víme, že byl nakonec zvolen právník Emil Hácha. Robert Kvaček dodává: „Hledání bylo vyvoláno motivací, která toužila po tom dát zemi a státu znovu právní řád a jeho strážce. Takový měl být příští prezident. Právě hledání kandidátů, zvláště i při jistém už naznačeném očekávání veřejnosti, mělo v sobě prvky dramatu. Ne bouřlivého, ne konfliktního, ale plynoucího ze závažnosti, ač ta závažnost byla jiného obsahu a jiného dosahu než při volbách předešlých. Mělo k tomu přibýt i drama osobní.“¹¹ Stejná slova platí i pro Josefa Šustu, který byl ostatně spolužákem nového prezidenta Emila Háchy z dob studií na gymnáziu v Českých Budějovicích. Autor má za to, že Česká akademie věd a umění hledala také osobnost, která v neklidných vodách druhé republiky s nejistou budoucností mohla silou své osobnosti zklidnit situaci.

¹⁰ Blíže popsáno v následující kapitole.

¹¹ Kvaček, R.: *Prezident druhé republiky*, In: Rubín, J. – Tomeš, J.: *Emil Hácha před 70 lety zvolen třetím prezidentem ČSR*, Praha 2008, s. 65

Než přistoupíme k podrobnostem volby, je třeba vysvětlit organizaci České akademie věd a umění. Akademie se podle stanov z roku 1931¹² dělila do čtyř tříd. I. třída zahrnovala filosofické, právní a historické vědy, II. třída matematické a přírodní vědy včetně zeměpisu a lékařství, III. třída byla filologická a poslední, IV. třída, spojovala slovesné, výtvarné a hudební umění.

Nepočítáme-li zakladatele a prvního presidenta tehdy ještě České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění Josefa Hlávku, pak se v čele vystřídali reprezentanti všech čtyř tříd, a dokonce v pořadí od I. po IV. třídu. Patrně proto se v nové volbě I. třída Akademie snažila postavit svého kandidáta proti reprezentantu IV. třídy Josefu Bohuslavu Foersterovi. Právo nominace v I. třídě si vymohli historici s odůvodněním, že ze středu právnické obce už jeden prezident povstal (Václav Randa). V užším výběru se tak objevila tři jména – Josef Šusta, Gustav Friedrich a Lubor Niederle. Poslední z nich se vzdal kandidatury vzhledem ke svému vysokému věku (bylo mu 73 let), mezi Gustavem Friedrichem a Josefem Šustou byla provedena zkušební volba, v níž pak byl poměr 12:2 pro Šustu. V plénu celé třídy pak dostal Šusta dvacet hlasů a Gustav Friedrich pět hlasů.

Rozhodující volba měla přijít při valném shromáždění České akademie věd a umění 25. ledna 1939. Josef Bohuslav Foerster se mohl opírat o podporu III. a IV. třídy, ale i o některé jednotlivce z II. a I. třídy. Nejen ke svému překvapení dostal však nakonec ze 41 hlasů pouhé čtyři hlasy,¹³ když Gustav Friedrich dostal sedm hlasů a Josef Šusta dvacet osm

¹² MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, inv. Č. 210, k. 170

¹³ Před volbou se prý objevily spekulace ohledně nejasného účetnictví v Hlávkově nadaci, nicméně nejsou doložené.

hlasů. Dva lístky byly prázdné. Novým presidentem na léta 1939–1941 se stal historik, universitní profesor Josef Šusta.

Necelý měsíc po volbě vedl Josef Šusta rozhovor s redaktory *Národní politiky*¹⁴ a *Prager Tagblattu*. V rozhovorech vytýčil program České akademie věd a umění pro nadcházející léta s vědomím, že doba bude složitá a pro činnost akademie bude mít rozsáhlá omezení. Byť měla jednu velkou výhodu, a tou byla její relativní uzavřenost a konzervatismus, za který byla i v období první republiky pranýřována mladší generací vědců. Šusta ve zmíněném rozhovoru k tomu dodal, že „všude na světě soustřeďují akademie především vědecké pracovníky a umělce, jejichž profil se ustálil a dílo dosáhlo již určité zralosti. Stráž hodnotné tradice proti příkrým výkyvům vývoje, někdy z míry zrychleného, jest jejich přirozeným úkolem, ale při doplňování členstva působí po právu i motiv uznání práce již vykonané, nejen očekávané. Pracovník ducha, který tak skromný úděl práce teoretické a tvořivé tak často vyměnil možnost značných zisků, jež výjimečným nadáním dává praktické povolání, mívá tak málo skutečné odměny za své odříkavé dílo, že vedle honosných nekrologů pocta akademického členství jest jeho spravedlivým nárokem. Tímto motivem liší se akademie zcela přirozeně od jiných účelových společenstev a institucí, v nichž heslo „mládí vpřed“ má míti nepochybně mnohem volnější dráhu.“

Mnichovskou dohodu z konce září 1938 vnímal Šusta jako pohromu, kterou je třeba překonat „zvýšeným důvtipem a bystrou záměrností.“ Připomíná podobně jako ve výše zmiňovaném textu z roku 1917 geopolitické postavení českého státu, který byl a je vystavován zvýšeným tlakem zvenčí. Svoji poznámkou o holé záchraně národní individuality

¹⁴ *Národní politika*, 19. února 1939, – celý text viz Příloha 3

předjímá své vlastní osudy po vzniku protektorátu. „V údobích takových vyrůstá závazek sraziti se co nejtěsněji v jednotný šik pod praporem národní osobitosti a zachytiti se pevně odkazu plemenné bytosti s vědomím, že se národ stává vším a jednotlivec zachovává cenu především potud, pokud jest jeho platnou složkou. Tradice národní stává se tu hodnotou zvláště významnou, ale bylo by osudné, kdybychom v ní a v díle předchozích generací viděli pohodlné lože a zásobu, do níž lze prostě sahati a z ní duševně žíti bez vlastní plodnosti a ražení nových cest. Naopak, právě ve chvíli, kdy zachování národní osobitosti jest v sázce, jest tím více třeba v postoji pevně opřeném o odkaz národní minulosti co nejvášnivěji a s rozvinutím krajního vypětí vůle usilovati o kladné vytváření nových hodnot, a to takových, jež snesou soutěž ostatních, i větších národů. Neboť jedině práce vrcholící ve výkonech absolutní ceny a osobitého zvuku zajišťuje plnoprávnost ve veliké obci svobodných národů, a naše minulost i naše obrození vytesali řadu stupňů do tohoto tvrdého rázu nikoliv, abychom na nich odpočívali, nýbrž tesali další, s výhledem do výše obráceným. Takové bylo veškeré dílo mužů, jako byl Smetana, Mánes, Palacký, Purkyně, a jejichž odkaz zní: dále vzhůru!“¹⁵

Pro další činnost Akademie vedle zachování duchovních hodnot byla důležitá otázka zahraniční spolupráce. Šusta na ni odpovídá: „Pro akademii a její dílo jsou styky s cizinou velmi důležité; jest jednou z povolaných bran k nim v nejširších oblastech mezinárodních vztahů. Po světové válce posunula se do popředí zájmu zvláště živá činnost některých ústředí mezinárodního styku, opřených především o skupinu vítězných mocí, přinášející s sebou vzrůst v prostředí francouzského i anglického jazyka, zatím co zároveň i naše úsilí o získání ústředního postavení Prahy v oboru slovanských studií bylo velmi plodné. To neznamenal

¹⁵ Šusta, J.: *O programu a úkolech v České akademii věd a umění*, Národní politika č. 50, 19. 2. 1939

však, že by naše styky také s německým nebo italským prostředím byly zanedbávány. Naopak, po válce vzrostly i ony zvláště v některých oborech úspěšně a akademie nepřestala jich pilně dbáti, i když rozpory obecné orientace politické i celkových názorů životních kladly některé překážky v cestu vzájemnému pochopení na širší základně. Dnešek změnil podstatně tyto předpoklady a nepochybuji, že tím i v činnost naší akademie ještě většího významu nabydou snahy o hlubší a obsáhlejší poznání sil a motivů v dnešní kultuře německého i italského duchovního prostředí tak mocně rozvinutých. Věřím však, že naopak zejména ze strany německé nebude nedostatek pochopení pro osobitost naší národní vzdělanosti a pro předpoklady, z nichž přirozeně vyrůst, hledajíc své vlastní řečiště a zbarvení. S nejvyšších německých míst jsme slyšeli ujištění, že není tu sklonu k rozvíjení tlaku, který by vytvářel kulturní vasalství slabších sousedů s jeho nutným důsledkem bezkrevných kopií a podělků skutečného tvoření a života. Jest jistě důstojnější velikých národů sklízeti spontánní resonanci svého duševního díla, pokud může také na cizí straně zaznít, přirozeně a bez umrtvujícího tlaku hmotné převahy.¹⁶

Z obou textů je patrné, že Šusta měl jasný program a cíl pro své působení v prezidentské funkci ČAVU. Počítal však s tím, že Akademii bude umožněno rozvíjet své poslání.¹⁷ Záhy po vytvoření protektorátu pochopil, že praxe bude značně odlišná od deklarací. Ve vzpomínkách spolupracovníků najdeme zmínky, jak pozorně studoval výnos o zřízení protektorátu a jak skeptický byl k dalšímu osudu Akademie. Navíc, situace

¹⁶ Tamtéž

¹⁷ „S nejvyšších německých míst jsme slyšeli ujištění, že není tu sklonu k rozvíjení tlaku, který by vytvářel kulturní vasalství slabších sousedů s jeho nutným důsledkem bezkrevných kopií a podělků skutečného tvoření a života.“ *Národní politika*, 19. února 1939

v Akademii nebyla jednoduchá. Svědčí o tom nejen „vynucená“ změna v jejím čele, ale i útoky z různých stran na schopnosti členů přizpůsobit se novým poměrům. Článek v *Brázdě* pár dní po programovém rozhovoru se ptá, zda Akademie stačí na poslání, vytknuté si Šustou. Naráží zejména na konzervativní ráz IV. třídy, kde panuje „strýčkovské závěťí a zápecí naší literatury.“¹⁸

Dne 8. března 1939 se nové vedení ČAVU představilo prezidentu Emilu Háchovi. Josef Šusta představil nové vedení Akademie – spolu s ním byli přítomni generální tajemník Oldřich Hujer, předsedové tříd Břetislav Foustka (I. třída), Josef Hanuš (II. třída), Vítězslav Novák (IV. třída) – a říká, že si všichni uvědomují, jak těžké chvíle prožívá stát a že všichni musí napnout veškeré síly k uhájení svého bytí. Šusta jménem Akademie poprosil Háchu o obecnou podporu a záruku. Hácha v reakci odpověděl: „Děkuji Vám za milou návštěvu a za projev oddanosti, kterýž přijímám pro náš stát spíše, než pro svou osobu, jež byla povolána v čelo státu v kritické době našich národních dějin prostě proto, že hledal se někdo, kdo má sice blízký styk s veřejným životem a lepší jeho znalost, není však zatížen ani politickou minulostí, ani stranickými sklony. O našem dnešním postavení jistě jste, vážení pánové, neuvažovali s menší starostlivostí, než já sám. Jsme si všichni vědomi, že dnes bojujeme o uhájení svého národního bytí. I mně je zřejmo, že naše národní existence je podmíněna především záchranou duchovních statků. Tím je, myslím, dána úloha i pro Českou akademii věd a umění, která je vrcholnou představitelkou našeho národního snažení na tomto poli lidské činnosti. [...] Jen ještě jedno bych poznamenal. Říká se – a já sám to také říkám – že musíme se všichni a ve všem uskrovniti. V práci vědecké sto neznamená, že její rozsah a její

¹⁸ *Stačí Akademie na své poslání, Brázda*, roč. XX, 22. 2. 1939, s. 123, autor V.C.

opravdovost smějí se umenšovat. Může jít jen o ekonomické řízení a o soustředění práce, aby to, co je závažnější, nebylo odsunováno na prospěch méně důležitého.“¹⁹ Josef Šusta si pak osobně vytýčil svůj program. Co největší izolaci od politického života a zajištění co možná nerušeného chodu akademie.

Kdo byl Josef Šusta? Jaké bylo jeho postavení v české společnosti konce třicátých let?

¹⁹ *Věstník ČAVU*, č. 1-6, roč. XLVIII, 1939, s.1n

2 ŽIVOTNÍ OSUDY

Josef Šusta se narodil 19. února 1874 v jihočeské Třeboni, kde jeho otec,²⁰ významný hospodářský odborník, řídil prosperující schwarzenberský velkostatek. Patrně z úcty k majiteli panství Adolfu Josefu Schwarzenbergovi byl Šusta pokřtěn v třeboňském kostele na Josefa Adolfa. Rodinné klima nepochybně ovlivnilo mladého Šustu stejně jako třeboňský zámek. Byl to Šusta senior, který pro svého syna otevřel pomyslnou bránu historie, když mu ukázal schwarzenberský archiv, „Mekku českých historiků“, jak jej nazval František Palacký. Sám Šusta o tom píše ve svých pamětech: „vzrostl přece můj zájem o třeboňský archiv, na jehož velký význam pro český dějepis mne byl již otec opětovně upozornil. Dosud jsem archiv ten znal spíše jako kuriozitu, doprovázeje tam příležitostně cizí hosty naší rodiny...“²¹ a archiv stal se mu „jakousi vhodnou předsíňkou ke vstupu do odborného prostředí vysoké školy v Praze.“²²

²⁰ Josef Šusta senior byl nejmladší z pěti dětí a vymohl si u svého otce (řezník a hostinský Josef Šusta) studia v Praze s tím, že veškeré náklady ponese sám. A tak si přivydělával kondicemi nebo čištěním šatstva v měšťanských rodinách. I rod matky byl pro mladého Šustu inspirativní. Jeho děda se z pekaře vypracoval na kupce a majitele domu na třeboňském náměstí, dokonce psal rodinnou kroniku. Šusta proto rád vyzdvihoval svůj patricijský původ. Karel Stloukal v poznámkách k Šustově biografii vzpomíná, že jedna z hlavních Šustových předností historika – kritická skepse, je dědictvím po matce. ANM, fond Karel Stloukal, karton 81, inv, č, 1718/2

²¹ Šusta, J.: *Léta dětství a jinošství. Vzpomínky I*, ed. Karel Stloukal, Praha 1947, s. 196

²² c.d., tamtéž

V době Šustova mládí vedl třeboňský archiv Theodor Wagner a poté František Mareš²³ a nutno říci, že setkání s Marešem patřilo k šťastným chvílím Šustova života. „Moje rozhodnutí, studovat historii, uvítal především výkladem o tom, že dějepis není pouhým souborem zvukných slohových článků, nýbrž že bez spolehlivého ovládnutí pomocných věd se snadno stává planým spisováním. Vídeňská škola, tehdy přední nositelka odborného pokroku v této oblasti, měla v něm přesvědčeného stoupence.“²⁴ Šusta začal pronikat do historických věd, naučil se číst staré texty, Mareš ho později nasměroval na přednášky Josefa Emlera²⁵ a dalších. Rozvoj historického nadání mladého Šusty podporoval i otec, který sám využíval třeboňských pramenů k vlastní odborné tvorbě. Máme na mysli zejména rozsáhlou průkopnickou práci z hospodářských dějin, *Fünf Jahrhunderte der Teichwirtschaft zu*

²³ Právě František Mareš (1850–1939) byl tím, kdo mladému zájemci o historii doporučil její studium na universitě, kdo se stal Šustovým prvním metodickým rádcem a kdo mu dal podněty ke kritickému dějepisnému vyjadřování. Osobnost Františka Mareše zůstává trochu stranou, ale zcela neprávem. Mareš patřil mezi první, kteří drobnou archivářskou práci povýšili na práci badatelskou, vnesli do ní moderní kritické metody, oddělení reality od legend. I díky Marešovi Šusta při příchodu do Prahy nebyl zcela v neznámém světě. Rektorem pražské university byl tehdy Antonín Frič, kterého znal z jeho návštěv v Třeboni, kde s jeho otcem řešili hydrobiologické otázky, a děkanem filosofické fakulty byl Jaroslav Goll, s jehož jménem ho seznámil Mareš, když mladého Šustu seznamoval s rukopisným bojem, do kterého sám přispíval posudky proti pravosti pro Jana Gebauera a Tomáše Garrigua Masaryka. Sám František Mareš byl vydavatelem celé řady písemných památek, z níž jmenujme alespoň *Popravčí knihu pánů u Rožmberka, V. Březana Život Petra Voka z Rožmberka* či *Korespondenci rožmberského a švamberského rodu z 15. a 16. století*.

²⁴ Šusta, J.: *Léta dětství a jinošství. Vzpomínky I*, Praha 1947, s. 194

²⁵ Návštěva Emlerova semináře a debaty s Marešem o *Rukopisech* a otázce jejich pravosti (půjčil mu např. Gollův rozbor) vedly nepochybně Šustu v pozdějších letech s podpisu několika prohlášení, v nichž se vědci snažili znovu odrážet námitky zastánců pravosti – např. prohlášení z 29. prosince 1911, uveřejněné v *Národní politice* o dva dny později, a znovupřihlášení se k němu o 16 let později (viz *Národní listy* 19. června 1927).

Wittingau.²⁶ Mladý Šusta měl na svůj dosah bohatou otcovu knihovnu, kde nechyběly práce Františka Palackého, ale i celá řada dalších textů dnes již klasiků české literatury. Navíc rodina byla předplatiteli soudobé publicistiky (*Světobzor*, *Květy*, ...). Josef Šusta vychodil v letech 1880–1883 obecnou školu v Třeboni, po ní čtyři třídy reálného gymnázia v Třeboni (1884–1887) a vyšší gymnázium v Českých Budějovicích (1887–1891), kde maturoval. Ještě v době maturity nebyl Šusta pevně rozhodnut studovat historii, sám vzpomíná, že věděl jistě, že nechce být medikem ani právníkem. Nejpřirozenější se mu jevila středoškolská profesura a volil mezi přírodními vědami a historií. K přírodním vědám ho táhly otcovy práce i četba *Vesmíru*, který doma odebírali, k historii František Mareš, i když přiznával, že díla např. Palackého nebo Šafaříka se ho nedotkly („snad vzhledem k věku“).

Po absolutoriu v budějovickém gymnáziu nastoupil na pražskou universitu a navštěvoval historický seminář, vedený ředitelem Antonínem Rezkem²⁷ a především pak Jaroslavem Gollem. Rozhodující vliv měl na Šustu především Goll, který mu dal základy metodicky čisté, krok za krokem postupující historické práce. Navíc byla Šustovi blízká jistá

²⁶ Práce Josefa Šusty seniora byla vydána německy ve Štětíně v roce 1898, česky až v roce 1995 v Třeboni pod názvem *Pět století rybnického hospodářství v Třeboni*.

²⁷ O vztahu Šusty k Rezkovu nejlépe svědčí vzpomínka, že Rezek „byl z lidí, jichž jest všude plno, kde se objeví“...„Rezek hoch ze skrovných poměrů a původně k řemeslu určený, který dovedl však již v pětadvaceti letech dosáhnout docentury a rok potom výhodného sňatku, nebyl jistě bez vnitřní kázně a obratnosti; vrozen mu byl i zájem o politiku jako umění ovládati lidi ve větším i užším kruhu a zachoval si i jako dějepisec citlivou ruku pro tuto složku historického vývoje.“ Šustovi také imponovala Rezkova výřečnost, kterou Goll neměl. Šusta, J.: *Mladá léta učňovská a vandrovní. Vzpomínky II*, Praha 1963, s. 35

aristokratičnost²⁸ Gollova a vztah, který si k němu vytvořil, lze bez nadsázky nazvat hlubokým.²⁹ Po celou dobu své historické tvorby zůstal Šusta věrný tomu, co se naučil v Gollově semináři – kritické práci s historickými prameny a jejich neustranné interpretaci. Bylo by však úzké hovořit jen o vlivu Golla či Rezka. Vliv na mladého Šustu měli metody práce Karla Lamprechta z lipské university a dalších evropských historiků, z nichž zde jmenujme alespoň J. Lipperta, A. Meitzena, H. Séea a J. Peiskera.

Po studiích na Institutu pro rakouský dějepis a pobytu v italských archivech (1896–1899) jako byl Institutio Austriaco di studii storicii se Šusta vrací do Prahy, kde ukončuje svá studia doktorátem ze všeobecných dějin po předložení disertace *Záviš z Falkenštejna*, v němž čerpá námět spjatý s rodnými jižními Čechami. Dne 29. listopadu roku 1900 je Josef Šusta

²⁸ Rodina ředitele panství přejímala mnohé v kontaktech se šlechtou. Šustovi tyto rysy zůstaly po celý život. Dokladem budiž jeho důstojné a elegantní vystupování, na které vzpomínal v nekrologu Šustův žák Karel Stloukal. Je pravděpodobné, že tento aristokratismus byl pozůstatkem chování společenské třídy, do níž patřila jeho rodina. Odměřené, ale zdvořilé jednání pak bylo přičítáno jeho ročnímu působení v ministerském úřadu.

²⁹ „Zcela jinak mne elektrizovala následujícího dne osobnost Gollova, který toho běhu přednášel o dějinách 16. století. Neměl ovšem také nic, co by v zevním zjevu hned na první pohled získávalo mladou představivost.“ ... „I ve způsobu přednesu dominovala tato kázeň záměrné zdrženlivosti, někdy až k jakési preciosnosti stupňovaná zvláště v příležitostném vlnivém pohybu ruky, jediném okázalejším gestu volně za katedrou stojícího muže.“ ... „Právě tento činný dotek s velikým světem nadnárodního dodával Gollovým přednáškám v našich očích zvláštní ceny, stejně jako dovednost, s jakou nám vsunutými zmínkami o hlavních pramenech a literatuře jednotlivých dějinných úseků dával názornou představu o tom, že jen tuhá práce vede k postupnému zjišťování našeho vědění, zatíženého při tom nezbytnou rozličností pojetí i smělými dohady. Ze střední školy jsme si přinášeli představu, že dějepis jest cosi jednou provždy zjištěného, čemu jest třeba se naučit. Zde však vystupovala historie před námi jako živý výsledek badatelské práce dlouhých generací, k níž i my svým úsilím můžeme nové přičleniti. Nabádalo to k přemýšlení a někdejší memorování úkol se měnil v napínavé dobrodružství ducha.“ c.d. s. 33-34

jmenován docentem pro všeobecný dějepis a v letním semestru 1901 již dává přednášky na pražské universitě. Mimo to působí z důvodů finančního zajištění čtyři roky na Československé obchodní akademii v Praze.³⁰ Osobní i profesní vlastnosti však vedou Šustu k universitní profesuře, což byl i zájem Gollův. V akademickém roce 1903/1904 jej přizval k vedení historického semináře a všemožně se snažil o Šustovo jmenování, využívaje nejen svého vlivu, ale i přímluv Antonína Rezka, Antonína Randy, Albína Bráfa, Theodora von Sickela³¹ a dalších. Zklamáním muselo být pro Šustu i Golla jmenování „pouze“ bezplatným mimořádným profesorem z 8. října 1905. Goll se poté aspoň snažil vymoci pro Šustu plat mimořádného profesora, který byl mladému vědci přiznán 20. září 1907. Řádným profesorem všeobecných dějin na pražské universitě je Šusta jmenován 24. prosince 1910 a stává se tak jedním z nejmladších profesorů rakousko-uherské monarchie. Dle vzpomínek svých žáků patřil k nejpřípravenějším přednášejícím a zvláště si cenili přednes z paměti. Svoji hloubkou znalostí a neocenitelným rozhledem studenty přímo fascinoval. Znal nazpaměť jména, data situace a svým pohotovým suverénním vystupováním „oživoval“ minulost. Josef Polišenský autorovi práce v rozhovoru dosvědčil, že vše bylo velmi pečlivě připraveno a že každá přednáška byla dopředu v pracovně Šustou recitována, resp. nacvičena. Když k tomu připočteme jeho jazykové schopnosti (znalost němčiny, francouzštiny, italštiny, angličtiny, částečně polštiny a srbštiny), pak máme před sebou aristokrata ducha, který jistě musel

³⁰ Později, v roce 1923, na své působení vzpomíná Šusta, jak byl „vnitřně neklidný“, když měl najednou rozepsán spis nutný pro postup vysokoškolský, zakázku od vídeňské akademie, své první přednášky na universitě a části učebnice právě pro obchodní akademii. To svědčí o pečlivosti a vážnosti, s jakou Šusta přistupoval k plnění jemu svěřených úkolů. Prof. Dr. Josef Šusta: *Vzpomínka historikova*, In *Padesát let Československé akademie obchodní v Praze*, Praha 1923, s. 30-32

³¹ Šustův učitel z Institutu pro rakouský dějepis.

udivovat své studenty. Brilantní stylistickou dovednost nacházíme i v jeho psaných textech. Očividně jejím zdrojem je velké množství přečtené literatury v nejen v rodinné knihovně, ale i literární pokusy mladého Šusty.³² Své texty psával na linkovaný papír s velkým okrajem, kam často umísťoval poznámky a vsuvky. Měl drobný rukopis, který se téměř po celou dobu, jak lze doložit např. na korespondenci, neměnil. I dopisy na rozloučenou jsou psány pevnou rukou. Šusta si také vytvořil vlastní syntax. Poměrně rozsáhlé větné konstrukce jsou poznatelné na první čtení, a tak např. Jan Slavík mohl ve sporu o text Karla IV.³³ tvrdit, že pasáž zní „nešustovsky.“

Universitu opouští Josef Šusta až v červenci 1939,³⁴ kdy je dán do výslužby a zproštěn vedením historického semináře. Nic na tom nezmění ani naléhání četných vědců i studentů, která se scházejí na stole ministra školství prof. Jana Kaprase. Studentský odbor Historického klubu v dopise Kaprasovi z počátku roku 1939 přímo píše: „Proslýchá se, že po letním semestru přítomného roku má p. prof. Josef Šusta, vzhledem k nové věkové limitě,³⁵ odstoupiti na odpočinek. Zpráva ta dotýká se velmi bolestně nás, posluchačů historie, pro které odchod prof. Šusty bude znamenat ztrátu nejlepšího učitele... Je nám však dvojnásob smutno při pomyšlení, že jeho odchodem z fakulty by odpadl i jeho rektorát, který pro příští rok na prof. Šustu měl být vznesen. Bylo naší chloubou, že rektorát filosofické fakulty bude

³² Blíže o tom Bláhová, K.: *Kraje. Literární odkaz Josefa Šusty*, Tvar, edice Tvary, sv. 11/2000, 1. 6. 2000, s. 1 – 32

³³ Blíže dále v kapitole Šusta v zrcadle svých prací.

³⁴ Dekret Ministerstva školství a národní osvěty ze dne 18. července 1939 čj.93.744/39-III/3

³⁵ Novou limitou studenti miní věk 65 let, který byl stanoven §24 vládního nařízení ze dne 21. prosince 1938, čís. 379 Sb.z. a n.

representovati její největší vědecká i lidská osobnost, která tak podmaňuje nejen silou svého vzácného ducha, ale právě tak osobním kouzlem své lidské bytosti.“³⁶ Josef Šusta na podzim roku 1939 opouští i českou zkušební komisi pro učitelství na středních školách v Praze. Chce se naplno věnovat novému úkolu, povinností prezidentsví v České akademii.

Politickou nebo diplomatickou dráhu odmítl Josef Šusta již v roce 1911.³⁷ Přesto byl z těch, jejichž názory a postavení byly respektovány před rokem 1918 i po něm. Dokladem budiž dopisy mezi T. G. Masarykem a E. Benešem z doby mírových jednání v Paříži po první světové válce. V nich nalézáme doklady, že Šusta sloužil jako Masarykův důvěrník pro jednání s bavorským ministerským předsedou Kurtem Eisnerem³⁸ nebo že se o něm uvažovalo jako o možném velvyslanci v Berlíně či Itálii.³⁹ K těmto návrhům se Šusta stavěl velmi rezervovaně, o čemž svědčí Benešova poznámka: „Mohl by snad Dr. Štěpánek se Šustou promluvit, abych věděl něco určitého. Změna tam je krajně nutná a musí být rychle.“⁴⁰

³⁶ Dopis Studentského odboru Historického klubu ministru školství J. Kaprasovi z počátku r. 1939, citace z přepisu, uloženého ve fondu Josef Klik, Archiv Národního muzea karton 21, jako příloha k vlastnímu článku (Klik, J.: *Vzpomínky na Josefa Šustu z doby okupace*, Jihočeský sborník historický 38/1969, s. 226n)

³⁷ Šusta odmítl nabídku kandidatury ve volbách do sněmovny za Národní stranu svobodomyšlnou. To ovšem neznamená, že by jej politika nezajímala. Sám později napsal, že je mu cizí činnost, kdy je nucen okamžité často povrchní reakce na cokoli. Vyhovoval mu spíše odstup, se kterým glosoval určité události. Navíc pro Šustu existovala neochvějná priorita – jeho práce na poli vědeckém.

³⁸ Šolle, Z.: *Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby Pařížským mírových jednání v roce 1919 I-II*, Praha 1993–1994, dopis XVII Masaryka Benešovi z 5. ledna 1919.

³⁹ Tamtéž, dopis XXX Masaryka Benešovi z 12. března 1919 a dopis LXX Beneše Masarykovi z 16. června 1919

⁴⁰ Tamtéž, dopis Beneše Masarykovi XCIII z 13. srpna 1919

Šusta jistě zvažoval, zda kývnutí na reprezentační post by neznamenal trvalé či dlouhodobé odloučení od univerzity a vědecké práce.⁴¹ Šustovo otálení také mohlo být výsledkem jeho pomalejší identifikace s novým státem. Šustův loajální postoj k monarchii je vidět např. v nepřipojení se k Manifestu českých spisovatelů z roku 1917⁴² nebo odmítnutí stanoviska k 500. výročí Husova upálení, o něž ho žádal Bedřich Mendl.

Portrét Josefa Šusty od Viktora Strettiho vznikl pro galerii ministrů školství na přelomu dvacátých a třicátých let
Zdroj: Kutnar, F. - Marek, J.: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví, Praha 1997

Výjimku z jeho „neangažovanosti“ tvoří působení v úřednické vládě Jana Černého v letech 1920–1921, kde zastával post ministra školství a národní osvěty. Bral to jako prostor ne politický, ale čistě pracovní, úřednický. Stačí se podívat na jeden okruh jeho agendy, a to složité vztahy republiky s katolickou církví. Otázky dodržování katolických svátků v „protestantském“ Československu nebo zřízení katolických gymnázií na Slovensku vedly k mnoha politickým třenicím.

Vyberme z agendy ministra školství posledně zmíněnou kapitolu a zastavme se u ní, neboť svědčí o politickém umění Josefa Šusty. V roce 1921 se rýsoval možnost vstupu

⁴¹ Příklad diplomatické a politické kariéry historika Kamila Krofty jeho obavy potvrzuje. Krofta byl v diplomacii činný téměř po celá dvacátá léta a od roku 1927 byl Benešovým zástupcem na ministerstvu zahraničních věcí. Po zvolení Edvarda Beneše prezidentem republiky v roce 1935 se po krátkém ministerském angažmá premiéra Milana Hodžy stal Kamil Krofta v roce 1936 ministrem zahraničních věcí.

⁴² Šusta byl v akademickém roce 1916/1917 děkanem filosofické fakulty. To byl pravděpodobně důvod, proč odmítl spolupodepsat manifest.

Slovenské lidové strany do vládní koalice, ovšem za splnění některých svých podmínek. Jednou z nich byla i otázka katolického školství na Slovensku. Vztah nové republiky vůči katolické církvi nebyl zrovna vřelý, a tak to byla velmi citlivá oblast. Stát totiž převzal do své správy všechny slovenské katolické školy, zatímco některé evangelické nechal církvi. Snahou katolické církve, potažmo Slovenské lidové strany, bylo vrácení aspoň tří gymnázií, konkrétně v Nitře, Bánské Bystrici a Ružomberoku. Josef Šusta dokonce zřízení přislíbil: „Slovútnemu panu dr. Karlu Kmeťkovi, biskupovi v Nitře. Ministerstvo školství a národní osvěty zřídí v průběhu školního roku 1921/22 znovu katolická gymnasia v Nitře a Ružomberku na podkladě § 47 čl. XXX uher. zákona z roku 1883, za kterýmž účelem bude s novými vydržovateli uzavřena smlouva, jejíž hlavní směrnice jsou naznačeny v přiložené zápisnici o poradě pánů biskupů dr. K. Kmeťka a J. Vojtaššáka s min. radou dr. J. Folprechtem, konané v Nitře, dne 7. července 1921.“⁴³ Bohužel, než došlo k dojednání podrobných podmínek spojených s chodem škol, politická situace se změnila – došlo k vytvoření všenárodní koalice⁴⁴, která vládla až do roku 1926 – bez slovenských lidovců, a začalo se jednání prodlužovat, odkládat, řešily se nové a nové podmínky. To už ale nebyl ministrem Josef Šusta, ale Vavro Šrobár.

⁴³ Dle stenoprotokolu 123. schůze Národního shromáždění Republiky československé ze dne 20. ledna 1922. Dostupné v digitální knihovně Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky na www.psp.cz.

⁴⁴ Takto označená vládní koalice se skládala z Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu, Československé sociálně demokratické strany dělnické, Československé strany národně socialistické, Československé strana lidové a Československé národní demokracie. Představitelé těchto stran pak tvořily Antonínem Švehlou vytvořený orgán, tzv. Pětku, která koalici zajišťovala bezproblémové hlasování v parlamentu a vládě.

Nám to dokládá další z rysů Šustových – empatii. Jí lze vysvětlit Šustovo pochopení pro odlišnosti jednotlivých částí Československé republiky v době jejího vzniku a prvních letech, kdy se utvářel vztah historických zemí k nově vytvořenému státu. Vztah Čechů a Slováků byl poměrně složitý, už jenom proto, že česká společnost byla již před první světovou válkou státotvorná a slovenská nikoliv. A mnoha Čechům chyběla trpělivost a pochopení pro „mladšího bratra.“ Jinak se Šusta veřejného života poté celkem neúčastnil, byl však čas od času zván jako expert k řešení některých aktuálních problémů.⁴⁵ Z dobových dokumentů vyplývá, že si díky své autoritě stihl vybudovat i za tu krátkou dobu respekt a úctu. V následném období ji nesčíslněkrát využil, ne však pro sebe, ale pro českou vědu. Můžeme tedy tvrdit, že nikdy neuvažoval o dlouhodobější zapojení v politice. V tomto období vidíme Šustu spíše jako politologa nebo odborníka na mezinárodní vztahy.⁴⁶

Za zmínku stojí uvést, že Josef Šusta býval občasným hostem společnosti, která se scházela v pátek večer u spisovatele Karla Čapka. Počátky se datují k roku 1925 a byly jakýmsi vyvrcholením týdne, kdy skupinka kulturních a politických osobností debatovala o otázkách své současnosti. Na Josefa Šustu vzpomínali účastníci jako na velkého znalce dějin a vynikajícího stylistu.

⁴⁵ Zajímavým zjištěním je např. fakt, že Šustovo jméno nenajdeme v rozsáhlé diskusi o smyslu českých dějin, pokud jako reálný příspěvek nevezmeme v potaz jeho román *Cizina*, který vyšel v roce 1914. Otázkou *Ciziny* v kontextu s tímto okruhem se zabýval v šedesátých letech 20. století Jaroslav Werstadt: *Okolo českého „problému malého národa“ v desetiletích před osvobozením (Šustův román Cizina)*, Orientace 1967

⁴⁶ Toto tvrzení uvádí Jiří Lach v dodatku *Životní osudy historika Josefa Šusty*, s. 17 in *Dvě knihy českých dějin, kniha druhá*, Argo 2002

Karikatura pátečníků od Adolfa Hoffmeistera.

Zdroj: Steinbach, K.: Svědek téměř stoletý, Práh 1990. Josef Šusta vpravo nahoře.

Jak již bylo řečeno, politicky měl blízko k straně agrární, nicméně jeho vstup do nějaké politické strany se uskutečnil až v období druhé republiky. K 1. lednu 1939 se stává členem Strany národní jednoty a s ní pak po transformaci k 27. dubnu 1939 vstupuje do Národního souručenství. V českém agrárním deníku *Venkov* uveřejňoval zejména v letech 1919 – 1920 celou řadu článků k evropským i československým otázkám.⁴⁷ Častěji cestoval po Evropě, kde se seznamoval s aspekty vědy i politiky.

⁴⁷ Jmenujme např. *Maďarská pravda* (č. 25/1919), *K otázce těšínské* (č. 56/1919), *Sovětské Rusko a francouzská revoluce* (č. 155/1919), *K židovské otázce* (č. 301/1919), *Clemenceau odchází* (č. 23/1920) či *Slovanská idea* (č.23/1920)

Vedle vlastní vědecké tvorby, která není předmětem této úvodní stati, se Šusta již od mladých let stal platným členem české historické obce. Již od roku 1908 byl členem zemské komise historické, od roku 1909 dopisujícím členem České akademie císaře Františka Josefa, 1910 mimořádným členem Královské učené společnosti, 1911 členem komise pro vydávání „Archivu českého“ při téže společnosti, 1913 korespondentem archivní rady, 1916 mimořádným členem České akademie, 1917 mimořádným členem Královské české společnosti nauk, v roce 1919 působil jako znalec při přípravě zákona náhradového při pozemkovém úřadě, do roku 1923 jako stavební referent pro stavbu nové budovy universitní filosofické fakulty. Od roku 1923 byl členem komise při Československém historickém ústavu vydavatelském v Praze, od 1924 řádným členem České akademie věd a umění, 1928 členem předsednictva Svobodné školy politických nauk, 1930 „membre associé“ Académie diplomatique internationale,⁴⁸ 1932 členem publikační komise I. třídy Akademie, 1933 řádným členem Královské české společnosti nauk, 1935 členem Československé národní rady badatelské. Byl členem mnoha mezinárodních institucí, z nichž jmenujme Royal Historical Society v Londýně, Societé historique Algérienne, Commision international de coopération intellectuelle⁴⁹ při Svazu národů. Mohl se pyšnit i titulem Komandér de la Légion d'Honneur.

⁴⁸ Místopředsedou Mezinárodní diplomatické akademie (Académie diplomatique internationale), která sídlila v Paříži, byl Edvard Beneš, dalšími členy byli Štefan Osuský a Vojtěch Mastný. Šusta v ní působil zejména jako odborník při tvorbě hesel diplomatických osobností či pojmů.

⁴⁹ Komise pro mezinárodní duševní spolupráci (Commision international de coopération intellectuelle) působila při Společnosti národů a jejím cílem bylo překonávat národnostní třenice vědeckou spoluprací. V souvislosti s Josefem Šustou zmiňme alespoň jeho pokus o zmírnění napětí mezi Československou republikou (a potažmo státy Malé dohody) a Maďarskem. Jednalo se např. o jednostranný výklad dějin, který Šusta kritizoval už na stranách Venkova (zejména *Maďarská pravda* v čísle 25/1919 a *Národ plagiátu* v čísle 194/1919). Později Šusta vydal (1926) v maďarštině svou

Když v roce 1910 opustil Jaroslav Goll univerzitní katedru i historický seminář a na konci války i redigování *Českého časopisu historického*,⁵⁰ vůdčí místo tak zaujali jeho žáci – v první řadě Josef Pekař a Josef Šusta, v další Václav Novotný⁵¹, J. V. Šimák, Kamil Krofta a Jaroslav Bidlo. Pekař a Šusta (v mnohém i Krofta) navíc nezůstávali na pozicích svého učitele, ale dále se vyvíjeli a vstřebávali moderní podněty. Na rozdíl od Golla se více přikláněli k historickým syntézám, resp. nezůstávali pouze na detailních analýzách, ale rozváděli je v souhrnných charakteristikách vedoucích k rozhledu po historickém období. Oba změnili i hlavní téma české historie – už zde nemáme dějiny české reformace, byť Pekař přehodnocuje Palackého koncepci husitství, ale v počátcích směřují k hospodářským dějinám českého středověku i novověku. Ty jsou jim pak východiskem pro sledování dějin politických.

Druhým rysem obou byl odklon od gollovské „vědy pro vědu“⁵² a větší cit pro svoji současnost. Pekař se zapojil do diskuse o smyslu českých dějin, Šusta do velkých přehledů pro diplomaty a úředníky nového státu. Oba, byť každý zcela jiným způsobem, tak artikuluji

středoškolskou učebnice, kterou napsal s Josefem Bidlem (*A közép-kor és az új-kor története 1648 – ig* a *A új-kor története 1648 – tól*)

⁵⁰ Je jistým zjednodušením redukoval zakladatelskou činnost české historické vědy na osobu Jaroslava Golla, ale faktem je, že Antonín Rezek, druhý spiritus agens, byl od roku 1896 ministrem školství v Gautschově vládě a posléze byl spíše úředníkem než učitelem až k vrcholu své kariéry, jímž byl post ministra-krajana v Koerberově vládě v letech 1900–1903. Když se pak vrátil k vědecké práci, byl již nemocen a brzo zemřel (1909)

⁵¹ Václav Novotný (1869–1932) byl patrně svojí prací nejbližší Gollovu chápání pozitivistické historiografie.

⁵² Máme zde na mysli ve smyslu svébytnosti vědy, která ničemu jinému neslouží.

místo nového státu mezi státy a kulturami Evropy. „O čtyři roky mladší Šusta choval k Pekařovi od mladosti obdiv, který byl později umocněn v přátelství, založené namnoze na potřebě protiváhy, či spíše doplnění dvou povah lidsky i vědecky kontrastních,“ píše Arne Novák ve svém přehledu české literatury.⁵³ Přestože Pekař byl svým založením a původem z pohraničí národnostně pevnější a Šusta kosmopolitnější rodinnou aristokratičností i pobyty ve Vídni a Římu, měli k sobě velmi blízko.

Josef Šusta je duchem skeptickým, který se vyhýbá přímočarému a rozhodnému řešení, které nalzáme např. u Pekaře. Stejně tak Pekařův styl je přirozeným darem od přírody, kdežto Šustův sloh je plodem vzdělání. Šusta také na rozdíl od Pekaře více pozornosti věnuje evropské protireformaci, jejíž význam pro formování své doby chápe jako důležitější.

Na počátku první republiky mění se Šusta. Od analytických prací, jako jsou např. *Purkrabské účty panství novohradského z let 1390–1391* (1909) nebo *Pius IV. před pontifikátem a na počátku pontifikátu* (1900), přechází Šusta velmi výrazně k publicistice, kdy horlivě píše v letech 1919–1921 do Venkova. Jinak téměř po celý svůj profesní život neopouští platformu ČČH, kde referuje o novinkách české i zahraniční historiografie, případně – a později to převažuje – o problematice dějin a metodologii předmětu.

⁵³ Novák, A – Novák, J.V.: *Přehledné dějiny české literatury*, Olomouc 1936–1939, citováno dle 5. vydání v nakladatelství Atlantis 1995, s. 1642

„Chladná a kritická obzíravost jeho se často projevuje břitkou a sucho ironií skeptika, a smysl pro odstín a polotón určuje i jeho sloh spíše barvitý než lineární, spíše odstínovaný než obrysový, kde samo podání umožňuje zvláštní hloubku perspektivistickou.“⁵⁴

Historie a její institucionální zakotvení v novém státě byla Šustovou prioritou. Využíval všech možností k zlepšení jejího postavení a naopak chápal historii jako prostředek k pomoci republice. Dokladem prvního jsou jeho nadstandardní vztahy s ministerstvem školství po jeho odchodu z funkce ministra, které využíval pro své žádosti o snížení úvazku na universitě nebo dotace na četné zahraniční cesty vědecké i reprezentační. Těchto kontaktů však využíval nejen pro sebe. Stál za zřízením Československého ústavu historického v Římě (a vedl ministerskou komisi pro tento ústav) a aktivně řešil personální otázky historických pracovišť na všech československých univerzitách. S jeho jménem je spojeno zřízení Archivu pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce, který vedl jeho žák Bedřich Mendl, později Jan Klepl. Josef Šusta se následně staral i o chod archivu, a to i v době, kdy už byl prezidentem ČAVU. Dokladem druhého jsou jeho kurzy pro budoucí diplomaty a konzulární úředníky. Bylo jistě historikovou ctí představit jim na odpovídající úrovni novodobé evropské a světové dějiny. Pro jejich potřeby sepsal *Dějiny Evropy v letech 1812–1870* a *Světovou politiku v letech 1871–1914*.

V roce 1905 napsal Josef Šusta svoji první učebnici pro střední školy *Dějiny nového věku*. Byla určena pro obchodní školy a byla průlomová ve svém zpracování – autor se neomezil pouze na politické dějiny, ale spojil je s výkladem hospodářských, sociálních i kulturních dějin. V podobném duchu, prezentujícím celkový profil dané historické epochy,

⁵⁴ Tamtéž, s. 1951

pokračoval v dalších učebních textech. Jeho *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních*⁵⁵ byl nejširším československým pohledem na střeoevropské dějiny (v roce 1926 vyšel i v maďarštině). Josef Šusta se tak stává jako hlavní autor nejrozšířenější řady učebnic reprezentantem české historie pro širokou veřejnost. Celé generace žáků (a na konci třicátých let představitelů střední vrstvy Československé republiky) na ní vyrostli, stejně jako představitelé nové diplomacie na devíti svazcích jeho přehledu moderní evropské politiky.

V roce 1923 stál Josef Šusta už jako reprezentant české historické vědy u zrodu Mezinárodního komitétu historických věd se sídlem v Bruselu a řadu let v něm působil jako jeden z československých zástupců.⁵⁶ Své působení rovněž nebral jako formální. Usiloval o co největší otevření výsledků bádání světu, působil v bibliografické komisi (korektor slovanských hesel).

⁵⁵ V prvním vydání začala vycházet v roce 1911. Autorem dějin starého věku byl František Hýbl, autory dějin středního a nového věku pak Josef Šusta za pomoci Jaroslava Bidla, který psal pasáže věnované výchoevropským dějinám. Po smrti Františka Hýbla v roce 1929 doplnil trojici Josef Dobiáš. Učebnice se dočkala několika reedií a učilo se podle ní až do roku 1948.

⁵⁶ Druhým byl zástupce českých Němců, profesor na pražské německé univerzitě, Otto Peterka.

3 ŠUSTA REPREZENTANTEM ČESKÉ HISTORICKÉ VĚDY

Pro pochopení, proč byl Josef Šusta na sklonku třicátých let zvolen prezidentem České akademie věd a umění, se podívejme na osobnost Josefa Šusty jako českého historika a zároveň reprezentanta svého oboru v české a evropské historiografii. Ta otázka je zajímavá i proto, že i když máme různá zpracování dějin i dějepisnou tradici už od antiky, tak o vědecké historiografii můžeme hovořit až od devatenáctého století, a tak pozice Gollovy školy a jednoho z příslušníků generace Gollových žáků, za nějž Šustu považujeme, stojí za bližší pasus.

Georg G. Iggers v úvodu své práce v dějepisectví⁵⁷ píše, že přelomem profesionalizace historického bádání byla až pevná víra ve vědecký status historie. „Pojem vědy byl historiky zajisté chápán jinak než přírodovědci, kteří vědecké poznání ztotožňovali s hledáním obecných zákonitostí. Historie se v očích historiků lišila od přírodních věd tím, že se zabývala významy vyjádřenými v záměrech skutečně existujících mužů a žen a v hodnotách a mravech, které dávají společnosti soudržnost. Předmětem historie byli konkrétní lidé a konkrétní kultury v proměnách času.“⁵⁸

To vše znamenalo rozdělení na historiky a amatéry, a také na vědeckou historiografii a starší literární tradici. Pro pochopení pozice českého dějepisectví, tedy i Gollovy školy a Josefa Šusty, je nutné vnímat jednak tradici devatenáctého století, která pracovala s faktem, že historický popisuje jednotlivce a události, kteří existovali, a tedy musí být pravdivý. Dále, že úkolem historika je pochopit záměry konkrétního jedince a interpretovat je v souvislém

⁵⁷ Iggers, D. G.: *Dějepisectví ve 20. století*, Praha 2002

⁵⁸ C.d., s 11

příběhu a konečně diachronické pojetí času. Konec století pak ale přinášel nové výzvy, z nichž na prvním místě jmenujme důraz na sociální dějiny, který ve svém důsledku vedl k oslabení pozice jedince v dějinách ve prospěch společnosti a jejího vývoje jako celku. Dějiny historiografie to často pojmenovávají jako krizi klasického historismu.

Gollova škola vyrostla na klasickém historismu, čerpala z osvědčených zásad evropské historiografie. Goll svým žákům vštěpoval, že úlohou historika je být objektivní ve svých úsudcích. Později se však objevila otázka, jestli to postačuje, a ta otevřela cestu k pojetí faktů jak prostředku k rekonstrukci dějinné skutečnosti. Příčinu můžeme vidět v razantní, do té doby nevídané, změně struktury celé společnosti, kdy tato ovlivnila kulturu a vědu. Goll kladl velký důraz na metodiku historikovy práce, na detailním studiu pramenů, a také na vysvětlování českých dějin v evropském kontextu. Zásadně odmítal účelové výklady minulosti a jejich možné použití zájmům a cílům společnosti. Historik má podle Golla přesně rozlišovat, která informace je v prameni přímo obsažena, která je z něho odvozena a která je historikovou hypotézou. Josef Šusta závěrem svého života ale dochází k poznání, že „svatozář těchto, někdy až příliš subtilních a v plané virtuozitě končících bádání“ již poněkud pohašla⁵⁹.

Byť Josef Šusta patřil spolu s Josefem Pekařem mezi tu konzervativnější část první generace Gollových (a Rezkových) žáků, která pokračovala ve směru pozitivistického bádání svého učitele, tak i díky rodinnému zázemí viděl velké možnosti, které dává hospodářský a sociální dějepis. Vlivem svého spolužáka Maxe Dvořáka později doceňoval i kulturní

⁵⁹ Šusta, J.: *Mladá léta učňovská a vandrovní*, Praha 1963, s. 34.

dějiny.⁶⁰ V tom předběhl soudobou českou historiografii i kolegu Pekaře. Svoji „aristokratičností,“ svým rozhledem a znalostmi se postupně stával historikem evropského formátu. Přispěl k tomu nejen postupný odklon od analytických prací k větším syntézám, ale i četné reflexe evropské historiografie, které nalézáme na stránkách českého časopisu historického. I když se Šusta přímo nezapojil do sporu o smysl českých dějin, který se rozhořel na počátku dvacátého století, můžeme za velmi osobitý příspěvek zcela jistě považovat román *Cizina*, v němž ukazuje možné krize člověka v perspektivě daleké ciziny.

Vznik nového státu postavil celou řadu tehdejší inteligence před otázku, jak se zapojit do budování nového státu. Vedle Kamila Krofty, který s ním identifikovat a stoupal až do funkce ministra zahraničí po odchodu Edvarda Beneše na Pražský hrad, stojí na opačné řadě Jaroslav Goll a částečně i Josef Pekař. Někde uprostřed mezi těmito dvěma póly stojí Josef Šusta, pro něhož byl vznik republiky dějinným faktem, který vzal na vědomí. V počátcích nového státu spatřujeme Šustu jako výraznou osobnost soudobého života, která se stává i osobností politickou. Reflektuje aktuální problémy, jako např. maďarskou otázku,⁶¹ probíhající mírová jednání,⁶² otázku viny, ale i nové výzvy, jako ženskou otázku, nové

⁶⁰ Jaromír Pečírka v úvodu k edici dopisů Maxe Dvořáka napsal, že Šusta „nikdy nevyklučuje z dějinného obrazu uměleckou tvorbu, oceňuje její význam, její charakterizační sílu i myšlenkovou příznačnost pro ráz doby a obsah i směr jejího myšlení a smýšlení“ In: Dvořák, M.: *Listy o životě a umění*, Praha 1943

⁶¹ Jmenujme např. článek *Maďarská pravda*, Venkov 14/1919, č. 25 nebo *Národ plagiátu (O povaze maďarské)*, Venkov 14/1919, č. 194

⁶² *Veliké účtování (K jednáním o mír versailleský)*, Venkov 14/1919, č. 117, či *Máme se domáhati kolonií?*, Venkov 14/1919, č. 29.

budovy pro universitu, apod.⁶³ Nevíme, co stálo za rozhodnutím publikovat zrovna v časopise *Venkov*, ale je faktem, jak píše např. Jiří Lach, že: „část historiků nesledovala Šustovu ‚novinařinu‘ s nadšením“⁶⁴ a někteří ji považovali za cestu k snadnému přivýdělku. S největší pravděpodobností však motivací pro Josefa Šustu byla snaha o vysvětlení celé řady otázek současnosti. Když viděl rychlé soudy a často nepodložené názory v dobové publicistice, rozhodl se „kultivovat“ českou společnost. Sám před nebezpečím povrchní publicistiky varoval již ve článku *Národní úkoly české vědy* z podzimu 1917, kdy psal, že publicistika ve službách politiky se proměňuje v pouhého posla okleštěných myšlenkových konstrukcí. Když pak zjistil, že síla jeho hlasu je omezená, zvolil jinou cestu – výuku budoucích diplomatů. Vedle kurzů o moderních dějinách je výsledkem i devět svazků Světové politiky a Dějin Evropy, vydávaných ve dvacátých letech.

Na rok se stává i politickým reprezentantem nového státu, když je v úřednické vládě Jana Černého ministrem vnitra (od 15. září 1920 do 26. září 1921). Úřednickou vládu chápal Šusta jako dočasnou záležitost a vzhledem k agendě, kterou vedle organizace církevního školství bylo vybudování nového systému vysokého školství a badatelských institucí, pak to spíše než „zářez do životopisu“ doklad Šustovy služby vědě, což se ještě mnohokrát ukáže.

Nechtěl-li přerušit svoji akademickou dráhu, protože by mohl být těžký návrat, a myslel-li si, že historické vzdělání není tou pravou přípravou pro politiku, která potřebuje

⁶³ Jen v letech 1919–1920 najdeme na padesát článků o soudobé situaci, z nichž většina byla zveřejněna v časopise *Venkov*, který zakládal Antonín Švehla, a které se staly základem sborníku k Šustovým šedesátinám *Z dob dávných i blízkých* v roce 1924.

⁶⁴ Lach, J.: *Josef Šusta v prvním desetiletí ČSR: Za hranicemi historické práce*, in Blümlová, D. a kol.: *Čas optimismu a ctižádostivých nadějí*. České Budějovice 2009, s. 47

rychlá řešení, pak je logické, že po odchodu z vládního angažmá Šusta volí reprezentaci nového státu v oblasti historických věd. K ní byl svou výchovou a zatímní kariérou lépe předurčen než kolega Josef Pekař. „Tato reprezentativnost se neprojevovala jenom tím, že v očích meziválečných historiků splývala československá historiografie s postavou Šustovou. Měla svou druhou stránku v tom, jak Šusta dovedl do Prahy a Československa přitahovat proslulé evropské historiky a přičiňovat se o to, že se naše země stávala, i pokud jde o historickou vědu, kusem kulturní Evropy.“⁶⁵

V mezinárodním ohledu je třeba si uvědomit, že meziválečné období je obdobím francouzské dominance. Nejen kulturní, tu bychom mohli sledovat již dříve, ale zejména politické. I čeští historikové věnují více pozornosti francouzskému dějepisectví. Ne, že by české dějepisectví nevěnovalo Francii pozornost již dříve, např. Václav Vladivoj Tomek zjišťoval zkušenosti výuky historiků v roce 1850 ve Francii a byl z návštěvy École des Charles nadšen. Jistý odlesk francouzského konceptu revoluce jako cesty pokroku můžeme vidět v Palackého interpretaci husitství a v neposlední řadě Vlastimil Kybal v roce 1908 připravil první přehled francouzské historické školy⁶⁶. Ale po roce 1918 vidíme výrazné vztahy na reflexi francouzské historické školy Annales, jejíž závěry Šusta recipuje, ale i na souborech zpráv Golla a Šusty, psaných do francouzské *Revue historique*. Po smrti Jaroslava Golla je to Šusta, kdo tento závazek přebírá a pokračuje v prezentaci české historiografie pro

⁶⁵ Marek, J.: *Josef Šusta*, Dějiny a současnost, roč. 10, 1968, č. 1, s. 30

⁶⁶ Vlastimil Kybal studoval v Paříži v roce 1906 u profesorů Ernesta Denise a Alberta Sorela a po návratu publikoval v Šaldově Novině článkový soubor *Francouzská metoda historická*.

zahraničí.⁶⁷ Jaroslav Marek a František Šmahel⁶⁸ v této souvislosti poukazují na zajímavou podobnost, kdy francouzský historik Gabriel Monod podporoval vědeckou kariéru Luciena Febvra, pozdějšího zakladatele školy Annales, stejně jako Jaroslav Goll protežoval svého žáka Josefa Šustu.

Zatímco Josef Pekař je pevně zasazen do domácího prostředí a téměř programově se vymezuje vůči vyšší společnosti, Josef Šusta doplňuje tuto dominantní dvojici české historiografie dvacátých, a zejména třicátých let reprezentací v zahraničí. Oba historici byli velcí přátelé. Nesetkávali se jen na univerzitě, ale i v restauracích nebo podnikali společné výlety, např. do Pekařova oblíbeného Českého ráje nebo Šustova Třeboňska. Vzájemná úcta a respekt⁶⁹ se projevily i Šustovou pomocí v závěru Pekařova života. Po Pekařově smrti Josef Šusta se pak stává v české historiografii osobností vedoucí.

Konec více než stoleté hegemonie německé historické vědy je realitou meziválečného období. Není to jen porážkou Německa a jeho spojenců v první světové válce, ale i obviněním, že to byla německá historiografie, která prezentací vypjatého nacionalismu je

⁶⁷ Goll, J. – Šusta, J.: *Posledních padesát let české práce dějepisné*, Praha 1926 a Šusta, J.: *Posledních deset let československé práce dějepisné*, Praha 1937.

⁶⁸ Marek, J. – Šmahel, F.: *Škola Annales v zrcadle českého dějepisectví*, Český časopis historický, roč. 97, 1999, č. 1, s. 2

⁶⁹ Josef Blüml napsal, že Šustu zajímala jen skutečná elita české a evropské historiografie. Zmiňuje, že v českém prostředí „to byly mezi historiky snad pouze čtyři velké osobnosti, s jejichž myšlenkovým vlivem či odkazem se Šusta stále vyrovnával a jichž si opravdu vážil.“ Jednalo se o Františka Palackého, Jaroslava Golla, Maxe Dvořáka a právě Josefa Pekaře. Blüml, J.: *Josef Šusta. Úvahy o dějinách a dějepisectví*, České Budějovice 2006, s. 99n.

spoluzodpovědná za vyústění ve světovém konfliktu. Na Josefu Šustovi a jeho textech pozorujeme změnu asi nejviditelněji z celé jeho generace. Je však třeba doplnit, že to není jen ohled k francouzské historiografii, ale i k anglické. Nemůžeme za tím nevidět aktuální zahraniční politiku nového státu a jeho kardinální spojení.

Ostatně, i francouzská škola *Annales* se snažila o užší spojení s českou historickou vědou, jak dokládá snaha získat za přispěvatele do časopisu právě Josefa Šustu, a když to odmítl,⁷⁰ tak jeho žáka Bedřicha Mendla. Šusta ale novou generaci západní historiografie sledoval, jak vidíme např. v předmluvě k práci Victora L. Tapié *Bílá hora a francouzská politika* nebo v životopisné črtě z roku 1936 věnované Henri Pirrenovi, kterého do Československa přivedl a seznámil s Bedřichem Mendlem. Henryho Pirena si všiml Šusta už v druhé polovině dvacátých let, kdy na něm oceňoval syntetické schopnosti. Podobně v *Českém časopise historickém* reflektoval díla Henryho Sée nebo Désiré Pasqueta.

Reprezentační roli Šustovu si můžeme ukázat na přijetí pozvání na kongres francouzských historiků v Alžíru v roce 1930. I když téma dějin severní Afriky a role koloniální velmoci nebylo Šustovi blízké, věřil, že získá poznatky k dalším svým textům a pozná francouzské kolegy. Podle zprávy, kterou po návratu předložil ministerstvu školství a

⁷⁰ Veronika Vyčichlová ve studii *Revize pozitivistického dějepisectví a percepce školy Annales v české historiografii 20. a 30. let 30. století* píše, že důvody odmítnutí asi již nikdy nezjistíme. Nebyla to slabá znalost francouzštiny. „Problémem nemohl být ani přístup k historii, protože již v některých dřívějších pracích Josefa Šusty nacházíme mnohé podněty, které se svém počátku postulují škola *Annales*: patří sem např. požadavek historické syntézy, zájem o dějiny hospodářské i sociální, smysl pro vnímání duchovního klimatu dějinných epoch apod. Je však možné, že důvodem byla Šustova zaneprázdněnost a odhodlání plně se připravovat k práci na velkých syntetických dílech české historiografie věnovaných světovým dějinám.“ C.d., s. 20, dostupné na:

http://www.cefres.cz/pdf/c29/vycichlova_2003_skola_annaes_ceska_historiografie.pdf

národní osvěty (MŠANO podpořilo finančně Šustovu účast), Šusta vyzdvihl Henryho Berra, Pierra Renouvina a Fernanda Braudela. Tedy historiky, kteří „byli příznační pro vývoj, konvergence i rozchody vědy evropské.“⁷¹ Kromě vřelého přijetí bylo pevné přátelství Československa a Francie zmíněno i v zahajovací řeči předsedajícího kongresu Alfreda Covilla.

I když to nikde není přímo řečeno, Šusta si zřetelně uvědomoval stejně jako francouzská škola *Annales* problémy soudobé historiografie a hledal východiska: „Tak přihlásila se poměrně dosti záhy výtky, že dějepisectví, dosáhnuvši značné dokonalosti odborné, monografickým rozdělením a technickou specialisací ztrácí smysl pro celek a tím i správný poměr k vědní potřebě života. Zároveň projeví se však značné obtíže, které právě rychlý pokrok vědy působí jednotlivci, jenž se odváží práce souhrnné se snahou, zachytiti v ní náležitě a způsobem nikoliv jen řemeslným všechny důležité nové rysy, získané badatelským úsilím podrobným.... Hledá se proto východisko v sdružování většího nebo menšího počtu odborníků k společnému dílu synthetickému.“⁷² Uvědomuje si, jak důležitá je role hlavního redaktora, který musí sjednotit příspěvky často rozdílné kvality a charakteru. Zde je cesta vedoucí až k historické syntéze *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku*, jejímž redaktorem a posléze i hlavním přispěvatelem byl sám. Své názory uplatnil nejvíce v úvodních esejích, které se staly spojníkem jednotlivých studií v každém dílu. V nich je nejčistší Šusta jako historik. Jestliže František Kutnar v *Přehledných dějinách českého a slovenského dějepisectví*

⁷¹ Marek, J. – Šmahel, F.: *Škola Annales v zrcadle českého dějepisectví*, Český časopis historický, roč. 97, 1999, č. 1, s. 1

⁷² Šusta, J.: *Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové*, Praha 1933, s. 198

píše, že „dějiny byly pro Šustu ... vždy nerozlučným spojením vědy a umění,⁷³ pak Šusta v jednom svém seminárním cvičení píše: „Dějiny lidstva jsou jako rozsáhlá krajina. Podle toho, jaké stanovisko zvolím, za jakého osvětlení a jak dovedným jsem malířem, vypadne obraz. Jednou jest to strom nebo pouhá větev, jindy větší výsek, v němž mizí kmeny jednotlivé... Počet stanovisek nekonečný a všechna mohou být oprávněna.“⁷⁴

Vyvrcholením emancipace české a slovenské historiografie je založení Československé společnosti historické v roce 1935 jako představitelky našeho dějepisectví na světovém fóru.⁷⁵ Je to společnost, která má být nadále zástupkyní českých historiků na mezinárodním poli a hájit zájmy českých historiků. Ona určovala delegáty do stálých mezinárodních sdružení, vysílala delegace na mezinárodní kongresy a sjezdy. Přebírá v jistém smyslu i roli, kterou do té doby zajišťoval Historický klub, konkrétně vztahy s podobnými historickými společnostmi v zahraničí nebo síření známosti práce československé historiografie. Ve výboru společnosti bylo 25 členů v čele s předsedou a dva delegáti zastupující odbočky.⁷⁶ Je očividné, že prvním předsedou se nemohl stát nikdo jiný, než Josef Šusta, který v čele setrval dva roky, než rezignoval na vedoucí funkci kvůli své volbě za starostu Historického klubu po smrti Josefa Pekaře. Závěr třicátých let a narůstající dominance německého nacismu i italského fašismu, která byla umožněna mimo jiné i

⁷³ Kutnar, F. – Marek, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 1997, s. 503n.

⁷⁴ NA, fond Josef Šusta, Seminární cvičení (Dějiny a dějepis), inv.č. 30, kart. Č. 21

⁷⁵ Je dokladem orientace na Francii, že pro styk s cizinou bylo používáno jméno Comité Tchecoslovaque des Sciences Historiques. Stanovy ČSH, v soukromých rukou, s. 1

⁷⁶ Sídlem Československé společnosti historické byla Praha, ale mohla zakládat i odbočky v dalších městech republiky, kde sídlily univerzity. Stanovy ČSH, v soukromých rukou, s. 2

politikou appeasementu francouzských a anglických vlád, vedl v českém prostředí k jistému střídání stráží. V říjnu 1938 se skupina historiků (např. Jaroslav Prokeš či František Roubík) obracela ke k vedení Historického klubu s výzvou, aby česká historiografie vzala na vědomí stávající stav po státoprávních změnách následkem Mnichovské dohody, a aby více reflektovala zahraniční historiografii německou a italskou. Byla i snaha o zřízení nového historického časopisu psaného v nějakém světovém (myšleno pravděpodobně německém – pozn. autora) jazyce.

Nelze nevidět, že cílem těchto „útoků“ je osoba číslo jedna českého dějepisceví Josef Šusta. Mladá generace žádala o „místo na slunci“. Výsledkem výzvy bylo vytvoření široké redakční komise *Českého časopisu historického*, kdy práce byla rozdělena do dvaceti úseků s 25 referenty (např. referentem teorie dějin byl František Bauer, dějin historiografie Josef Matoušek, českých dějin Otakar Odložilík, obecných dějin Bedřich Mendl – Německo, Bedřich Jenšovský – Itálie, Zdeněk Kalista – Francie, Španělsko) a 37 hlavními spolupracovníky. Než mohla nově revidovaná redakční komise plnohodnotně prezentovat své výsledky, došlo k dalším změnám vznikem Protektorátu Čechy a Morava a vlastně i dalšími omezeními (smrt Josefa Matouška, Bedřicha Mendla) vedoucími ke konečnému zastavení vydávání *Českého časopisu historického* 15. května 1941.

Oponentem Šustova světa byl i nárůst národně motivovaného historismu. Byla to obranná reakce na nárůst německého nacionalismu a za reprezentanty můžeme vidět i uskupení Historická skupina, které založil Václav Husa spolu s Jaroslavem Charvátém, Václavem Čejchanem a Janem Pachtou v roce 1938. Jejím prvním výrazným projevem bylo

narušení faktického monopolu *Českého časopisu historického* jako informačního zdroje,⁷⁷ druhým účast a odborná podpora na *Obrazech z dějin národu českého* Vladislava Vančury. I ona hledala své zdroje ve Francii – Václav Husa studoval v Paříži a Rennes a k revue *Annales d'histoire économique et sociale* se přihlásila nejen v úvodní stati sborníku *Dějiny a přítomnost*. Výrazněji se v české historiografii ale členové uplatnili až po roce 1945, kdy mnozí členové dominovali ještě v sedmdesátých letech 20. století.

⁷⁷ Je třeba uvést, že v meziválečném období vycházel ještě jeden oborově blízký časopis. Jednalo se o *Časopis archivní školy*, který byl publikačním orgánem Státní archivní školy (1919–1949). Sloužil jako věstník o činnosti školy, ale věnoval se i pomocným vědám historickým, archivnictví a dalším příbuzným oborům. Objevovaly se zde recenze, nekrology, připomínal životní jubilea významných vědců v oboru.

4 ŠUSTA A ČESKOSLOVENSKÁ SPOLEČNOST

HISTORICKÁ

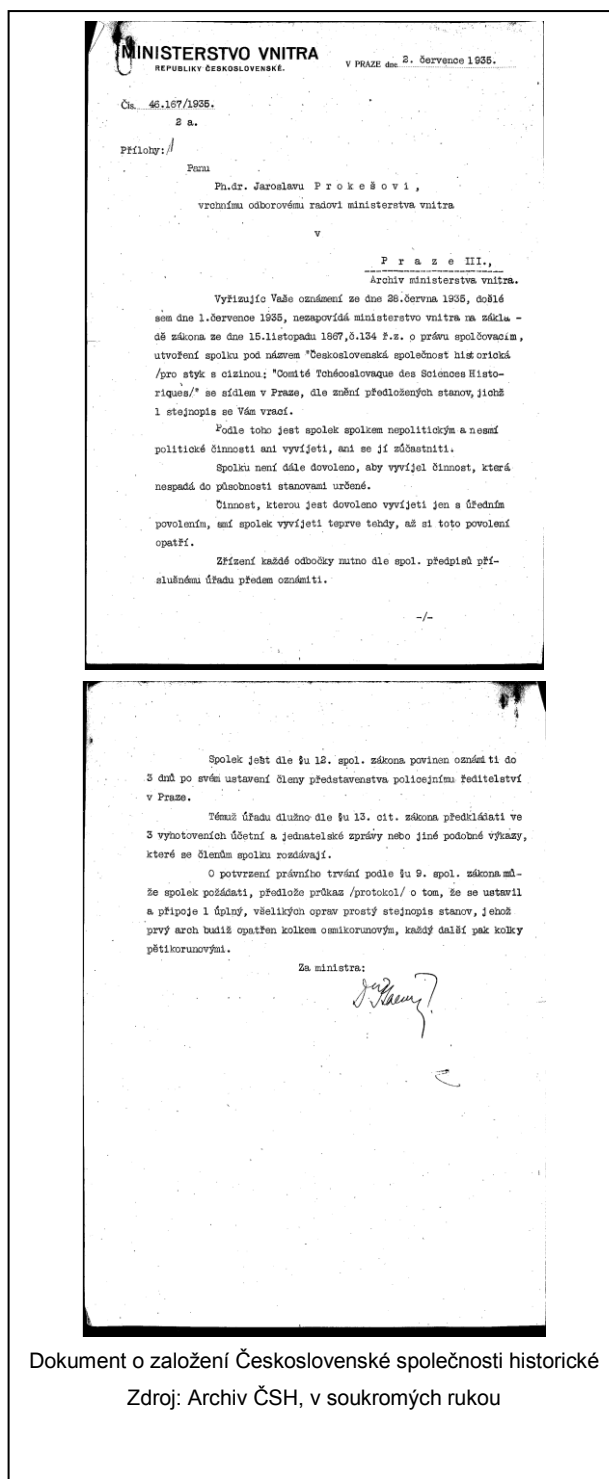

Fotografie z ustavujícího zasedání Československé společnosti historické
V první řadě zleva Jaroslav Bidlo, Kamil Krofta, Josef Pekař, Josef Šusta a Karel Stloukal
Zdroj: Kutnar, F. – Marek, J.: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví, Praha 1997

Na konci třicátých let je tak Josef Šusta jedním z nejpřednějších představitelů české historické vědy. V posledních letech navíc i formálně. Byl to on, kdo už ve dvacátých letech volal po vzniku vrcholné historické organizace u nás. Prvním pokusem o setkání historiků mělo být setkání profesorů filosofické fakulty Univerzity Karlovy se svými žáky v roce 1929. Historickou sekci tohoto setkání připravoval Josef Klik, kterému nemůžeme upřít velký organizační talent, jak dosvědčují i jeho další podniky – redakce Českého časopisu historického, vedení Historického klubu, jím vytvořené četné bibliografie apod. Josef Šusta a Josef Pekař se však rozhodli, že na setkání nevystoupí. Jejich rozhodnutí pak ovlivňovalo rozhodnutí dalších. Bedřich Mendl to komentoval v dopisu Josefu Klikovi následně: „Ale neschvaloval bych toho, jako neschvaluji absence jiných: Pekař a Šusta, ti by věděli, co říci, a

dovedli lépe než např. já. Nechápu jejich negativního postoje: jest v tom pohodlnost a podceňování. Jest to **neblahé** (zvýrazněno Mendlem – pozn. autora) dědictví aristokratismu Gollova.⁷⁸ Nakonec oba vrcholní představitelé české historiografie byli aspoň přítomni jednání. Jejich učitel, Jaroslav Goll už byl po mrtvici a do smrti mu zbývalo několik týdnů.

Na jednání VII. mezinárodního kongresu historických věd ve Varšavě v roce 1933 se ukázala slabost československé delegace, když nemohla svoje stanoviska podpořit jednotným postojem národní organizace. Byl to profesor Karel Stloukal, kdo nakonec navrhl ustavení národní historické společnosti a kdo stál aktivně při jejím vzniku. Prvním předsedou byl zvolen zcela jednoznačně

Dokument o založení Československé společnosti historické
Zdroj: Archiv ČSH, v soukromých rukou

⁷⁸ Dopis z 14. února 1929. Citováno dle Kostlán, A.: Druhý sjezd československých historiků (5. – 11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepiscetví v letech 1935–1948), Praha 1993, s. 14

Josef Šusta. Ve stanovách se píše: „Spolek sdružuje odborné historiky československé, jednak aby jednotně zastupoval československou obec historickou na poli mezinárodním a pěstoval styky s cizinou, jednak aby pracoval k organizaci vědecké práce historické doma a hájil zájmy československých historiků.⁷⁹

Československá společnost historická připravila a v květnu 1937 uspořádala I. sjezd československých historiků. Na sjezdu se ve velké míře řešily otázky, které vyvolaly předem otištěné články mladší historické generace. Např. Jan Slavík v periodiku *Dějiny a přítomnost*⁸⁰ kritizoval tehdejší stav československé historiografie. Podobné výhrady měli Jaroslav Prokeš.⁸¹ Sjezd ukázal, že mladší historická generace vyčítá Gollově škole její negativní vztah k filosofii dějin a přináší nové metodologické podněty. A z výrazných představitelů Gollových žáků tu zůstával vlastně jen Josef Šusta⁸². V proslovu na sjezdu velmi přesně poznamenává, že přichází čas předání štafety mladší generaci. Možná i zde proto hledejme jeden z důvodů, proč Josef Šusta na podzim roku 1937 rezignuje na post předsedy Společnosti. Oficiálním důvodem je ale úmrtí Šustova přítele Josefa Pekaře, který stál v čele Historického klubu. Tento spolek českých historiků vznikl již v roce 1872 jako spolek posluchačů historie na pražské univerzitě, ale teprve pod vedením Pekaře na počátku 20.

⁷⁹ *Stanovy československé společnosti historické*, Archiv ČSH

⁸⁰ *Soumrak anarchistického období československého dějepisectví*, *Dějiny a přítomnost* 1937, 1, s. 5 – 6

⁸¹ *K programu prvního sjezdu československých historiků*, *Časopis Národního musea* 1936, 110, s. 1 – 11

⁸² Z generace Gollových žáků zmiňme ještě Kamila Kroftu, který ale cele působil ve státních službách, konkrétně od roku 1936 na postu ministra zahraničí, a Zdeňka Nejedlého, který se ale od myšlenek školy výrazně odpoutal.

století se stal reprezentační institucí české historické vědy, mimo jiné zabývající se vydáváním základních děl české historické literatury a Českého časopisu historického. Josef Šusta spolupracoval s klubem už od devadesátých let 19. století a byl to klub, který byl de facto výlučným vydavatelem jeho středoškolských učebnic.⁸³ V poslední fázi vedení Josefa Pekaře byl Historický klub už menšinově studentskou organizací.⁸⁴ Po smrti Pekařově, když se v roce 1937 Šusta stává starostou Historického klubu, to byla už profesní organizace.⁸⁵ Během války se činnost Historického klubu minimalizovala. Po obsazení vysokých škol i přes intervence u německého historika Heinze Zatscheka⁸⁶ musel Historický klub opustit své prostory v budově filosofické fakulty a hledat nové. Stejně jako v případě ČSH útočiště

⁸³ Historický klub vydával i další dějepisné učebnice a tato ediční činnost byla významným zdrojem jeho příjmů.

⁸⁴ Podle zápisu valné hromady HK z 14. března 1933 bylo z cca 700 členů pouze sedmina studentů. MÚ-AAV ČR, fond HK, kart. 60, knihy (2), Protokoly o schůzích

⁸⁵ Valná hromada Historického klubu po válce se konala až v listopadu 1945. I když byly plány na její svolání hned v květnu, Šusta to rozhodně odmítl a jeho rozhodnutí si nikdo nedovolil rozporovat. Je to dokladem, že jeho rozhodnutí odejít ze světa není okamžitým rozhodnutím, ale plánovaným. Jistě by byl totiž potvrzen ve vedení klubu. Zmiňovaná valná hromada ho pak už jen posmrtně zvolí za čestného člena.

⁸⁶ Heinz Zatschek (1901–1965) byl od roku 1929 mimořádným profesorem pomocných věd historických na pražské německé univerzitě. Od roku 1934 byl profesem řádným. Později vstoupil do Sudetoněmecké strany a za protektorátu do NSDAP. Zpracovával např. vliv Němců na chod přemyslovského státu, po válce působil v Rakousku a před svou smrtí řídil Vojenské historické muzeum ve Vídni.

poskytl ředitel Archivu země české Bedřich Jenšovský.⁸⁷ Schůze se za války téměř nekonaly, výbor se scházel řídce – většinou byly věci dávány prezidiu klubu k odsouhlasení per rollam. Po zatčení ředitele archivu Jenšovského byla činnost omezena ještě více a de facto spočívala pouze v prodeji dříve vyšlých publikací a péči o klubovou knihovnu.⁸⁸ Zajímavým detailem z činnosti za války je akce bývalého studentského odboru Historického klubu, který ve změněných podmínkách působil jako Vlastivědný odbor pod křídlem malostranského klubu Osvěta⁸⁹ a který uspořádal ve Smetanově síni Obecního domu v listopadu 1940 varhanní a pěvecký koncert prof. J.B.Krajse a Marie Budíkové.

Po zvolení starostou Historického klubu se Josef Šusta rozhodl rezignovat na předsednictví ČSH a nekumulovat obě klíčové historické funkce. „Jsem přesvědčen, že se mému životnímu snažení dostalo nejvyšší možné odměny, když jsem směl po dvě léta státi v čele vrcholné organizace historiků československých a zůstanu toho povždy pamětliv“,⁹⁰ psal v listopadu 1937 Šusta Karlu Stloukalovi, který jej v čele ČSH nahradil. Nebyl to jediný důvod. Dost dobře nebylo v lidských silách vést Historický klub, Československou společnost

⁸⁷ Bedřich Jenšovský (1889–1942) byl český historik a archivář, jehož zájmem byl ponejvíce výzkum archivů a knihoven vatikánských a italských. V roce 1941 byl zatčen a deportován do Osvětimi, kde o rok později zahynul. Byl místostarostou Historického klubu.

⁸⁸ Část knih byla v Šustově vlastnictví a o dalších cca 2000 knih se rozrostla po Šustově smrti, když Historický klub odkoupil část jeho knihovny, aby tak podpořil pozůstalou rodinu v těžké životní situaci, v níž se ocitla po smrti Josefa Šusty. Knihy byly oceněny na 80000 korun, rodině dáno 100000 korun. MÚ-AAV, fond Historický klub, karton 12

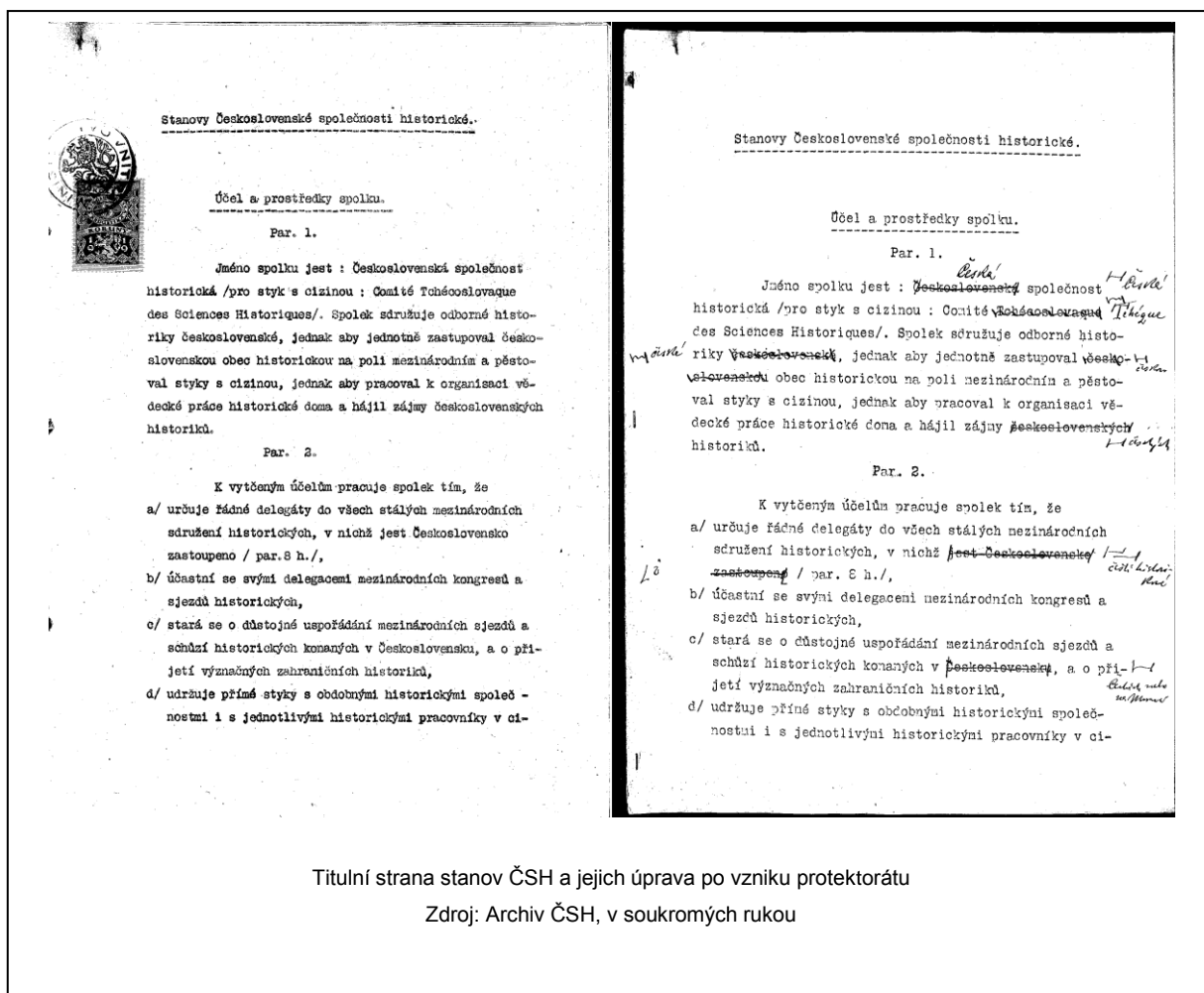
⁸⁹ Činnost osvěty byla zastavena na jaře 1941.

⁹⁰ MÚ-AAV, pozůstalost K. Stloukala, dopis Josefa Šusty ze 4. 11. 1937

historickou (a připravovat její první sjezd), redigovat *Český časopis historický*, *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku*, psát díly do Laichterových *Českých dějin* i vyučovat na univerzitě.

Josef Šusta pak zůstal po celou dobu svého života členem výboru společnosti. Ta v době války výrazně utlumila svoji činnost a rezignovala i na uspořádání dalšího sjezdu, který se měl podle plánů konat v roce 1942. Zajímavá diskuse v této době probíhala ohledně samotné existence ČSH. Když vznikem Slovenského státu vznikla samostatná společnost slovenských historiků, ČSH přepisovala svoje stanovy a přepisovala atribut československý za český. Ozvaly se hlasy, zda potřebujeme dvě české historické organizace – Českou společnost historickou a Historický klub. Otázka moravských a slovenských historiků byla pak jedním z velkých bodů druhého sjezdu historiků, který se konal v roce 1947.

Za okupace se výbor i za účasti Josefa Šusty sešel několikrát. Dle dochovaných zápisů víme, že byl členem aktivním.⁹¹ Valné hromady se v době války konaly pouze dvě, volba

členů výboru byla aklamační. Jednací body byly většinou vynuceny požadavky zvenčí – již zmíněná změna stanov, žádost o spolupráci při Měsíci péče o památky a zkrášlení domoviny (akce Kulturní rady), árijská prohlášení členů⁹² apod. Sídlem společnosti byla nejdříve

⁹¹ Byl to Šustův minimalistický návrh změn stanov v lednu 1940, kdy došlo k přeškrtnutí a změny slova československý na český, Archiv ČSH, v soukromých rukou

⁹² Stojí za zmínku, že i přes četné urgency se nepodařilo vymoci od všech členů zpět potvrzení o árijském původu. Jestliže schůze ČSH ze dne 16. dubna 1942 konstatuje, že z 343 členů přišlo od

budova filosofické fakulty UK na Smetanově náměstí, po uzavření vysokých škol⁹³ se sídlem stal Archiv země české. Tam se také konaly všechny schůze a jednání za války. Jak řekl na druhém sjezdu československých historiků předseda Karel Stloukal, „Jinak jsme ovšem za války jenom živořili, udržující pro budoucnost trvání společnosti. Ani toto živoření nebylo ovšem vždy snadné. Nezdali jsme ani v nejmenším národní ani stavovské cti, nezúčastnili jsme se žádných projevů loyality k Třetí říši.“⁹⁴

V druhé polovině války pak byla činnost minimální, de facto jediným důležitým bodem jednání byla oslava sedmdesátin Josefa Šusty, který se řešil již od května 1943.

Od roku 1935 vstoupil Šusta i do redakce *Českého časopisu historického* a po smrti vedoucího redaktora Josefa Pekaře v roce 1937 převzal jeho místo. Na sklonku třicátých let je nejpřednější historickou i vědeckou autoritou doma i v zahraničí. Svědčí o tom celá řada jeho příspěvků pro zahraniční periodika (*Revue de synthèse historique, Annales d'histoire économique et sociale, Revue historique*) i pro domácí (*Čechische Revue, Národní politika, Lidové noviny*, a zejména *Venkov*).

V předvečer Mnichovské konference 1938 napsala ČSH otevřený dopis francouzským historikům, v němž apelovali na společné zájmy, a vyzývaly je k nějaké reakci. Čeští historici francouzským kolegům mj. připomínali jim i protest českých poslanců z roku 1870 po anexi Alsaska a Lotrinska. Vedle Karla Stloukala jako předsedy (a spolu s Josefem Matouškem

160 prohlášení, pak schůze o rok později konstatuje, že z 336 členů má zpět pouze 161, 13 je nedoručitelných a zbytek neodpověděl. Archiv ČSH, v soukromých rukou

⁹³ Budova fakulty sloužila Domu německého vysokého školství.

⁹⁴ MÚ-AAV ČR, Pozůstalost prof. Karla Stloukala, Zpráva o činnosti ČSH v letech 1938 - 1940

spoluautora textu) ho parafovali ještě Bedřich Mendl a samozřejmě Šusta, který stále zůstal pro zahraničí nejvýraznějším a nejznámějším českým historikem. „Ve chvílích, kdy se rozhoduje o osudu tisíciletého státu českého, jednoho z nejstarších, které v Evropě trvají, obracíme se my, čeští historikové, k Vám, historikům francouzským. Bylo vždy posvátným posláním naší vědy státi za poznanou pravdou dějinnou, padni komu padni a hájiti vysokých ideálů mravních, jež jsou společným dědictvím evropské civilizace. V době, kdy tyto ideály jsou cynicky odhazovány, kdy historická pravda je bezohledně popírána, obracíme se k Vám, jako strážcům pravdy a práva, s prosbou, abyste pozvedli svého hlasu ve věci spravedlivé a vydali nestranné svědectví o nezadatelném právu československého národa na jeho odvěkou vlast.“⁹⁵ Prostřednictvím ředitele pražského Denisova institutu prof. Alfreda Fichella byl dopis doručen Společnosti pro moderní dějiny (Société d'histoire moderne) v Paříži. Bohužel, na odpověď čekali čeští historici až do roku 1946, kdy Prahu navštívil profesor Emile Coornaert z Collège de France. Ten při setkání s Karlem Stloukalem vznesl dotaz, kdo z českých historiků poslal v září 1938 telegram francouzským kolegům. „Přihlásil jsem se za Československou společnost historickou“, píše Stloukal, „a vysvětlil krátce, proč jsme výzvu poslali a co jsme od francouzských historiků očekávali. Nebyla to příjemná scéna. 'Přináším Vám odpověď teprve dnes', řekl nakonec prof. Coornaert a zřejmě dal najevo, jak je mu to po všem, co se stalo, trapné.“⁹⁶

Podobně se pokusila česká historická obec obrátit prostřednictvím telegramů na čtyři velmoci s poukázáním na životní nutnost přirozených hranic československého státu. Ani zde nepřišla odpověď, ostatně ji podle Karla Stloukala čeští historici ani nečekali.

⁹⁵ Stloukal, K.: Dokument, ČČH, roč. XVII, 1946, s. 151n.

⁹⁶ tamtéž

V době druhé republiky došlo na pražské univerzitě k celé řadě změn. Byla postupně „očisťována“ od Židů, přišli čeští profesori ze Slovenska, resp. bratislavské univerzity, byla odstraněna socha Tomáše Garrigua Masaryka ze schodiště filosofické fakulty. V březnu 1939 byly předány univerzitní insignie do rukou německé vysoké školy a posléze i archiválie univerzity pocházející z doby před rokem 1882. Josefa Šustu, jenž tehdy navíc aspiroval na funkci rektora univerzity (k volbě mělo dojít v roce 1939), se přímo dotklo legislativní snížení věkové hranice pro odchod do výslužby u vysokoškolských profesorů na 65 let. Důvodem byly velké změny, které nastaly po Mnichovu. Nikde není přesně vyčísleno, kolik státních zaměstnanců, a tedy i vysokoškolských pedagogů) bylo přemístěno v rámci resortu či mimo něj, ale faktem je, že jsme tehdy měli minimálně volných míst ve státní správě a nadmíru úředníků, přicházejících z pohraničí či Slovenska. Částečným řešením bylo uvolnění míst po státních zaměstnancích poslaných do penze. Ač studentský odbor Historického klubu připravil a doručil na ministerstvo školství a národní osvěty memorandum s žádostí o výjimku z nového nařízení o věkovém omezení, Šustovu odchodu nezabránil. Novým rektorem byl posléze zvolen Bedřich Hrozný.

Volba profesora Josefa Šusty prezidentem České akademie věd a umění v roce 1938 byla nejen vyjádřením úcty a respektu k bohaté činnosti i osobnosti. Všechny předešlé výbory, komise, funkce nebral Josef Šusta jako reprezentační, ale jako prostor pro uplatňování svých schopností vědeckých i organizačních. Již jsme předznamenalí okolnosti volby a hlavní cíle nového vedení Akademie, které formuloval Šusta v únoru 1939. Události 15. března 1939 však mnohé změnilly.

5 ŠUSTA PREZIDENTEM AKADEMIE

Z prvních kroků Josefa Šusty po vyhlášení protektorátu je patrná snaha řešit vztah Akademie a okolí.⁹⁷ Šusta si byl vědom, že po uzavření českých vysokých škol je právě ČAVU jediným reprezentantem české vědy a umění, a dobře tušil, jakou pozici od ní očekávaly protektorátní i říšské orgány. Snažil se tedy důsledně po celou dobu války co nejvíce udržet činnost Akademie a zároveň co nejméně měnit její strukturu, fondy atd. Navíc prosazoval minimalizaci kontaktů, tedy jakousi politiku izolacionismu. Akademie po březnu a zejména po září 1939 systematicky přetrhávala styky s okolím. Nenacházíme mnoho dokladů korespondence s centrálními orgány – Ministerstva školství a lidové osvěty, Zemským úřadem, Úřadem říšského protektora a dalšími. Také styky s vědeckými i kulturními institucemi (domácími i zahraničními) jsou systematicky utlumovány. Dokladem budiž situace ohledně členství ČAVU v Mezinárodním svazu Akademií (Union académique internationale). Ten poslal v dubnu 1939 ČAVU dopis s dotazem, zda Akademie je nadále autonomní a zda zůstane členem svazu. V odpovědi z 28. dubna ČAVU oznamuje, že doufá, že to nadále bude možné a že zástupcem Akademie v UA bude prezident Josef Šusta. S postupující dobou však kontakty i korespondence s UA mizí, i když neustaly práce na podnicích, které jí UA svěřila. Jednalo ze zejména o *Slovník středověké latiny*, na němž se začalo pracovat v roce 1934 a práce pokračují dodnes, a edici řeckých starověkých váz

⁹⁷ Josef Klik vzpomíná, že „výnos o zřízení protektorátu studoval Šusta velmi pečlivě; byl toho názoru, že jeho znění dává sice možnost určité samostatnosti hospodářského i kulturního života, ale že praxe bude naprosto jiná a že budeme vydáváni stále tvrdšímu útisku.“ Klik, J.: *Vzpomínky na Josefa Šustu z doby okupace*, Jihočeský sborník historický 38/1969, s. 228

Corpus vasorum antiquorum, na které Akademie pracovala již od roku 1921.⁹⁸ Také práce na tomto projektu pokračují do dnešních dnů. Ministerstvu školství a národní osvěty v dopise z 6. září 1940 oznamuje, že Akademie členkou UA byla, ale v posledních letech (1939, 1940) nezaplatila roční příspěvek a ani se neúčastnila výročních shromáždění či jiných prací.⁹⁹

Akademie upouští od všech podniků, které by ji mohly vtáhnout do pozornosti úřadů. Na sklonku roku 1939 tak např. správní komise rozhodne upustit od oslav 50. výročí Akademie vzhledem k vážnosti doby. Šusta napsal Ministerstvu školství a národní osvěty dopis, v němž píše: „Ježto vážná doba válečná, v níž jest třeba soustřediti veškeré síly s krajní úsporností k nejnütnějším pracím tvořivým, není vhodná k okázalým oslavám, rozhodla se Česká akademie věd a umění upustiti od všech oslav, jimiž hodlala původně v roce 1940 připomenouti padesát let svého trvání. Obmezí se nejspíše jen na vydání spisu vyliučujícího dokumentárně její založení a obsahující podrobnou bibliografii její vědecké produkce.“¹⁰⁰ Neuskutečnilo se ani slavnostní shromáždění.¹⁰¹ K výročí tak nakonec vyjde jen článek v *Národní politice*,¹⁰² v němž autor Mojmír Vaněk rekapituluje uplynulé roky práce. K své současnosti dodává: „Přednášková činnost, jež rovněž bývala v Akademii značně živá,

⁹⁸ Tento společný projekt, zaštitovaný právě Mezinárodním svazem akademií, měl za cíl vytvořit soupis antických váz (i zlomků) nacházejících se na území daného státu a tento se pak měl stát podkladem pro shrnující edici.

⁹⁹ Spisový materiál 1940, MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, inv. č. 1536, sign. II-B

¹⁰⁰ Dopis prezidenta ČAVU Šusty MŠANO ze dne 22. listopadu 1939, č. j. 1362, MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, sign. 7, karton 135

¹⁰¹ Protokol o schůzi správní komise 14. 12. 1939, MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, inv. č. 10, sign. II. 2

¹⁰² Vaněk, M.: *Padesát let České akademie*, *Národní politika*, 21. 1. 1940, s. 1

je od světové války poněkud omezenější, poněvadž úkoly toho druhu vzaly na sebe nové veřejnoprávní korporace i nově vzniklé spolky, jež mají speciálnější poslání. ... Udělován cen i podpor bývá ovšem většinou považováno na samozřejmou povinnost Akademie. Je však nutno si uvědomiti, že Akademie rozdělí každoročně mezi naše kulturní pracovníky ve formě cen, odměn a podpor na další práci tvůrčí nebo vydavatelskou na půl milionu korun.¹⁰³

5.1 VNITŘNÍ CHOD ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ

Co se týká vnitřního uspořádání Akademie, zůstalo po celou dobu války nezměněno. Nadále se dělila do čtyř tříd, v čele každé stát předseda a tajemník. Vrcholným orgánem České akademie věd a umění bylo valné shromáždění a representanty navenek president a generální tajemník.¹⁰⁴ Tato dvojice vzhledem k nekonání valných shromáždění¹⁰⁵ (výjimkou je volební shromáždění z dubna 1942) de facto řídila chod Akademie – v praxi se pro ně ustálilo označení Presidium ČAVU, nemělo však oporu ve stanovách. Stanovy Akademie za protektorátu nebyly změněny, jen formálně podle nařízení zemského presidenta ze dne 29. prosince 1939, jímž se zakazovalo používat názvy připomínající státoprávní poměry bývalé republiky, Šusta rozhodl změnit adjektivum „československý“ na „český“, „republika“ za „protektorát“¹⁰⁶. Jiné zásahy do stanov nebyly provedeny¹⁰⁷ a za války se stanovy nově ani

¹⁰³ tamtéž

¹⁰⁴ Generálním tajemníkem byl Oldřich Hujer, po jeho smrti od roku 1942 Viktor Trkal.

¹⁰⁵ Dělo se tak ve snaze omezit úřadům přístup k informacím o vnitřním dění v ČAVU (zejména o členské evidenci).

¹⁰⁶ MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, inv. č. 184, k. 166 – změna stanov. Podle vzpomínek Šeplavého tak učinil Šusta sám bez projednání či vědomí tříd. Šeplavý, B.: Vzpomínky na presidenta prof. dr. J. Šustu, MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, inv. č. 1094, k 334 (opis dr. Berana, originál ztracen)

nevydaly – Šusta odkazoval na nedostatek papíru, takže se úřadům posílaly pouze strojopisné verze.

Postavení Josefa Šusty v Akademii nebylo jednoduché. Někteří členové vnímali jeho kroky jako opatrné a bojácné, jiní naopak jako radikální a Akademii ohrožující. Příkladem jsou obrazy říšského kancléře Adolfa Hitlera a státního prezidenta Emila Háchy v prostorách ČAVU – Akademie je neměla v místnostech, ačkoliv to bylo nařízeno¹⁰⁸. V březnu 1944 byla ohlášena oficiální návštěva vedoucích Němců z ministerstva školství a národní osvěty von Botha a Häckla. Ačkoliv nemáme k dispozici její závěry, podle důsledků se můžeme domnívat, že příliš spokojeni nebyli. Možná stačilo na nepříznivý dojem Šustovo „nezdvihnutí“ pravice, o němž se zmiňují vzpomínky. Ať tak nebo tak, důsledkem bylo, že byla ministerstvem Akademii snížena subvence na šestinu původní. Šusta zvažoval přímou intervenci u ministra Emanuela Moravce, ale pak položil dotaz, jak dlouho vydrží Akademie bez ministerské subvence. Když dostal od Blahoslava Šeplavého informaci, že tři roky a teprve pak zkrachuje, tak se rozhodl, že nikam nepůjde.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Dopis MŠANO ze dne 29. 5. 1940, č. j. 1281, MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, inv. č. 265, karton 215

¹⁰⁸ Blahoslav Šeplavý vzpomíná, že obrazy byly koupeny až v březnu 1944 den předtím, než přišla oficiální návštěva z MŠANO, Šeplavý, B.: Vzpomínky na presidenta prof. dr. J. Šustu, MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, inv. č. 1094, k 334 (opis dr. Berana, originál ztracen)

¹⁰⁹ Pro dokreslení odporu, který měl Josef Šusta s ministru Emanueli Moravcovi, dokládáme citaci jeho výroku, který zaznamenal Blahoslav Šeplavý: „Mám-li užít slov Dykových, tak tu ropuchu sežeru a půjdu k němu!“

Blahoslav Šeplavý: K tragickému skonu prezidenta prof. dr. Josefa Šusty (MÚ-AAV ČR, fond Josef Šusta, inv. č. 1095)

Vztahy Akademie s nadřazenými orgány jsou sporadické, nenacházíme písemné doklady o stycích s orgány protektorátními i říšskými. Korespondence Akademie se vedla v jazyce českém, a to včetně materiálu, které požadovalo např. MŠANO v němčině. Také zaměstnanci neskládali tehdy obligátní zkoušku z jazyka německého. Významnější komunikaci nacházíme zejména po roce 1942, kdy je Akademie předána z kompetence vlády do kompetence Ministerstva školství a národní osvěty. Moravcovi také Šusta zaslal 6. června 1942 telegram s reakcí na Heydrichovu smrt: „Odsuzujeme zločinný útok na pana zastupujícího říšského protektora a prosíme, pane ministře, abyste laskavě tlumočil naši hlubokou účast na těžké ztrátě, kterou Protektorát a český národ byl postižen.“¹¹⁰

Jinak Josef Šusta ministra Emanuela Moravce ignoroval, považoval ho (právem) za jednoho z čelných představitelů českých fašistů a kolaborantů. Josef Klik vzpomíná¹¹¹ na svoji účast na výstavě soudobého malířství nedlouho po jmenování vlády, v níž byl Moravec ministrem.¹¹² Moravec se tu na Šustu nalepil a nehnul se pryč od něho. „Tehdy Šusta, bledý a skleslý, mne požádal, abych ho doprovodil ven, že je mu mdlo. Moravec ihned nabízel svoje auto, ale Šusta odmítl, uváděje, že potřebuje procházku na čerstvém vzduchu. Venku mi pak vykládal, že pociťuje k Moravcovi přímo fyzický odpor.“¹¹³ Úspěšně se Šusta vyhnul Moravcově návštěvě u příležitosti svých 70. narozenin. Nechtěl, aby oslavy byly zneužity

¹¹⁰ Telegram MŠANO z 6. 6. 1942, č. j. 724, MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, sign. III-B, karton 1942, spisy 1942

¹¹¹ Klik, J.: Vzpomínky na Josefa Šustu z doby okupace, Jihočeský sborník historický 38/1969, s. 234

¹¹² Jedná se o vládu předsedy Jaroslava Krejčího s mandátem od 19. ledna 1942 do 19. ledna 1945, tedy Klik vzpomíná na jaro 1942.

¹¹³ c.d., s. 234

jako např. sedmdesátiny Maxe Švabinského v roce 1943. Proto odmítl oslavu Historického klubu i vydání třetího dílu *Drobných spisů*. Od začátku února 1944 byl „nemocen“, nedocházel do Akademie a odmítal veškeré návštěvy. Ačkoliv se Moravec vnucoval (chtěl mu aspoň na Hanspaulku přivést víno, poté bustu Pekařovu), nepodařilo se mu vtáhnout Šustu do protektorátního soukolí.

Zachováno zůstalo i dělení členů do čtyř skupin, tedy na členy čestné, řádné, mimořádné a zahraniční. Přičemž zahraniční členové nebyli po dobu války voleni a kontakty se stávajícími byly přerušeny. Do kategorie zahraničních členů přešli po vyhlášení protektorátu i slovenští členové Akademie,¹¹⁴ historik a jazykovědec Jozef Škultéty, architekt Dušan Jurkovič, arabista Ján Bakoš a spisovatelé Ján V. Jesenský a Ivan Krasko. Sledovat pohyb členské základny je v období protektorátním obtížné, a to zejména vzhledem k neexistenci výročních Almanachů ČAVU a absenci členských seznamů.¹¹⁵ Z torzovitých materiálů (např. nekrology, Osobní stav ČAVU) vyplývá, že např. k 1. říjnu 1944 měla Česká akademie věd a umění 170 členů, z toho 113 řádných, 19 mimořádných a 5 dopisujících.¹¹⁶ Vedení Akademie systematicky dbalo na to, aby členská otázka byla pouze vnitroakademickou. Výjimkou z této snahy je arizace Akademie podle nařízení vlády ze 4. července 1939,¹¹⁷ na jehož základě Židé nesměli být členy žádných veřejných vědeckých učených společností a jiných institucí vědecké povahy. V důsledku šetření (Akademie měla dva typy formulářů – jeden se odvolával na výše zmíněné nařízení, druhý na § 6 nařízení

¹¹⁴ De iure tak došlo až nařízením Presidia ČAVU ze dne 29. května 1940.

¹¹⁵ Oba nevedeny z obavy před perzekucí členů.

¹¹⁶ MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, inv. č. 245, sign. 115

¹¹⁷ Přesně §4, odst. 1, čl. 7 vládního nařízení ze 4. 7. 1939, 136 Sb.

říšského protektora z 21. června 1939, kterým se v protektorátu zaváděly do praxe tzv. Norimberské zákony) přestali tak být členy ČAVU mimořádný člen I. třídy prof. Julius Glücklich¹¹⁸ a řádný člen III. třídy prof. Arnošt Kraus.¹¹⁹ Nic neilustruje charakter doby lépe než situace, v níž Josef Šusta jménem Akademie posílá arizační formuláře a na druhé straně zachraňuje svého žáka Bedřicha Mendla.

Celkem během války zahynulo z řad členů Akademie sedm vědců, kteří zemřeli buď v koncentračním táboře, nebo před popravčí četou. Jednalo se filosofa a psychologa Josefa Tvrdeho, mineraloga Vojtěcha Rosického, hudebního vědce Vladimíra Helferta, literárního vědce Arnošta Viléma Krause, fyzika Františka Závišku, technika a fyzika Viktora Felbera a hudebníka a hudebního vědce Rudolfa Karla.¹²⁰

Ačkoliv o členství v Akademii usilovali po dobu války mnozí představitelé veřejného života, k přímému politickému tlaku došlo vlastně jen jednou, a to v roce 1942. Předseda protektorátní vlády Jaroslav Krejčí tehdy usiloval o členství, a aby nebylo očividné, že mu jde jen o osobní prospěch, doplnil svoji žádost odkazem na posílení členství státního prezidenta Emila Háchy, jenž byl dosud pouze členem mimořádným, a navrhoval i členství pro ministra financí Josefa Kalfuse. Emil Hácha byl pak 12. listopadu 1942 zvolen členem řádným, Krejčí téhož dne mimořádným.¹²¹ Tato detailní událost z dějin Akademie za válku charakterizuje

¹¹⁸ Prof. Julius Glücklich byl historikem, zabýval se zejména problematikou české reformace.

¹¹⁹ Prof. Arnošt Kraus byl významným germanistou, zabýval se zejména německo-českými literárními vztahy. Zahynul v dubnu 1943 v Terezíně.

¹²⁰ MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, inv. č. 247, k 182

¹²¹ Šeplavý, B.: Vzpomínky na presidenta prof. dr. J. Šustu, MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, inv. č. 1094, k 334 (opis dr. Berana, originál ztracen), s. 2

složitost postavení prezidenta Šusty. Dost dobře nemohl této žádosti nevyhovět. Celé pozadí nastínil na důvěrné schůzi I. třídy. Indiskrecí to druhý den věděl předseda Kulturní rady při Národním souručenství Hýsek (dle Šusty přičiněním Drachovského). Kalfus pak odmítl přijmout volbu s odkazem na to, že pak by chtěl být členem i Emanuel Moravec.¹²² Za zmínku určitě stojí, že po celou dobu války zůstal čestným členem Akademie i bývalý prezident Dr. Edvard Beneš.

5.2 VĚDECKÁ ČINNOST

Vlastní vědecká činnost ČAVU během války zastavena nebyla, pouze postupem docházelo k jejímu omezování, zejména z nedostatku financí,¹²³ dále prostoru, když byly zabírány budovy Akademie, a konečně nedostatečného zázemí, čímž myslíme zejména vybavení knihoven, jejichž přírůstky během okupace jsou nepatrné ve srovnání s předválečnou dobou.

Jádrem fungování Akademie byly vědecké komise, které měly vždy konkrétní úkoly, na nichž pracovaly. Za doby protektorátu fungovalo celkem dvacet devět komisí, přičemž za zmínku jistě stojí, že téměř polovina z nich (čtrnáct) byla nově zřízena. Z pokračujících z předválečného období to byly komise:

- Archeologická komise
- Bibliografická komise
- Dialektologická komise
- Fonografická komise
- Historická komise

¹²² Tamtéž

¹²³ Je obdivuhodné, že ČAVU měla aktivní finanční bilanci až do roku 1942.

- Komise pro Slovník středověké latiny
- Komise pro vydání sbírky *Corpus vasorum antiquorum*
- Komise pro vydávání Kadlecova glosáře
- Komise pro vydávání památek řeči a literatury české
- Komise pro vydávání pramenů českého hnutí náboženského ve 14. a 15. století
- Komise pro vydávání staročeské knihovny
- Lexikografická komise
- Místopisná komise
- Pravopisná komise
- Publikační komise

Nově byly založeny komise:

- Epigrafická komise
- Jednatelská komise
- Komise pro fotografování rukopisů a starých tisků
- Komise pro gramatickou terminologii
- Komise pro redakci řecké a latinské knihovny
- Komise pro soupis rukopisů ČAVU
- Komise pro staroslověnský slovník a pro studium církevně-slovanského jazyka a jeho památek
- Komise pro studium staročeské bible
- Komise pro uctění 100. výročí smrti Josefa Jungmanna
- Komise pro vydávání pramenů církevní správy v Čechách od 14. století do roku 1561
- Komise pro vydávání sněmovních artikulů českých z let 1627–1748
- Komise pro vydávání spisů J. A. Komenského
- Národopisná komise
- Ortoepická komise

Publikační činnost byla válkou ochromena. Z vycházejících publikací jmenujme na tomto místě *Věstník České akademie věd a umění*, který vycházel nepřetržitě po celou dobu

války¹²⁴ a *Rozpravy České akademie věd a umění*¹²⁵. Další periodika, která vydávaly jednotlivé komise, většinou končí v prvním či druhém roce protektorátu.¹²⁶ Počet vydaných publikací vydatně klesal od roku 1940 až k roku 1942, kdy vyšla asi polovina publikací ve srovnání s předválečnou dobou¹²⁷. Celkem Akademie vydala za války 311 publikací.

Svoji činnost mohla Akademie za války realizovat i díky nadáním a fondům. Jednotlivé fondy však byly stále více pod kontrolou¹²⁸ a omezovány, ne-li rovnou rušeny. Hned v roce 1940 jako neshodující se s novými poměry je změněn účel a název Denisova fondu na Fond na podporu studia všeobecných dějin. Některé fondy byly úsilím Josefa Šusty (např. Fond Jiřího Katze a Leopolda Katze, Fond dr. Aleše Hrdličky) formálně zrušeny a z jejich jmění byl vytvořen nový fond, Fond České Akademie II.¹²⁹ Největší ztrátou pro Akademii byl výměr říšského protektora z 13. října 1942, který zrušil Nadání Josefa, Marie a

¹²⁴ Obsahoval zejména aktuální zprávy o dění v Akademii, činnosti tříd, komisí, texty a referáty.

¹²⁵ Obsahovaly práce autorů a výsledky bádání.

¹²⁶ Například *Almanach České akademie věd a umění* (obsahoval výroční zprávu, seznamy členů,...) vyšel naposledy v roce 1939 stejně jako *Soupis památek historických a uměleckých*.

¹²⁷ Nejproduktivnější byla II. třída ČAVU (sdružovala matematické a přírodní vědy), která vydala 2/3 veškerých publikací vydaných ČAVU v letech 1939–1945. Z celkového přehledu, který zveřejnil např. Jiří Doležal v knize *Česká kultura za protektorátu*, Praha 1996, s. 31 vyplývá, že celkový počet vydaných knih v protektorátu stále klesal s výrazným odskokem právě mezi roky 1942–1942. Jestliže tedy v kategorii vědecká a odborná literatura, náboženství vyšlo v roce 1941 381 titulů, v roce 1942 to bylo už jen 295, v roce 1943 pouhých 99 a o rok později jen 71.

¹²⁸ Protektorátní a zejména říšské orgány měly eminentní zájem o jmění těchto fondů, které nebylo zanedbatelné.

¹²⁹ Šeplavý, B.: *Vzpomínky na presidenta prof. dr. J. Šustu*, MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, inv. č. 1094, k 334 (opis dr. Berana, originál ztracen)

Zdeňky Hlávkových a nadační jmění přivtělil k Nadaci studentské dr. Emila Háchy s tím, že nadále bude spravováno podle stanov této nadace. Přestože celkový počet existujících nadací a fondů není malý (k listopadu 1943 jich bylo 77), de facto se jich využívalo minimum.

Činnost a odvahu Josefa Šusty ilustruje i otázka lužanského velkostatku. Protože byl zabrán Bodenamtem, tedy složkou NSDAP, nebylo v silách Akademie dosáhnout zrušení rozhodnutí. Josef Šusta po intervenci dosáhl aspoň toho, že ČAVU a Národohospodářský ústav budou dostávat podíl z výtěžku statku v Lužanech¹³⁰ a záruku, že žádný český zaměstnanec nebude propuštěn. Do konce války Šusta osobně podporoval rodinu administrátora Nadání Hlávkových Skály, který byl internován v koncentračním táboře. Není to jediný doklad o Šustových podporách. Kladně reagoval na žádost ze Slovanského institutu o podporu profesora Mstislava Vjačeslava Šachmatova (pracoval na *Glosáři slovanských právních starožitností*), jemuž pak Akademie vyplatila ze svých fondů 1000 Kč.

Akademie také přijala po zavření vysokých škol na podzim roku 1939 43 studentů a studentek, přijímala propuštěné z koncentračních táborů (spisovatel Pavel Bojar) nebo zaměstnávala příbuzné exilových politiků (manželku profesora Vladimíra Klecandy). Rozhodné slovo měl právě prezident Akademie.

¹³⁰ Podíl na zisku byl vyplacen jen za první rok, v dalších letech přes upomínky už ne.

V otázkách rozhodování ČAVU a jednáních vně Akademie vzal Šusta jako prezident veškerou zodpovědnost na sebe, což je vidět i na dokumentech, které Akademii opouštěly, kde nacházíme podpisy buď jeho, nebo spolusignované generálním tajemníkem Viktorem Trkalem. To se mění v březnu 1944, kdy Šusta po lehkém záchvatu mrtvice¹³¹ poprosil Akademii o zastupování po dobu rekonvalescence (cca 3–6 měsíců).¹³² Podle stanov Akademie byli předsedou jednotlivých tříd zástupci prezidenta v pořadí, jak byli zvoleni řádnými členy

Černínský palác, sídlo říšského protektora
a státního tajemníka, 1941
Zdroj: www.mzv.cz

¹³¹ Lékařské vysvědčení MUDr. Antonína Vančury ze dne 22. 3. 1944 uvádí doslova: „Pan profesor Dr. Josef Šusta, president České akademie věd a umění, bytem v Praze XIX, Hanspaulka, Na Pískách č. 38, je v mém trvalém léčení od 26. IV. 1940 na záchvatovité bolesti srdeční, které podle elektrokardiografického vyšetření jsou podmíněny poruchou oběhu ve věnčitých tepnách srdečních. Tyto bolesti se v letech 1941, 1942 a 1943 vlivem opatrné životosprávy nezvětšily. V červnu 1943 se stav zhoršil potud, že se přidružily k dosavadním obtížím i občasné pocity slabosti a závratí, které se dostavovaly zejména při změně polohy, po rozčilení nebo po zvýšené práci a napětí. Tyto stavy vyvrcholily začátkem roku 1944 i v občasné pocity nápadné slabosti a 21. II. 1944 se dostavil mírný záchvat mdloby s přechodným oslabením levé poloviny těla, jako projev porušené cirkulace cerebrální. Stav trval necelých 30 minut, na to se porucha plně upravila. Z tohoto důvodu pokládám za nutné doporučiti panu presidentovi, aby zachovával naprostý klid tak dlouho, pokud se neupraví změny cerebrální cirkulace. Podle zkušeností je zapotřebí k úpravě doby asi 3 až 6 měsíců.“ MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, osobní složka Dr. J. Šusta

¹³² V dopise ze dne 23. 3. 1944 generálnímu tajemníkovi Akademie Trkalovi Šusta dále píše, že za normální doby by podal rezignaci na svůj post, ale nechce novou volbou způsobit ČAVU některé potíže.

Akademie, tedy nejstarším byl předseda IV. třídy prof. Vítězslav Novák. Jeho podpisy nacházíme na dokumentech až do konce války. Výjimku tvoří např. potvrzení pro prof. Rybku a Trkala, že jsou plně zaměstnání vědeckou činností ze září 1944 nebo některé dopisy víceméně soukromého rázu z roku 1945. Jinak Šustovi bylo jako prezidentovi vrcholné vědecké instituce i jako vážené (a v zahraničí známé a respektované) osobě nabízeno množství funkcí v „národních“ organizacích, kterým by svou účastí dodal váhy či lesku. Jednalo se např. o Ligu proti bolševismu, kde mu bylo nabízeno předsednictví, což však odmítl. Neubránil se však jmenování do čestného výboru této organizace. Dále odmítl předsednictví Národní rady české, ale byl donucen účastnit se její schůze v období heydrichiády, kde byl bývalý prezident Edvard Beneš vyloučen z českého národa.¹³³ Ministr Moravec opakovaně žádal po Šustovi větší angažovanost v Národní radě české. V dopise Moravcovi z 10. července 1944 Šusta zdvořile odmítá s odkazem na svůj zdravotní stav. Odkazy na zdravotní stav budou nadále nejčastější výmluvy Šusty ze všech možných akcí či podniků.¹³⁴ Svě zdraví také rozebírá stále častěji v soukromých dopisech. Příkladem budiž

¹³³ Jak poznamenává Šeplavý, po válce byl u soudu z tohoto činu osvobozen např. předseda Národní rady dr. Drachovský. Šeplavý, B.: *Vzpomínky na presidenta prof. dr. J. Šustu*, MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, inv. č. 1094, k 334 (opis dr. Berana, originál ztracen)

¹³⁴ Odvolávání na zdravotní stav používal Šusta už dříve. Dokladem je (patrně poválečná – pozn. autor) zpráva Karla Hetteše, uložená v ANM, fond J. Klik, inv. č. 1129: „Počátkem října r. 1941 po zatčení gen. Eliáše (27. IX.), primátora Klapky, generálů Bílého, Vojty a Horáčka a několika dalších stovek vedoucích činitelů odboje proti Němcům, sešla se protektorátní vláda za předsednictví dr. Krejčího a jednala o tom, co by měla podniknout, aby nějak uspokojila Heydricha a vytvořila tak podmínky pro svou další existenci. Nejslibnějším činem se zdálo vyvolat veřejné projevy loyality osobností, které v tom ohledu nebyly až dosud zkompromitovány a které zaujímaly význačná postavení a těšily se obecné úctě. Celá myšlenka byla inspirována ing. Zanklem z úřadu říšského protektora a jako osoby přicházející v úvahu byli pro začátek vybráni prof. Šusta, president České

dopis Juliovi Glücklichovi ze dne 26. dubna 1944,¹³⁵ kde Šusta píše: „Býti starým má sice dnes některé své výhody ... Jinak se mi vede se srdcem dosti špatně, zejména tak proto, že jsem při svém sobeckém založení nebyl zvyklý tělesně si ukládati jakékoliv šetření.“

V polovině roku 1943 po bombardování kolínského dómu zavolal si Josefa Šustu do Černínského paláce¹³⁶ kulturní referent ing. Zankl a žádal veřejný odsudek. Šusta na dvouhodinovém jednání (přítomen byl i historik umění prof. Cibulka) hledal výmluvy, proč požadovaný rozsáhlý spis nelze narychlo vydat. V následných dnech pro něj bylo posláno auto (Šusta telefonicky argumentoval, že nemůže přijít, že je nemocen) a Němci po Šustovi žádali svolat valné shromáždění, ve kterém by Akademie odsoudila spojence. To Šusta ostře

akademie věd a umění, čeští a moravští katoličtí biskupové a českobratrský senior dr. Křenek. Dozvěděl jsem se o tom krátce po zasedání vlády a podnikl jsem ihned opatření, aby všichni v úvahu přicházející byli o chystané akci informováni a mohli se jí nějakým způsobem vyhnout. Pokud šlo o prof. Šustu, navštívil jsem ještě týž den dr. Klepla v jeho kanceláři v býv. Archivu země české, informoval ho stručně o tom, co se od Šusty bude chtít a požádal jsem ho, aby mi s ním zprostředkoval schůzku. Ta se uskutečnila ještě týž večer u Šusty v bytě, kam jsme společně s Kleplem zašli. Šusta plně pochopil význam mé informace a rozhodl se, že hned druhý den časně ráno odjede do Lužan a v dalších dnech pak bude předstírat záchvat anginy pectoris, kterou trpěl. Informování katolických biskupů zařídil pak na mou prosbu dr. František Schwarzenberg a na Moravě olomoucký novinář Řezníček. Seniora dr. Křenka informoval dr. Korčák, což zařídil red. König (Řezníček i König byli brzy potom zatčeni a později popraveni). Zároveň jsem o celé záležitosti informoval tenkrát red. Mrkvičku a Kháse, kteří obstarávali spojení jednak na Londýn (přes red. Basse a vyslance Heidricha) jednak na Moskvu (přes skupinu majora Kratochvíla). Prof. Šusta byl o tom samozřejmě informován.“

¹³⁵ MÚ-AAV ČR, rešerše korespondence s J. Šustou, dopis Josefa Šusty dr. J. Glücklichovi

¹³⁶ Palác byl za druhé světové války sídlem říšského protektora Konstantina von Neuratha a později Reinharda Heydricha. Kancelář zde měl také státní tajemník Karl Hermann Frank.

odmítl, slíbil však napsat článek. Ten vyšel v *Národní politice* na první straně¹³⁷. Šusta v něm mimo jiné píše: „...jeho věže působily trvale jako monumentální vykřičník vůle německého lidu k společnému dílu národnímu, posvěcenému velikou minulostí. Pevného splývání nových i starých výkonů monumentálního umění bylo tu zvláště výrazně dosaženo a pochopíme, jak hluboce byl zraněn všecek německý národ zhroucením se do závratné výše vypjaté klenby pod svévolným úderem britské pumy.“¹³⁸ Dále Šusta píše o významu kolínského dómu pro české prostředí, zejména ve vztahu ke katedrále sv. Víta a její dostavbě a pokračuje: „Díval jsem se z výšiny na Hanspaulce na večerní Prahu s redaktorem, který se mne přišel dotazovati na dojmy, jež má kulturní historik z úděsné události. Slunce zlatilo posledními paprsky zelenavou střechu Belvederu, dole v městě prorážely půvabné hroty věží oparem lehkého zamlžení a nad klidným obrazem jako věkovitý strážce se rýsoval vznosný masiv svatovítské katedrály. Mimoděk tížila tu naši duši otázka, má-li se snad i toto kouzelné dílo minulých věků státi obětí války, která svými hroznými technickými zbraněmi proti všemu živému rozpoutala ničivou sílu mrtvé hmoty, které nestačí, že hubí tolik bezbranných od kolébky až k bezmocnosti stáří. Ničíc bezohledně památky dávných věků, drtí vše, co život činí vlastně cenným a hodnotným, tu nekonečnou spojitost kulturní snahy dneška s dílem a odkazem zašlých pokolení, v němž dávno mrtvé duše přece ještě dále žijí a teprve nyní po druhé umírají dílem bezduché zkázy.“¹³⁹ Ne mezi řádky, ale přímo v textu uveřejňuje Šusta, že to

¹³⁷ Velký památník národní minulosti, *Národní politika*, 18. července 1943, s. 1. Martin Pytlíček v diplomové práci *Česká akademie věd a umění v letech 1939–1945*, Praha 1995 píše, že článek nakonec vyšel s úpravami od německých protektorátních orgánů.

¹³⁸ c.d.

¹³⁹ Velký památník národní minulosti, *Národní politika*, 18. července 1943, s. 1

není spontánní reakce, ale vynucená – vsune do textu vymyšlenou poznámku s odvoláním se na redaktora, který ho sám vyhledal. Podle Šusty to tak také bylo čtenáři chápáno.

Spisový materiál z protektorátního období se z 95% týká podpor Akademie buď jednotlivcům či organizacím (z různých fondů) nebo materiálů o výročních cenách. Udělení cen podléhalo schválení ministerstvem a to často měnilo i pořadí vítězných prací.¹⁴⁰ Ceny byly udíleny vesměs až do roku 1943, kdy MŠANO požádalo Akademii,¹⁴¹ aby se zřetelem k mimořádným poměrům a významu doby upustila od všeobecného udílení cen.

Množství spisového materiálu svědčí o zmiňovaném útlumu. Jestliže v roce 1940 dosahuje 2238 položek, v roce 1944 je to už jen 1381 a v roce 1945 jen 1179.¹⁴² Celkově lze říci, že komise pracují po celou dobu války, i když s postupujícími roky a zejména na sklonku války některé svoji činnost zastavují úplně. Velkou pozornost věnovalo vedení Akademie práci na *Slovníku jazyka českého*, což dokládá podpora 250 000 korun v roce 1943 (z celkové sumy 700 000 korun podpor na rok 1943) nebo 240.000 korun v roce 1944 (z celkové sumy 660 000 korun).

Knihovna ČAVU nebyla zabráná, ale stěhovala se během války tak, jak byly zabírány její prostory.¹⁴³ Publikační činnost Akademie byla vlastním rozhodnutím snížena a omezena

¹⁴⁰ Z dopisu MŠANO č. j. 1433 z 9. 12. 1942 vyplývá změna v pořadí na 2. a 3. místě.

¹⁴¹ Přípis z 26. března 1943, č. j. 40783

¹⁴² MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, spisový materiál

¹⁴³ Nejprve byla přestěhována do budovy Klementina, později do Zlaté Koruny. Po válce se vrátila do Klementina.

byla i dalšími zásahy (cenzurními a v pozdějších letech války i např. nedostatkem papíru)¹⁴⁴. Podařilo se po celou dobu války nepřerušit vydávání Věstníku České akademie věd a umění na rozdíl od Almanachu České akademie věd a umění, který vyšel naposledy v roce 1939. Celkově počet vydaných publikací klesl asi na polovinu předválečného stavu, kdy např. v roce 1942 to bylo 30 svazků.

Finanční hospodaření ČAVU bylo kladné až do roku 1942, což koresponduje s dary institucí, které většinou tímto rokem slábnou či mizí docela. Z největších dárců jmenujme Ministerstvo školství a národní osvěty, Pražskou městskou spořitelnu či Zemský úřad. S finančními prostředky je po celou dobu války zacházeno stejně jako za 1. republiky.

¹⁴⁴ Dle spisového materiálu Akademie, uloženého v MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, přibývají od roku 1941 žádosti na vydání konkrétních titulů s udáním, kolik papíru je potřeba k sazbě a nákladu.

Finanční hospodaření ČAVU (v korunách) ¹⁴⁵		
Zůstatek k 31. 12. 1938 činil 2 859 493,70 korun (při kurzu k marce 6.50:1) ¹⁴⁶		
rok	příjmy	výdaje
1939	2 760 625,70	2 381 419,95
1940	5 170 885,05	3 235 773,10
1941	7 495 363,20	6 388 690,15
1942	4 432 986,75	4 629 756,10
1943	4 289 037,65	4 402 205,75
1944	4 759 337,45	4 320 077,55
K 30. 4. 1945 činil zůstatek 4 489 680,20 korun		

Valné shromáždění, oprávněné volit prezidenta ČAVU, se v roce 1941 nekonalo (důvodem bylo vyhlášení výjimečného stavu). Opožděně bylo svoláno až na 29. dubna 1942 a ve volbách obdržel Josef Šusta 35 hlasů z 36 možných. Prezidentem pak zůstal až do konce války, když v prosinci 1944 rozhodnutím správní komise a jmenovitě Šusty setrvali všichni funkcionáři ČAVU ve funkcích i po skončení funkčního období.¹⁴⁷

¹⁴⁵ MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, sign. III C03, inv.č. 184, k. 170

¹⁴⁶ Za války byl kurz stanoven 11:1 v neprospěch české koruny.

¹⁴⁷ Tato praxe byla tehdy obvyklá i u akciových společností.

6 HISTORIK ZA OKUPACE

Nelze otevřít pohled na poslední etapu života a díla Josefa Šusty ničím jiným, než *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku*. I když projekt má své počátky na začátku třicátých let, svého vrcholu a bohužel i hořkého konce dosahuje v letech druhé světové války. Navíc je příkladem Šustova způsobu myšlení a práce. Jestli někdo z generace Gollových žáků mohl podobný projekt přivést k úspěchu, pak to byl právě Josef Šusta. Měl v té době za sebou vedle již uvedených prací pro diplomaty a úředníky první republiky o novodobých dějinách i *Dvě knihy českých dějin*, které se věnovaly posledním Přemyslovcům a nastupující dynastii Lucemburské. Byl spolu s kolegy Bidlem a Hýblem autorem velmi úspěšné sady středoškolských učebnic. Snad nikdo nevěnoval z první generace Gollových žáků více pozornosti úvahám o smyslu dějin a jejich vývoji více než Josef Šusta. Je to do jisté míry dáno jeho vůdčí účastí na melantrišském projektu *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku*, který vyžadoval jistý nadhled nad „dějinami dějin“. Jinak byl podobně skeptický jako Goll, považoval filosofii dějin za něco mimo historickou vědu. Ostatně, dokladem je i jeho neúčast na dlouhodobém sporu o smysl českých dějin, který vypukl v roce na konci 19. století.¹⁴⁸ Historickou obec do sporu pak vtáhl Jindřich Vančura, když v článku *Čím se Masaryk zasloužil českému dějepisu* adoroval Masaryka a naopak kritizoval Jaroslava Golla. Kromě několika poznámek se do sporu Josef Šusta nezapojil. O to zajímavější je, že to byly právě

¹⁴⁸ Vančurův článek bývá považován za vlastní začátek sporu s smysl českých dějin, resp. Miloš Havelka ho v knize *Spor o smysl českých dějin 1895–1938* (Praha 1997) řadí do druhé fáze sporu, když předchodí označuje jako prehistorii sporu. Iniciační rovinu ale můžeme spatřovat už ve známé stati *Naše dvě otázky* Huberta Gorgona Schauera z roku 1886 a v *České otázce* Tomáše Garriqua Masaryka z roku 1895.

Dějiny lidstva a zejména Šustovy brilantní úvodní charakteristiky, které Šustu přivedly (a částečně možná proti jeho vlastnímu přesvědčení) k zamýšlení se nad dějinami.

Samotný projekt byl zahájen v roce 1935 a měl obsáhnout vývoj dějin lidstva. Šusta byl vedoucím redaktorem a byl to on, kdo vypracoval směrnice a pokyny pro konkrétní autory. Vedle Josefa Šusty jako autora úvodních statí, spojujících jednotlivé příspěvky,¹⁴⁹ participovali na projektu nejlepší historikové a badatelé té doby. Z celé řady slavných jmen české historie jmenujme např. Bedřicha Hrozného, Karla Stloukala, Julia Glücklicha, Arne Nováka nebo Zdeňka Kalistu. Šusta také určoval, jak se má postupovat při zpracování témat, jakou mají mít články podobu. První svazek vyšel v roce 1936, další v letech následujících. Šlo mu zejména o kulturní dějiny: „Neboť při veškeré váze, přiznané hmotné stránce života, jsou dějiny národů především dějinami jejich duchového bytí, citění a tužeb.“¹⁵⁰ Celý projekt byl rozvržen do osmi svazků, vydání se dočkalo svazků šest: *Světla východu a Hellady*, *Římské imperium jeho vznik a rozpad*, *Základy středověku*, *Středověk vrcholný a stárnoucí*, *V branách nového věku a Bronzová skála moci státní*. Čtvrtý svazek je pouze torzem, cca polovinou původního plánu. Poslední dva již nevydané svazky se měly jmenovat *Ústavní revoluce a národní stát* a *Cestou k světové válce*. Vydávání zastavila válka spojená i s odchody Šustových spolupracovníků. Mínilme tím zejména Bedřicha Mendla¹⁵¹, který si

¹⁴⁹ Úvodní statě připravil sám Šusta v závěru válečných let samostatně do tisku pod názvem *Velké milníky*, vyšly však až pod názvem *Úvahy o všeobecných dějinách* v Argu 1999.

¹⁵⁰ NA ČR, Pozůstalost Josef Šusta, karton 33, propagační brožura *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku*, autor J. Šusta

¹⁵¹ Bedřich Mendl (1892–1940) byl významným dějepiscem zejména hospodářských dějin. Věnoval se hospodářské a sociální problematice středověkých měst a jako pracovník a od roku 1933

vzal život především kvůli stále větším omezením spojeným s jeho částečným židovským původem. To mu bránilo už za života se plně realizovat, stále těžší byly návštěvy knihoven, archivů (podobně na tom byl prof. Julius Glücklich). Byl to Josef Šusta, který mu aktivně pomáhal, už jenom nabídkou práce na *Dějínách lidstva od pravěku k dnešku*. Když nemohl navštěvovat pro židovský původ univerzitní knihovnu, nabídl mu Šusta, aby si vše půjčoval na jeho jméno. Bohužel ani jeho podpora snah Františka Roubíka a Jiřího Mařánka „arizovat“ Bedřicha Mendla nestačila. Od ledna 1940 jako osoba židovského původu nemohl Mendl působit ve veřejné službě, bylo mu odebráno členství v Královské české společnosti nauk. Také snaha, aby aspoň mohl pokračovat v práci na *Regestech*, podpořená i autoritou prezidenta České akademie věd a umění, vyzněla naprázdno.

Podobně se musel Šusta obejít bez příspěvků o východoevropských dějinách Jaroslava Bidla, který umírá v roce 1937. Autorská tiseň je patrná právě na svazku čtvrtém z roku 1942, kdy z pěti statí (vedle úvodní charakteristiky) byl Josef Šusta autorem tří textů. Sedmý svazek je ještě za války Šustou zkompletován, ale s vědomím, že vyjde asi až po válce. I zde měl napsat rozhodující část, mohl totiž vycházet ze svých *Dějin Evropy 1812–1870*. V pozůstalosti¹⁵² je i plán posledního, osmého, svazku mající dojít až k roku 1930, tedy do současnosti. Nakonec vzhledem k posunu u předchozího svazku navrhl Šusta konec k roku

ředitel Státního ústavu historického (vydavatelského) pokračoval v edici Emlerových *Regestech diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* pro dobu Karla IV.

¹⁵² NA ČR, Pozůstalost Josef Šusta, inv.č. 218, karton 59

1914, kde spatřoval pravý začátek 20. století. I v tomto svazku chtěl větší část realizovat sám, i zde mohl navázat na svoje dílo, tedy *Světovou politiku 1971–1914*¹⁵³.

V souvislosti s *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku* je také důležitá první zmínka o vědomí možného konce svého života. V dopise nakladatelství Melantrich 11. listopadu 1942. Šusta píše: „... revidoval jsem opis svých článků pro VII. svazek '*Dějiny lidstva*' a provedl všechny nutné opravy, takže rukopis jest úplně připraven k tisku a může se v budoucnu sázeti, i kdybych tu již snad nebyl ...”¹⁵⁴

Několik okamžiků před svou smrtí po válce v květnu 1945 navrhl Šusta za svého pokračovatele svého žáka Josefa Stloukala, ale definitivní tečku za *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku* udělal až únor 1948.

¹⁵³ Jednotlivé studie se měly jmenovat: *Imperialism, demokratism a proudy iracionální, Světová politika v Evropě i zámoří (1871–1914), Nový svět a britská dominia, Církevní otázka ve Francii. Hnutí všenežmecké, Slovanstvo ve svém vnitřním vývoji, Socialism a strany sociální 1878–1914, Světová válka a její likvidace, Vznik republiky československé, Svět poválečný a krize dneška a Oblast islámu a problémy asijského východu.*

¹⁵⁴ LA PNP, fond Melantrich (nezpracováno), složka prof. dr. Josef Šusta

7 ŠUSTŮV NÁZOR NA DĚJINY

Pro formování Šustova názoru na dějiny je třeba se ohlédnout zpátky k jeho vědeckým počátkům. Po studiu na treboňském a českobudějovickém gymnasiu přišel Josef Šusta do Prahy a mezi jeho učitele na pražské filosofické fakultě patřil Antonín Rezek a především Jaroslav Goll. Z nich pak měl na Šustu větší vliv právě Goll. Dokladem toho budiž Šustovy juvenilie. Tehdejší historické paradigma spočívalo zejména v pramenech a jejich interpretaci, kdy historik měl shromáždit veškeré prameny v dané problematice, udělat jejich analýzu a v syntéze striktně oddělovat fakta od vývodů a konstrukcí.

Od Golla se ale lišil v otázce vnesení hospodářských otázek do historického výkladu, které u Golla nemáme, dané jednak seznámením se s pracemi a názory Lippertovými, ale zejména jeho rodinným zázemím. Šusta však nepatřil k těm, kteří by podleli jakémusi kolektivistickému pojetí, k němuž akcentace hospodářských činitelů směřuje. Jistě, zpočátku takové tendence v jeho díle¹⁵⁵ můžeme nalézt (a to bylo v přímém rozporu s gollovským individualismem), ale později se k individualismu vrátil, čehož dokladem mohou být čtyři svazky Laichterových dějin.¹⁵⁶ Lišil se také od svého učitele jistým odklonem od deklarované vědeckosti k jasné uměleckosti ve svých historických pracích. A hlavně, lišil se v názorech na smysl dějin. Goll byl jako realista a empirista nedůvěřivý k jednoznačným filosofickým výkladům dějin. Tvrdil, že dějinné složky a síly se neustále mění a přeskupují a tedy že

¹⁵⁵ například ve Dvou knihách českých dějin, Praha 1917 a 1919

¹⁵⁶ Šusta, J.: Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví, České dějiny II/1, Praha 1935, týž: Král cizinec, České dějiny II/2, Praha 1939, týž: Karel IV. Otec a syn 1333–1346, České dějiny II/3, Praha 1946, týž: Karel IV. Za císařskou korunu 1346–1355, České dějiny II/4, Praha 1948

nemohu více či méně dlouhé období oznamovat konkrétním filosofickým výkladem dějin. Tento nezáměr o filosofii dějin Šusta Gollovi vytýkal.

Od svých učitelů poznal, že historie není jen pouhý předmět, který se lze naučit, ale souvislá řada výsledků práce předchozích generací. Řada, na kterou lze navázat a k níž mohu vlastní prací přispět. Sám později hovoří o dvou kořenech: obracet zrak do minulosti za účelem poznání toho, co bylo, a zajistit památku i vlastních činů pro budoucnost. Tedy historická věda jako pokus o vysvětlení přítomnosti linií příčin a následků. Uvědomuje si však, že historie nebyla a nebude jen statickou soustavou vědění, „v níž každá doba prostě přidává svůj nový přínos k článkům řetězu, pevně ukutému již předchozími generacemi. Neboť každé pokolení si naopak vytváří jinak svůj vlastní názor na to, co jest vpravdě historické tím, že v nekonečném toku a rozmanitosti dějů, které prožívá, hodnotí určité události a zjevy jako stěžejné pilíře svého cítění a obdivu, jež má za hodny toho, aby zvláštní paměť o nich byla i budoucnosti zachována. A také v zpětném pohledu klade pak minulosti podle tohoto svého měnivého názoru světového a životního vždy nové a nové otázky.“¹⁵⁷ V rozhovoru u příležitosti zvolení prezidentem České akademie věd a umění jde dál, když tvrdí, že „bylo by osudné, kdybychom v díle předchozích generací viděli pohodlné lože a zásobu, do níž lze prostě sahati a z ní duševně žít bez vlastní plodnosti a ražení nových cest.“¹⁵⁸

Tedy, Šusta vyrůstal ve škole, která akcentovala metodičnost a ukázněnost vědecké práce historické, kterou rozumíme jemnou a obezřetnou kritiku pramenů, která nepohlížela

¹⁵⁷ Šusta, J.: Cesty historického poznání a nejstarší výboje kulturní, s. XI., in: Dějiny lidstva od pravěku k dnešku I, Světla východu a Hellady, Melantrich Praha 1940

¹⁵⁸ Národní politika, 19. 2. 1939, s. 2

přezíravě na přípravné práce historikovy (např. archivní), která tuto považovala za stejně záslužnou jako tvorbu samostatnou. Šustova práce na tomto metodickém základě spočívá.

Kořeny Šustova zájmu o filosofii dějin spadají do přelomu 19. a 20. století, kdy se zejména ve Vídni a později i Římě seznamoval s pracemi G. F. W. Hegela, u něhož se filosofie dějin stává součástí samotné podstaty filosofie. Hegel sám chápe filosofii jako lineární a orientovanou časovost, v jejímž rámci se postupně realizuje světový rozum (oproti cyklickému pojetí např. Giambattisty Vica). Šustu nepochybně Hegelova filosofie zaujala, jinak by o ní nehovořil jako o „důmyslně vybudované veliké stavbě“¹⁵⁹, která nahradila dřívější drama zápasu ďábla s bohem, či o „mohutném a působivém pojetí universálně historických záhad“¹⁶⁰. Jedním dechem však dodává, že bylo „zatížené vahou svého spekulativně-abstraktního lešení“¹⁶¹ a kritizuje Hegelova žáka Marxe, který přeložil těžisko „dialektické soustavy z idealistně-duchového prostředí do oblasti sociálně-hospodářských napětí“¹⁶² a proměnil tak „heglouskou filosofii dějin lidstva se zachováním jejích vývojových hesel v spíše materialistické pochopení všelidského osudu, v němž boj o duši nahrazuje třídní boj o skývu chleba.“¹⁶³ Samotný marxismus byl Šustovi cizí.

Budeme-li sledovat Šustovy názory na dějiny, zjistíme jistý nutný posun, daný časovým rozmezím, v nichž se vyjadřoval o této otázce. Zpočátku byl nepochybně ovlivněn

¹⁵⁹ Šusta, J.: Cesty historického poznání a nejstarší výboje kulturní, s. XVIII, in: Dějiny lidstva od pravěku k dnešku I, Světla východu a Hellady, Melantrich Praha 1940

¹⁶⁰ tamtéž

¹⁶¹ tamtéž

¹⁶² tamtéž

¹⁶³ tamtéž

pozitivismem, jak již bylo naznačeno výše, když byla zmínka o zákonitostech, které vědecký pozitivismus aplikoval na dějepisectví, zejména na pečlivou práci badatelskou. Historie v pojetí pozitivistů se stává „jen“ dělnicí na stavbě vědy o obecných zákonitostech všech společenských věcí, na sociologii, kterou Auguste Comte posunul do popředí vědeckého zájmu. Šusta se otázkou sociologie zabýval, neboť ta je závislá mimo jiné na historické skutečnosti. Navíc sám vždy uvažoval o sociologii jako o vědě, která stojí velice blízko filosofii dějin. Jeho vztah k sociologii vyplývá z jeho historicky empirického založení, kterému bylo cizí podřízení historie ve vědní hierarchii vědě o společnosti, vědě, která svým pojetím ochudí pestrost dějinného života už jen svými generalizacemi. Podle Šusty totiž člověk není v čase i prostoru nikdy toutéž bytostí. Je nekonečně rozmanitý. Zatímco tedy úkolem historie je snaha zachytit situaci v co největší míře a šíři (a v časovém proudu a zřetězení), sociologie totéž spíše zjednodušuje (nebo, přesněji, zastavuje a popisuje pro jeden časový okamžik). Po vzniku republiky ve svých metodologických člancích přímo „bojoval“ proti sociologii. V článku *Sociologie a střední škola*¹⁶⁴ sice uznal právo sociologie na samostatnou existenci, ale vzápětí prohlásil, že podléhá klamu ten, kdo se domnívá, že z člověka učiní pána společenských záhad. „Iracionální prvek, podstatně spjatý se společenským děním, činí jakékoliv předvídaní budoucího vývoje ještě méně bezpečným, než jsou prognosy meteorologické.“¹⁶⁵

Vraťme se ale k vlastní filosofii dějin. Šustovo hledisko bylo podloženo jeho životní filosofií, že život je mnohotvárný a neustále dochází k myšlenkovému souboji různých idejí. Takže s postupujícím časem přijímal nové a nové podněty a konstrukce dějinně filosofického

¹⁶⁴ in: Šusta, J.: *Z dob dávných i blízkých*, Vesmír Praha 1924

¹⁶⁵ tamtéž

rázu. Nebyl mu vzdálen konzervatismus a vnitřní agnosticismus a s ním související směřování k subjektivnímu spiritualismu. Mnozí u něj shledávali jistou renanovskou skepsi a shodovali se v názoru, že by mu více vyhovovalo narodit se v jiné době. Historik Václav Chaloupecký v nekrologu¹⁶⁶ psal o Šustovi jako o novoklasicistickovi, Karel Čapek v článku k jeho šedesátinám pak o tom, že v něm ožívá tradice 18. století a duch encyklopedistů, který je v něm ztělesněn: „Jeho intelektuální zájmy a znalosti zahrnují všechny obory života; můžete s ním mluvit o strategii i o básnictví, o filosofii stejně jako o dětech; o všem vám něco řekne s věcností znalce a lehkostí causeura. Je to duchovní typ, který je čím dál tím vzácnější: totiž universální inteligence, které přitom zůstává bel esprit, učenost, která zároveň je životní kulturou; úhrnem klasický výkvět osvíceneckého vzdělanectví, které se zdá vymírat ve století odborníků. Josef Šusta není jen muž plný ducha, ale muž plného ducha, neboť duch ve své podstatě a dokonalosti je i poznání i lehkost.“¹⁶⁷

Šustovi bylo cizí přímočaré myšlení, které by si libovalo v jednoznačných řešeních a zjednodušujících formulích. Jasně to lze vidět na jeho nechuti k charakteristikám, které vždy omezují čtenáře o nezúžený pohled na minulost ve všech jejích rozmanitostech. Můžeme to vidět i na jeho filosofii dějin. Ta se formovala v závěru 19. století, kdy nové generace historiků se vymezovaly vůči „otcům zakladatelům“ (Michelet, u nás Palacký – pozn. autora), resp. vůči jejich dílům, které byly podle nich pod úrovní tehdejších nároků na vědeckost historického poznání. „Tato nová vědeckost historiografie se neměla nadále zakládat na pouhé historické akribii jako u Ranka, hledaly se sociologické či psychologické (psychologie

¹⁶⁶ Svobodné noviny, 3. 6. 1945, s. 3

¹⁶⁷ Lidové noviny, 18. 2. 1934, s. 7

národů, psychologie mas) zákonitosti, které by umožnily „povznést historii na úroveň přírodní vědy“. Anebo se alespoň určovaly postupy, které by dodaly obecnou souvislost jedinečnosti historických událostí a děl. Proto se rozvíjejí hospodářské dějiny, které by se v ideálním případě měly zakládat na historické statistice, objevují se i pokusy o statistické uchopení morálních jevů; historické jevy a etika se sociologizují.“¹⁶⁸

Šustův pohled vychází ze dvou proudů. Prvním z nich je mladší německá historická škola ekonomická, představovaná Maxem Weberem a Wernerem Sombartem, jejíž prvky se v jeho díle přímo projevují. Zejména ho zaujala Sombartova teze, že hospodářské smýšlení o otázkách výroby a spotřeby ovlivňuje a mění i veškerý sloh životní. Kritizuje však jejich rané období, kdy prošli určitým vlivem marxismu. O tom jsme se již zmiňovali, že byl Šustovi bytostně cizí. Druhým proudem je francouzský sociologický pozitivismus. Oba dva respektoval, k prvnímu se hlásil více, ale stejně hledal jakousi protiváhu v novokantovství jako otevřeně protipozitivistickému směru. Zvláště v názoru o jedinečnosti a svéráznosti historických epoch a jevů, což u novokantovců vedlo k jinému pojetí metod i vědeckosti historických „idiografických“ věd, než tomu bylo u přírodních věd „nomotetických“, do té doby považovaných ve své vědeckosti za všeobecně vzorové. Byly to názory zejména Wihelma Windelbanda a Heinricha Rickerta a dalších představitelů tzv. bádenské školy, popírající abstraktně deduktivní výklad historického procesu, existenci zákonitého vývoje a vývoje vůbec a hodnocení dějin. Windelband ve své rektorské přednášce ve Štrasburku z roku 1894 *Geschichte und Naturwissenschaft* (Dějiny a přírodní věda) ukázal, že cílem (jak on říká) duchovných věd nemůže být hledání obecně platných zákonů, ale poznávání světa a lidí

¹⁶⁸ Demjančuk, N., Profant, M., Podhajský, J.: *O povaze vědy: Novokantovství*, Praha 2011, s.

v jedinečném okamžiku, který se nikde a nikdy nemůže opakovat. Novokantovci tedy prosazovali zpracování jednotlivých a neopakovatelných historických jevů, postižitelných nejen rozumem, ale též intencí. Tvrdili, že poznání samo zůstává „vázáno přístupem nikoliv k dění samému, nýbrž jen jeho účinkům a stopám.“¹⁶⁹ Sociologii, onu „vědu pozitivistů“, nepovažovali vůbec za součást společenských věd. Jimi byla vybojována svéprávnost historické metody proti cílům a badatelským možnostem věd přírodních. Protože novokantovci v podstatě filosoficky zdůvodňovali to, co v praxi konali novorankovští historikové,¹⁷⁰ chápal Šusta i novorankovce, zvláště si cenil novorankovskou indukci. Jinak novorankovskou metodu historikovy práce nepovažoval za perspektivní. Vyzvedával i „anglickou školu“, reprezentovanou Maitlandem a příslušníky mladších generací (okolo English Historical Revue), na níž hodnotil smysl pro svéráznost historických zjevů, které prý nelze měřit vždy našimi kategoriemi, a oceňoval schopnost pochopit minulost a nevnášet soudobé představy do minulosti. Neboť generalizace a násilné stírání pestrosti minulých poměrů drsným dechem naší na rovnočaré poměry zvyklé duše ustupuje skutečně historickému faktu. Faktu, který je a měl by být předmětem historikova pozorování. Zdeněk Kalista vidí v historickém faktu jeden ze zřetelů značících Šustův vědecký styl. Druhým je zřetel k současné světové situaci, k paralelním zjevům jiných zemí a jiných prostředí.¹⁷¹

¹⁶⁹ Kudrna, J.: *Kapitoly z dějin historiografie a filosofie*, Brno 1974, s. 178

¹⁷⁰ Šusta, J.: *Cesty historického poznání a nejstarší výboje kulturní*, s. XXIII, in: *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku I, Světla východu a Hellady*, Praha 1940

¹⁷¹ Z. K. (Zdeněk Kalista): *Josef Šusta*, Lumír 1934, s. 238

Za pronikavé považoval Šusta také myšlenky Wilhelma Diltheyho, které poukazovaly na to, že tvůrčím orgánem historikovy práce není jen strohé poznávání a třídění faktů, ale i schopnost vžít se („sich ausleben“) do minulé doby a procítit ji („sich einfühlen“) s°vědomím, že dějiny i kultura jsou především dílem ducha, který v každé době vytváří osobitý sloh. Duchovědnou filosofii dějin pak přijímal prostřednictvím prací Georga Simmela, Maxe Webera a Ernsta Troeltsche, které se snažili o vytvoření „skutečně nové filosofie dějin.“¹⁷²

Zpětný pohled dějepisce by měl v duchu spíše praktického než teoretického kriticismu Kantova učinit univerzální dějiny jakýmsi zdrojem „mravní a intelektuální orientace“ lidstva, jako byla po dlouhá léta Augustinova filosofie.

Jaký je Šustův obraz dějin? Podívejme se na „úvahy úvodní“ k melantrišským *Dějínám lidstva od pravěku k dnešku*, jejichž autorem Šusta jako redaktor celého díla byl. Na přibližně 150 stranách nám zde Šusta podává vlastní obraz sebe sama, své pojetí dějin. Přitom nejde o nějaké „dějiny v kostce“. Text, který chystal vydat za protektorátu i samostatně pod názvem *Milníky dějin*, začíná jedinečnou syntézou názorů na dějiny v té které historické době.

Dějiny podle Šusty inklinují k jednotě, která však nikdy není dosažitelná, neboť když jednotlivé kultury k této jednotě se přiblíží (jinými slovy dosáhnou svého vrcholu), vyvstane kultura nová, která opět stoupá k svému vrcholu, apod. Vytváří se tak jakási pomyslná stupňovitá stavba kultur, z nichž vždy nová reaguje na předchozí (kladně či záporně, ale vždy v novém prostředí). Od počátku tu totiž existuje bytostná potřeba změny, která nikdy nestrne v dosažené dokonalosti. Konkrétně by to vypadalo tak, že v základech oné pomyslné stavby

¹⁷² Šusta, J.: Cesty historického poznání a nejstarší výboje kulturní, s. XXIV, in: Dějiny lidstva od pravěku k dnešku I, Světla východu a Hellady, Melantrich Praha 1940

bychom si mohli představit tzv. staroorientální despotie a následně by tvořily Indie a Čína, Egypt, Řecko a Řím, Byzanc a západní císařství. Jednotu zase můžeme vidět ve snahách o vytvoření „druhého a třetího Říma“ či ve snahách o vytvoření všeobecné monarchie, kterou měla být Svatá říše římská. Veškeré historické dění je určováno dvěma základními hledisky. Hlediskem práce a hlediskem panství.¹⁷³ Oba jdou v dějinách lidstva vedle sebe, oba vytvářejí svým vzájemným prolínáním nekonečnou stupnici společenských řádů a forem. Lidstvo prochází dějinami pod tíhou těchto dvou usměrnění.

Empirické, kritické poznávání minulosti je pouhým základem, úkolem historika je umělecky oživit pečlivě probádanou minulost.

¹⁷³ Ve smyslu a pojetí Maxe Webera (Herrschaft)

8 ŠUSTA V ZRCADLE SVÝCH PRACÍ

Máme-li přehlédnout Šustu jako historika v období válečných let, musíme začít na podzim roku 1938. V článku *Sebeurčení Němců u nás* z 14. září 1938,¹⁷⁴ reaguje na kampaň ze strany sudetských představitelů, opírající se o některá historická fakta. Argumentace směřovala zejména k tvrzení, že Němci obývají uzavřené území, které má právo se od Československé republiky odtrhnout. Už podtitul tohoto článku jasně vystihuje autorovo stanovisko: „Dějiny potvrzují: společné užívání vlasti, nikoli uzavřené území, nebo ryzí „Německá domovina.“ Šusta podrobně rozebírá jednu historickou epochu po druhé, sleduje vývoj vztahu Čechů a Němců, až v samém závěru článku píše: „němectví v českých zemích nemá nároků na prosté sebeurčení podobného rázu, jaké spravedlivý soudce mohl přiznati životu československému roku 1918. Československý živel obnovit státovost, kterou kdysi míval, na rozšířené základně, která umožňovala také jeho slovenské větvi uniknouti nespravedlivému a kulturně neplodnému útisku. ... Přiznáním plného sebeurčení až k secesi německému živlu v jeho hranicích pojatému ohrozilo by tuto životnost a německý živel nemá na to nároku právě proto, že jeho oblast nikdy netvořila organický celek svébytný, který by měl právo vylučovati ze svých mezí živel český. Nikdy tu nebylo plné vlastnictví, aspoň ve většině Němci osídlených oblastí, nýbrž jen nepochybný k o m p o s e s o r á t, společné užívání vlasti, jejíž rozrušení by přineslo nejen zúčastněným, nýbrž i zájmu celé Evropy více škody než užitku.“¹⁷⁵ Podobně kriticky argumentoval Josef Šusta proti nacionálně

¹⁷⁴ Článek vyšel nepodepsán, Šustovo autorství dokládá Josef Klik ve svých vzpomínkách. Klik, J.: *Vzpomínky na Josefa Šustu z doby okupace*, Jihočeský sborník historický 38/1969

¹⁷⁵ Sebeurčení Němců u nás, České slovo 14. 9. 1938

orientovanému německému dějepiscectví už v roce 1913 v stati *Nový Antipalacký*, kde polemizoval s názory a závěry Bertolda Bretholze.

V podobném duchu recenzuje Šusta v závěru roku 1938 v *Českém časopise historickém* dvousvazkový sborník Spolku pro dějiny Němců v Čechách *Das Sudetendeutschtum*.¹⁷⁶ Shledává ho jako zajímavý soubor názorů sudetoněmeckých historiků na minulost a dějiny německého lidu v českých zemích krátce před zánikem územního společenství. Tak v reakci na studii v tomto sborníku od G. Pirchana odmítá teze, že „české země nebyly nikdy útvarem, v němž vládá příslušela jedinému národu a jedinému jazyku.“¹⁷⁷ a „Čechy byly vždy „ein Zweivölkerland“ a nemohou proto býti základnou národního státu československého, nýbrž jen článkem útvaru národnostního.“¹⁷⁸ Závěrem své recenze reaguje Šusta odmítavě i na novinové články, zejména Pfitznerovy, bojující proti základnímu pojetí českých dějin. Do budoucna půjde jen o to, „na kolik síly osvědčí v dalším vědeckém nazírání německého prostředí na naši minulost tento 'boj proti české legendě', podaří-li se mu i nadále svým silným důrazem přehlušiti nestranné poznání, které nám o staletém soužití češství a němectví v naší vlasti podává ovšem obraz mnohem složitější, než jsou tyto v ruchu vášnivého boje kalené, ale v podstatě své křehké teorie, jež zakrývají pružnou vlnivost a měnivou barvitost skutečného vývoje strnulými generalizacemi a příliš ochotnými anticipacemi mnohem pozdějších hesel a cílů.“¹⁷⁹

¹⁷⁶ *Das Sudetendeutschtum. Sein Wesen und Werden in Wandel der Jahrhunderte: Festschrift zur Fünfund siebzigjahrfeier des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, Brno-Praha 1937

¹⁷⁷ Šusta, J.: *Das Sudetendeutschtum*, Český časopis historický 44/1938, s. 558

¹⁷⁸ c.d., tamtéž

¹⁷⁹ c.d., s. 560

Všechny texty, které Šusta píše na sklonku roku 1938, předpokládají, že Mnichovem okleštěná republika má šanci na nějaký delší život.¹⁸⁰ Úkol historiků, a tedy i Šusty, spočíval podle tehdejších vyjádření zejména v pečlivé a tvořivé práci, která musí být i reakcí na jednostrannou dezinterpretaci dějin. Z tohoto období jde především o polemiku s německými historiky, zejména Josefem Pfitznerem. De facto tak Josef Šusta svými vyjádřeními z konce roku 1938 přispívá do diskuze o smyslu a pojetí českých dějin, kterých se počátkem 20. století vyhýbal.

Téměř demonstrativně zní nepodepsané prohlášení *Českého časopisu historického*, jehož byl Šusta v tomto období vedoucím redaktorem: „Ročník, jehož druhé číslo vyšlo ještě za jásavé pohody sokolského sletu, zakončujeme v zešeřelém ovzduší nejtěžších ztrát národních i státních. Právě historik ví sice dobře, jak měnivý býval i v minulosti rozsah starého státu českého, ale v přirozeném masivu česko-moravském viděl jeho nezdolné jádro, věky posvěcené a pevně skute již od 10. století, kdy se teprve rodily vůdčí národy dnešní Evropy. Naše oko se zaráží s prudkou bolestí u nových, těsnějších hranic, které nenakreslil, jako kdysi naše pomezí horstva, prst boží, nýbrž vzrostlá moc sousedů. Jazykové rozrůznění, bytostně splývající se zjitřeným vědomím národním, stalo se i v našich dnech složkou dějin silnější všech ostatních a rozlomilo i odvěké hlatě¹⁸¹ našeho národního domova. Víme, že se vůči křivdám, které nám takto osud uložil, nesmíme opájet větrnými doušky levných nadějí a hesel, nýbrž jest nám třeba s tuhým odhodláním čeliti budoucnosti tvořivou prací v daných možnostech a mezích. Nic nám však nemůže vzíti posilu vzpomínky na národní minulost, i tu, jež vyrůstala z půdy, která již není naše, a čeští historikové se hlásí k vzácnému závazku, býti

¹⁸⁰ Ostatně, ještě programový článek po volbě prezidentem ČAVU je ve stejném duchu.

¹⁸¹ Básnický tvar je užít pravděpodobně ve významu hladká plocha, hladina – pozn. autora.

věrnými strážci tohoto neporušitelného odkazu dějin.¹⁸² Jak vidíme, dokládá to jeho osobní názor, který následně uplatňuje i při práci v Akademii – český národ zachrání duševní hodnoty, chráněné za vší cenu.

Možná i vzhledem k ostrému a jasnému stanovisku Josefa Šusty se objevily pokusy některých historiků vyloučit ho z redakce *Českého časopisu historického* (dále jen ČČH).¹⁸³ V dopise z 5. listopadu 1938 historikové (např. J. Prokeš, F. Roubík, J. Klepl) žádají vedení Historického klubu (v jehož čele Šusta byl po smrti Josefa Pekaře), aby vzal za své nové úkoly. Šlo jim zejména o nedostatek přesných a spolehlivých informací o historiografii německé, italské, maďarské a polské, nedostatečné sledování ideologického pojetí dějin a přebudování výchovy historických pracovníků (nová organizace studia, přednášek, seminářů, upravení bližších vztahů mezi profesory, žáky a absolventy). Těmto cílům měl dát Historický klub k dispozici své členstvo a časopis. Šusta se rozhodl svolat schůzi na 19. prosince 1938, kde chtěl o memorandu jednat. Výsledkem bylo vytvoření redakční komise, do jejíhož čela byl zvolen Šusta, a vytvoření akční komise v čele s Prokešem. Navíc vliv Šustův na ČČH byl zmenšen i rozšířením redakční komise. Práce redakce byla rozdělena na 20 úseků s 25 referenty. Oficiálně však smyslem reorganizace bylo zvýšení odbornosti recenzí. Vedení ČČH pak vedle této redakční komise až do zákazu v roce 1941 tvořili vedle Šusty Josef Klik a moravský historik František Hrubý.¹⁸⁴ Je však třeba dodat, že vzhledem k poměrům, zejména

¹⁸² Český časopis historický, 44/1938, č. 3-4, s. 473

¹⁸³ Píše o tom např. J. Špět, MÚ-AAV ČR, fond Historický klub, karton 12

¹⁸⁴ Redaktorem ČČH byl do roku 1932 sám Josef Pekař, i když se o důležitých otázkách radíval se Šustou (ten dlouho odmítal vstoupit do redakce). Převážnou část redakční práce obstarával tajemník Josef Klik. Šusta vstupuje do redakce spolu s Klikem a Hrubým v roce 1933. Po Pekařově smrti v roce 1937 až do zastavení časopisu protektorátními úřady se nikdo další redaktorem nestal.

po březnu 1939, se široká redakce výrazněji neuplatnila. Ostatně, úspěšně se dá hodnotit i snaha redakce nereflektovat díla nacistických historiků a politiků, jakož i českých kolaborantů (např. Moravcova kniha *V úloze mouřenína* či Vajtauerova *Jak po Mnichovu*). Registruje ale německá díla filosofická, umělecká či výtvarná. Zastavení vydávání hlavního historického periodika vedení Historického klubu vlastně i uvítalo, neboť redakce nemusela nadále čelit stále se zvětšujícím cenzurním zásahům a snahám o aktivizující články.

Historický klub ještě na jaře 1939 naplánoval cyklus přednášek *Tisíc let českého národního vědomí*,¹⁸⁵ které se konaly v budově Filosofické fakulty University Karlovy. Šusta cyklus úvodním projevem uvedl a první přednáška Karla Doskočila s názvem *Národní vědomí v době románské* se konala v pátek 13. ledna 1939. Následovaly pak ještě přednášky Rudolfa Holinky (27. 1.), Otakara Odložilíka (3. 3.) a Josefa Klika (10.3.). Tomu však již bylo z Ministerstva školství a národní osvěty doporučeno, aby se o ní už nepsalo – že by mohla být chápána jako závada dobrým stykům s Němci. Další přednášky se ke změněné situaci (vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava) neuskutečnily.¹⁸⁶

Český časopis historický vycházel v nových podmínkách s rostoucími obtížemi. Stále častěji byly příspěvky cenzurovány, od konce roku 1939 musely být u místních jmen povinně

¹⁸⁵ V plánu na uspořádání přednášek můžeme spatřovat i reakci na práci profesora na pražské německé univerzitě Eduarda Wintera *Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum : das religiöse Ringen zweier Völker*, která vyšla v roce 1938 (česky *Tisíc let duchovního zápasu*, Praha 1940). Jejím cílem, jak napsal sám Winter v přemluvě, bylo zobrazit nezřídka dramatický vývoj Němců a Čechů ve vzájemné souvislosti, když se „národní a světonázorové tradice trvale kříží.“

¹⁸⁶ Byly v plánu přednášky Zdeňka Kalisty, Františka Kutnara, Jana Klepla, Jana Hartla a Josefa Matouška. Měly pak být i vydány tiskem.

uváděny německé názvy. Uvádění názvů mělo mimo jiné za cíl fragmentovat národní vědomí a oslabit jazykový cit. Celá tato záležitost spadala pod snahu revidovat „český dějinný mýtus“. Vidíme to v útocích na Palackého i revizích středoškolský učebnic. I když Josef Klik dosáhl u úřadů jistého zmírnění (německý název stačí uvést jen při prvním výskytu), Šusta rozhodl, že bude nařízení dodržovat striktně, aby ukázal jeho absurditu. Takže např. v jedné stati je 19× Teplitz/Teplice. Uvádění názvů mělo mimo jiné za cíl fragmentovat národní vědomí a oslabování jazykového citu. Celá tato záležitost spadala pod snahu revidovat „český dějinný mýtus“. Vidíme to v útocích na Palackého i revizích středoškolský učebnic.

Šustovy příspěvky do ČČH v období 1938 – 1941 (do zastavení časopisu)¹⁸⁷ nijak nevybočují z jeho předchozích zájmů a záběrů. Kromě nekrologů přátel (např. Robert Maršan) sledoval práce Urbánkovy, psal „upoutávky“ na jím redigované *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku*, posuzoval práce německých historiků (Brandi). Je však třeba říci, že jich je podstatně méně než v letech dřívějších. Důvodem jistě byla vzrůstající redakční a hlavně autorská práce na melantrišských *Dějínách lidstva od pravěku k dnešku*, ale také celá řada textů, které Šusta příležitostně publikoval. Jedná se zejména o předmluvy k jiným historickým publikacím,¹⁸⁸ vzpomínky na přátele do rozličných sborníků, apod.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Výnos říšského protektora z 13. května 1941.

¹⁸⁸ Šusta napsal předmluvu k vzájemné korespondenci Jaroslava Golla a Josefa Pekaře *Listy úcty a přátelství*, které vydal v roce 1941 Josef Klik.

¹⁸⁹ Konkrétně vzpomínka na Ing. Františka Kovářika, s nímž se setkal v době svého ministrování v úřednické vládě. In: *Ing. František Kovářik a jeho dílo (1865–1940)*, Olomouc 1940. Dále článek *K jubileu prof. Dr. Ed. Alberta*, *Časopis lékařů českých*, roč. 1941, č. 51, s. 1970n. a *Ze vzpomínek na Otakara Sommera*, in *Sborník Otakar Sommer*, Turnov 1941, s. 272n

Z drobnějších prací jmenujme studii *Eliška Přemyslovna*, která vyšla ve sborníku *Česká žena v dějinách národa*.¹⁹⁰ Na skromném prostoru zde Šusta vylíčil osudy matky Karla IV., historické události, jichž se účastnila a jež i ovlivňovala.

Z pozice starosty Historického klubu začal Šusta po Mnichovu vyvíjet snahu o přípravu revize osnov a učebnic pro dějepis, protože si jasně uvědomoval, že dějepis a jeho vyučování je důležité pro formování budoucích generací a že hrozí riziko, že výklad dějin převezmou aktivističtí historikové. Memorandum se stanoviskem klubu, že v otázkách výuky a učebnic má rozhodující slovo právě Historický klub, poslali Šusta a Klik ministru školství a národní osvěty Janu Kaprasovi. Z jednatelské zprávy z června 1939 zjišťujeme, učebnice dějepisné vlastivědy Jaroslava Lameše může nadále být beze změn, Pekařova taktéž, a Bidlova, Dobiášova a Šustova bude muset být upravena ve své třetí části. Klik později vzpomíná, že ještě v roce 1940 měl klub určitý vliv.¹⁹¹ Nacisté přikládali výuce dějepisu velký význam, protože mohla být využita pro propagaci nacionálně socialistické ideologie. Prozatímní osnovy předmětu dějepis byly připraveny už v létě 1939, ale po nesouhlasu Úřadu říšského protektora byly revidovány a následně v létě 1940 řešilo ministerstvo školství podobu nových učebnic. Nové osnovy nebyly vydány a bylo postupováno podle oběžníků, které stanovovaly hlavní zásady výuky.

¹⁹⁰ *Česká žena v dějinách národa*, Novina Praha 1940, předmluva Jan Kapras. Sborník je zajímavý i tím, že v něm jedna ze studií je věnována Alici Masarykové.

¹⁹¹ Klik, J.: *Vzpomínky na Josefa Šustu z doby okupace*, Jihočeský sborník historický 38/1960, s. 230

Školské dokumenty nabádaly k respektu ducha nových politických poměrů a měly akcentovat vše, co by přispělo k zlepšení vztahu mezi Čechy a Němci¹⁹². Šusta tvrdil, že i on musí hledat formulace, které ještě projdou cenzurními zásahy. Šlo zejména o úpravy moderních dějin, týkajících se např. autoritativních režimů v Německu a Itálii, poválečného míru, apod. Navíc, podle něj stejně záleží na učiteli, jak povede výklad. Zajímavý argument použil v reakci na německý požadavek, aby nové texty více ukazovaly podíl Němců na hospodářské a kulturní úrovni českých zemí. Pokud si to přejí, tvrdil Šusta, popírají tím svoje historická odůvodnění změn po odtržení pohraničí po Mnichovu.

¹⁹² Šlo o reakci na skutečnost, že dílo a osobnost Františka Palackého se staly po 15. březnu 1939 aktuálními. Palacký byl představitelem českého národního zápasu a jeho práce akcentovaly koncepci českých dějin jako zápas českého národa za svobodu a právo s německým. Ještě v roce 1939 vyšlo nové vydání *Dějin národa českého* a i další nakladatelství plánovala reedice. Historik Jaroslav Charvát pak připravil výbor z Palackého pod názvem *Dílo Františka Palackého*, který ač cenzurován a vytištěn v roce 1941, nedostal se však již do knihkupectví. Jedním z autorů útočících na Palackého byl profesor Eduard Winter. Historik Josef Tomeš v knize *Historie v čase zkoušky*, Praha 1992 cituje z Winterova článku *Böhmen und Mähren im geistigen Raum des Reiches* z února 1940: „Musí zajisté vyrůst nová generace, aby vůbec opět plně viděla přirozené těsné souvislosti mezi Čechami a říší. Není ovšem dobrým počátkem v tomto směru, jestliže loni neméně než dvě nakladatelství ohlašovala plakáty nová vydání Palackého Dějin. Před Němci stojí velká úloha, aby začlenili opět český prostor také duchovně zcela do říše.“ c.d. s. 29 I proto vyšla česky v roce 1940 Winterova práce *Tisíc let duchovního zápasu*, jak jsme již psali.

Na konci léta roku 1940¹⁹³ vyzval úřad říšského protektora Josefa Klika, aby se ujal přepracování učebnice *Dějin československých* Josefa Pekaře, podle jejíž upravené verze se mělo i nadále vyučovat. Josef Klik byl totiž určen v Pekařově závěti jako jeden z jejích vykonavatelů. Přes výhrady a po dlouhé diskusi s Josefem Šustou práci přijal a začal předělávat učebnici v intencích pokynů, které vypracoval profesor Wilhelm Wostry. Odmítl však psát partie od roku 1914¹⁹⁴. Sám se často právě se Šustou radil, ostatně Šusta předělával „svůj“ *Všeobecný dějepis*. Úřady však přicházely se stále dalšími a dalšími úpravami, až např. Klik po dohodě se Šustou navrhl, aby prof. Wostry byl rovnou uveden jako spoluautor. Protektorátní úřad navíc s mnohými změnami Klika obcházel. Nakonec měla být vydána bez označení učebnice, ale podle Klika na riziko ředitele Školního nakladatelství pro Čechy a Moravu s označením „učebnice dějepisu“ vyšla v roce 1942 pod názvem *Dějiny Čech a Moravy* v nákladu 4000 exemplářů. Obsahovala četné úpravy, které nebyly provedeny Klikem. Stojí za zmínku, že zdrojem pro úpravy nebylo poslední předválečné vydání z roku 1937 spolupřipravené ještě Josefem Pekařem, ale vydání z roku 1921. V úvodu najdeme: „Na rozdíl od dřívějších vydání této knihy jednajících v podstatě o osudech českého národa, pojednává toto vydání o dějinách zemí Čech a Moravy a národech zde sídlících. Na území

¹⁹³ Datace dle Klikova textu Obhajoba činnosti J. Klika za druhé světové války pro komisi Historického klubu. Text je uložen v SOKA Jindřichův Hradec, fond Josef Klik

¹⁹⁴ Historik Bohumil Jiroušek píše, že se tak rozhodl po rozhovoru s Josefem Šustou, kdy spolu jednali v restauraci Na Špejchare v Bubenči. Blíže viz: Jiroušek, B.: *Starosti Josefa Klika s Josefem Pekařem v době protektorátu*. In: *Věda v českých zemích za druhé světové války*, Praha 1998, s. 279 – 286. Učebnice ale nakonec zahrnovala období od pravěku do poloviny 18. století, jak zněl i její podtitul.

Protektorátu Čechy a Morava sídlí vedle Čechů i obyvatelstvo německé, jehož dějiny jsou proto spojeny s dějinami obyvatelstva českého.¹⁹⁵ Přestože je dále v úvodu zmínka o tom, že k rozmachu Čech a Moravy docházelo pouze v dobách spolupráce obou národů a že se život politický, hospodářský i kulturní rozvíjel zvláště německým zprostředkováním, do škol se už učebnice nedostala, neb dějepisu se rovnou přestalo vyučovat stejně jako dějinám literatury¹⁹⁶ a církevním dějinám. Šustova učebnice nevyšla vůbec. Když se pak obnovila výuka dějin, pak už jen v kontextu říšskoněmeckých dějin a v intencích nacistické propagandy.

Svoji autoritu uplatnil Josef Šusta i při intervenci za svého žáka Karla Stloukala. Ten byl zatčen v rámci akce Albrecht der Erste v září 1939¹⁹⁷ a propuštěn po zásahu Šustově v předvečer 17. listopadu. Šusta zde využil svého členství ve Svazu pro spolupráci s Němci. Podobně se zastal ve stejné situaci se nacházejícího prof. Jana Bělehrádka.¹⁹⁸ Bohužel se mu nepodařilo uchránit dalšího svého žáka, Josefa Matouška, který byl popraven 17. listopadu

¹⁹⁵ Pekař, J. – Klik, J.: *Dějiny Čech a Moravy*, Praha 1942, s. 3

¹⁹⁶ Stojí za zmínku, že byla velice akcentována výuka nářečí s cílem snížení významu češtiny.

¹⁹⁷ Při této akci bylo zatčeno mezi jedním až dvěma tisíci lidí (odhady historiků se různí), převážně důstojníků, legionářů, politiků, duchovních, inteligence. Deportováni byli do koncentračního tábora Buchenwald, někteří byli později převezeni do dalších táborů, kde většina z nich bez soudu strávila celou válku. Jmenujme zde aspoň profesory Otakara Vočadla, Jaroslava Werstadta či Václava Viléma Štecha. Nebyla to první podobná akce. Již po zřízení protektorátu proběhlo první zatýkání, převážně komunistů a německých emigrantů – Akce Gitter.

¹⁹⁸ Dle děkovného dopisu rektora UK prof. Bedřicha Hrozného a ředitele universitní kanceláře JUDr. J. Říhy, NA ČR, fond Josef Šusta, kart. 1, inv. č. 3

1939,¹⁹⁹ ani Bedřicha Mendla, který v důsledku šikanování za svůj židovský původ nakonec zvolil dobrovolný odchod ze života.

Zastavme se na chvíli u Josefa Matouška, který byl patrně nejnadanějším žákem Josefa Šusty. Matoušek studoval na filosofické fakultě v Praze v letech 1924 až 1928 a je očividné, že Šusta si ho oblíbil. Vidíme to na Matouškově kooperaci v pracích Českého historického ústavu v Římě i na podobných pracích z dějin evropské protireformace. Velká důvěra, kterou Šusta v Matouška vkládal, je vidět i na tom, že v melantrišských *Dějínách lidstva* pasáž o katolické reformaci svěřil Šusta právě Matouškovi, ačkoli ji mohl napsat s ohledem na svá studia a předchozí práci sám. Podobně byl Matoušek Šustovi nablízku i v Historickém klubu, kde byl členem výboru od roku 1927, nebo v Československé společnosti historické, kde byl jedním z organizátorů prvního sjezdu společnosti. A do třetice, byl to Matoušek, kdo spolupřipravil dopis českých historiků historikům francouzským z podzimu 1938, který spolusignoval i Josef Šusta. Vyhraněný Matouškův nacionalismus, který můžeme sledovat od počátků jeho politické kariéry, byl v závěru třicátých let velmi artikulován. V programu, uveřejněném v časopise *Cesta* v únoru 1938 čteme mimo jiné i Matouškova slova o novém mezinárodním zakotvení českého státu ve střední Evropě za

¹⁹⁹ Josef Matoušek byl popraven přes to, že byl ve vedení Českého svazu pro spolupráci s Němci. I Josef Šusta byl členem vedení svazu. Josef Matoušek by byl s největší pravděpodobností stejně jako Šusta po válce obviněn z kolaborace. Dokladem budiž stenoprotokol z 55. schůze Ústavodárného národního shromáždění ze dne 29. května 1947: „Z představitelů Národního souručenství byli obžalováni Josef Nebeský, Jan Fousek a dr Tomáš Krejčí; tito poslední dva zároveň i jako přední činovníci Českého svazu pro spolupráci s Němci. Josef Nebeský byl osvobozen, Jan Fousek a dr Tomáš Krejčí uznáni vinnými podle retribučního dekretu, bylo však u nich upuštěno od potrestání.“ Dostupné ve Společné česko-slovenské digitální parlamentní knihovně na <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/055schuz/s055007.htm>

účasti Itálie, Německa i Polska. Další vyjádření Josefa Matouška pak de facto opouštějí loajalitu k české zahraniční politice, když podrobují kritice Benešovu zahraničně politickou orientaci. Podobně ostatně proti Benešovi vystoupil i Matouškův otec, senátor a bývalý ministr, Josef Matoušek st., který dokonce navrhoval vytvoření komise k objasnění příčin, které zapříčinily tehdejší stav „státní a národní katastrofy“.

Když státní prezident Emil Hácha vytvářel v roce 1939 Národní souručenství jako reprezentanta českého politického a kulturního života, byl Josef Matoušek jmenován do padesátičlenného Výboru Národního souručenství. Následně byl jako jeho člen určen k přípravě Českého svazu pro spolupráci s Němci, který byl založen v srpnu 1939. Josef Matoušek se stal jedním ze dvou místopředsedů, druhým byl právě Josef Šusta. Paradoxně, když pak došlo k perzekuci a zavření vysokých škol 17. listopadu 1939, byl Matoušek jedním z prvních zatčených a popravených, ač byl jednou z výrazných politických postav protektorátu. Smrt Matouška byla pro Šustu jistě velkou výstrahou, neboť krok represivních orgánů proti vysokým školám mohl být precedentem pro ostatní části české kultury a vědy.

Svoji autoritu uplatňoval Josef Šusta i při individuálních podporách kolegů a přátel, kteří se octli za války v tíživé situaci. Často podle dochované korespondence dostával žádosti o radu, o pomoc. Pro historika Jana Klepla, který za války pracoval v archivu Škodových závodů, získal na jaře 1945 příspěvek z Národní rady badatelské, když i předtím podle pramenů podporoval jeho rodinu.²⁰⁰ Podobnou podporu pomohl získat i pro historika J. Nuklička. Pomohl i Františku Kutnarovi, který Šustovi děkuje v dopisech z ledna 1942 a března 1945 za podporu Akademie. ČAVU totiž koupila rukopis jeho práce o obrozeneckém

²⁰⁰ NA ČR, fond Josef Šusta, karton 2, korespondence

vlastenectví, i když ho nemohla v té době vydat. I ve vztahu k nakladatelství Melantrich používal Šusta své autority a často se stávalo, že pro své spolupracovníky na projektu *Dějiny lidstva* vymohl finanční zálohu předtím, než byl text vydán. Zvláště za války, kdy bylo vydávání projektu zastaveno, to bylo ceněno.²⁰¹

V roce 1943 podlehl Josef Šusta dlouholetému naléhání českých aktivistů (zejména Emanuela Moravce), aby veřejně publikoval nějakou zásadnější práci o „novém pojetí“ českých dějin. Výsledkem však byl jen článek do *Přítomnosti*²⁰² *Pekař a cizina*, v němž sice hlavní část je věnována formování Pekaře za jeho pobytu v Německu, ale zároveň zdůrazňuje, jak mnoho vděčí i svému pobytu ve Francii. „Vědomí, že dosud vlastně nepoznal takřka nic z románského světa, té bytostně důležité složky západní kultury, ovládlo Pekaře tehdy zároveň s pocitem, že se blíží čtyřicítce...“²⁰³ Pro aktivisty musel být rozhodě zklamáním.

Zajímavější jsou však přednášky do rozhlasu, které Šusta v době protektorátní měl. První byla pronesena 30. 9. 1939 k výročí svatého Václava.²⁰⁴ Šusta v ní píše o významu, jaký měl Václav a jeho tradice v českých dějinách. Připomíná, že i v Říši s ideou univerzálního křesťanství byl Václav a jeho činy námětem oslavních textů, jejichž autory byli např. Gumpold z Mantovy či Vavřinec z Monte Casina. Idea svatováclavské tradice, která ožila

²⁰¹ NA ČR, fond Josef Šusta, kart. 10, inv. č. 16, písm. S, Karel Stloukal v dopise z 29. prosince 1944 děkuje za blíže neurčený dar pro něj a spolupracovníky, který Šusta zajistil u nakladatelství Melantrich. Podobný systém odměn za práce, které nemohou za války vyjít a jsou zaplacený dopředu, byl u velkých a renomovaných nakladatelství poměrně častý.

²⁰² *Přítomnost*, roč. 42, č. 7, s. 98n a č. 8, s. 114n

²⁰³ *Přítomnost*, roč. 42, č. 8, str 115

²⁰⁴ Text přednášky je uložen v Pozůstalosti Josefa Šusty v Státním ústředním archivu, inv.č. 157, karton 36

v protektorátní době, nalezla svého mluvčího i u Šusty: „Vsunutí jako klín do nitra střední Evropy byli jsme od počátku nuceni hledat žádoucí souzvuk mezi svou slovanskou bytostí a německým sousedstvím, které bylo v tolika směrech prostředníkem mezi námi a románským západem. Neobešlo se to bez tvrdých bojů, ale včasným včleněním českých kmenů do universálního rámce středověké říše římské byla dána základna smírného soužití, při němž českému živlu zůstala zachována jeho státní tvárnost. Dobrovolným přijetím křesťanských řádů byl Čech v 9. století²⁰⁵ členem velikého společenstva římské církve; jako odkaz svatého mučedníka Václava přijal při tom však horoucí snahu, v společenstvu tom nebýti jen pasivním členem, nýbrž státi v prvních řadách těch, kdož jsou ochotni i s nejvyšší obětí nésti závazek, sloužit činně vůdčím ideám velikého celku. A přijímati tak život sub specie aeternitatis. V odkazu tom spočívá však i náš svatý nárok na zachování osobitosti národní, která tak dlouho nalézala u našich předků posvěcení a symbolické vyjádření v kultu našeho velikého světce.“²⁰⁶ Podobné historické ohlédnutí bylo v době zářijových událostí roku 1938 běžné. Česká, resp. československá společnost hledala v historii odpovědi na otázky své současnosti, z nichž asi ta nejdůležitější byla, kde se stala chyba a proč došlo k tomu, co tehdejší publicistika nazývala „národní tragédií“. De facto, přehlédneme-li tehdejší tisk, nemůžeme nevidět pokračování polemik, které na počátku století historiografie nazývá sporem o smysl českých dějin. Ani Šusta, jak vyplývá z předchozí citace, nevytváří ze svatého Václava ikonu v intencích, jak je zneužívala protektorátní propaganda. Velmi podobně např. psal pár dní

²⁰⁵ Původní formulace Šustou opravená byla: ...řádů stává se Čech zároveň členem.... (!), c. d.

²⁰⁶ Projev pokračoval ještě douškou, která však podle poznámky Šustovy byla zkonfiskována: ...“a které jsme ochotni hájit rovněž s nasazením všech obětí pod jeho světlým praporem, praporem velebného dědice české země knížete Václava.“, c. d.

před svou tragickou smrtí spisovatel Karel Čapek, když viděl knížete Václava spíše jako ikonu tvořenou uměleckou tradicí.

Aktivněji působí pak text *Říše a Čechy v dějinách*,²⁰⁷ pronesený v rozhlase 15. března 1942 k třetímu výročí vzniku Protektorátu. Ze všech Šustových prací vzniklých v mezi léty 1939 – 1945 je tento nejvíce aktivistický.²⁰⁸ „Dvojí základní zjev vévodí v evropských dějinách. Z plemenných předpokladů vyrůstají tu národy jako útvary jazykem i povahou osobité; zároveň určují však v širším rámci osudy evropského lidstva také říšské celky. Tak spojil kdysi římský meč široký kruh zemí kolem Středozevního moře ve veliké imperium, jemuž cennou náplň dala antická kultura, vrcholící posléze v křesťanství. Útvar ten neodolal sice trvale tlaku svěžích germánských sil. Tříští se, ale říšská idea císařství s ním nezanikla. Nalézá nové nositele právě v prostředí germánských Franků a s Karlem Velikým vítězí znova

²⁰⁷ NA ČR, Pozůstalost Josef Šusta, inv. č. 168, karton 36

²⁰⁸ Vystává však otázka autorství tohoto článku. Ředitel kanceláře prezidenta ČAVU Blahoslav Šeplavý ve svém textu *Vzpomínky na presidenta prof. Dr. J. Šustu* (strojopis o 43 stranách v MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, inv.č. 1094, kart. 334 byl z archivu zcizen, existuje jen opis záznamů z kartoték dr. Jiřího Berana z léta 1990) na str. 16 píše, že postavení Šusty nebylo záviděníhodné a že někteří němečtí činitelé a čeští pomahači používali jeho jméno bez jeho vědomí. Přímou píše, že „v radiu byl čten jeho projev, který ani nenapsal, ani nečetl, ani nepronesl.“ Názor autora této práce ohledně autorství je shodný, nejen z toho důvodu, že obsahově je v protikladu k dalším Šustovým projevům, ale i stylisticky. Navíc o rok dříve, k druhému výročí protektorátu, uspořádali protektorátní úřady v Praze výstavu Deutsche Größe, jejíž součástí byla povinná přednáška pro studenty a učitele dějepisu Čechy a Morava v rámci německých dějin. Autorem byl Josef Klik, nestranná a neaktivistická přednáška měla autorem vyvzdorovaný název Smysl českých dějin v podání Pekařově. Bez Klikova vědomí ale byl změněn název na výše uvedený a při vydání byla doplněna o předmluvu, která z ní de facto učinila politický pamflet. Je tedy pravděpodobné vzhledem ke vztahům Šusta – Klik, že oba historici si vyměnili informace o této záležitosti a když v roce 1942 Šusta přednášku odmítl, byla přednesena bez jeho autorství a vědomí.

potřeba dáti celému latinskému křesťanství jednotný řád, zosobněný v obnovené důstojnosti císařské a říšské myšlenky, která by sešikovala všecek svět západní na obranu jak proti moci islámu, tak proti císařství byzantskému. Saská dynastie Otonů přenesla těžiště tohoto západního imperia do střední Evropy, kde se právě z rozličných kmenů germánských vytvářel německý národ. České kmeny kolísaly po některou dobu mezi východním, byzantským, a západním, franckým, imperiem. V době sv. Václava rozhodují se plně pro západ a vrůstají do rámce říše, Otony obnovené, která se jim stává hlavní branou k zúrodnujícímu styku se světem vyšší středověké kultury. Důstojenstvím říšského vévody nalézají zároveň rod Přemyslův pevné zakotvení ve feudálním světě evropském a upevňuje tím i svou vládu nad českou zemí. Jako tolik jiných říšských knížat měla také tato česká knížata občasné spory a boje s německými císaři, ale zásadně nejevilo se ani jim, ani českému prostředí včlenění do svaté říše římské, spolu s říšskou hodností arcibiskupskou, nikterak ponížením, nýbrž naopak chloubou.²⁰⁹

Dále Josef Šusta rozebírá vztah za posledních Přemyslovců: „Těsné soužití Čech s říší vzrůstá pak v 13tém věku, kdy Přemyslovci dosáhnuvše od císařské moci trvalého přijímání královské koruny, stále větší měrou činně zasahovali do říšské politiky. Skutečnou moc jejich podepřel tehdy zvláště účinně přítok německého měšťanstva a rolnictva do zemí českých. Přítok ten tu rychle zhodnotil přírodní bohatství kraje a povznesl veškerou životní úroveň společným pracovním úsilím německých i českých ruk. Vše to umožnilo největšímu z Přemyslovců, že mohl nejen s masivem českých zemí spojit pod svou vládu široký věnec jiných říšských lén, nýbrž zatoužit sám po zlatém vínku říšské koruny. Osudová tragika

²⁰⁹ C.d., NA ČR, Pozůstalost Josef Šusta, inv. č. 168, karton 36

uvrhla ovšem Přemysla Otakara II. i jeho syna a vnuka v těžké boje s rodem habsburským, nově k moci v říši povzneseným, a Přemyslův rod hyne v těchto bojích. Ale nové plémě českých králů, přivedené ze západního, lucemburského pomezí říšského, dosáhlo v Karlovi IV. přece spojení římské koruny s královskou mocí českou. Universální dosah císařské moci vybledl zatím sice značně v dlouhých zápasech s papežstvím, které zavinily také roztržité říše na pestrou mozaiku knížectví duchovních i světských, zatímco v západní Evropě mocné dynastie, francouzská a anglická, své panství monarchicky konsolidovaly. Ale Karel IV. dovedl s obratným pochopením toho, co jest ještě dosažitelné, zachovati aspoň střeoevropské jádro říše jako trvalý soubor moci, značně uvolněný sice, ale posvátným kouzlem jména císařského dále ovanutý. Praha jeho doby stává se srdcem tohoto celku, na jehož západním i východním pomezí se protínaly državy lucemburské, a mnoho skvělých památek umění výtvarného i slovesného dosvědčuje dodnes, jak toto významné postavení českých zemí v říšském prostoru vypružilo účinnost duchové práce i v našem národním prostředí. Karel IV. sám ukázal, jak dovede spojit lásku k rodnému kraji své matky s úkolem hlavy říše. Téměř sto let trvalo za Lucemburků toto spění královské moci české s důstojností císařskou, ale v patnáctém věku je zastínila těžce bouře, rozpoutaná vášnivou touhou českého lidu po obecné obnově pokleslých řádů církevních. Husitské boje přervaly tehdy nejednu strunu, spojující Čechy se sousedstvím, ale vědomí příslušnosti k říši ani v nich zásadně nezaniká. Horlivý stoupenec kalicha, Jiří Poděbradský, který se rozličně snažil uvolněné struny znova navázati, byl po některou dobu dokonce vyhlašován za možného nápadníka římské důstojnosti královské po boku slabého císaře Jindřicha.²¹⁰

²¹⁰ C.d., NA ČR, Pozůstalost Josef Šusta, inv. č. 168, karton 36

Jak Šusta dokládá, až v šestnáctém století dochází, k faktickému spojení české a římské koruny, tedy až nástupem nové dynastie, Habsburků, kteří se snažili díky své rozsáhlé pozemkové državě i velkému bohatství, znovuvybudovat univerzální dosah císařství v celé Evropě. A pokračuje dále vztahem českých stavů: „A střetli se proto také s většinou českých stavů, které naopak v říši hledali proti nim oporu u evangelických souvěrců. Hrůzy třicetileté války, které tehdy zdeptaly stejně naše země, jako většinu krajů německých, nezlomily pak jen habsburský sen o světové monarchii, nýbrž dovršily pokles římské myšlenky. Evropský západ bohatne kořistmi z dálného zámoří, na evropském východě ožívají byzantské tradice v ruském carstvu, Habsburkové hledají si náhradu v budování podunajské monarchie a zvětřelá budova římské monarchie zůstává tu takřka jako pouhá divadelní dekorace se svým bezmocným říšským sněmem v Rýně, kde ovšem také česká koruna byla zastoupena. A i tato troska někdejší slávy císařské hroutí se roku 1806 pod tvrdým nárazem ozbrojené pěsti Napoleonovy. Korsický despota se ovšem sám chtěl státí dědicem ideje trvalé úpravy evropského řádu ve stínu nového, vševládného císařství do Francie přeneseného, ale padl, protože nedovedl řád ten smířiti s nesdolnou silou myšlenky národní plné účinnosti probuzené. Devatenácté století se pak stalo dobou, kdy se živelná touha po naplnění veškerého státního života národním uvědoměním stala vedoucí silou dějin. Pro německý lid se osvědčila přitom cesta k tomuto cíli ovšem neobyčejně svízelnou. Neboť ztratil se zánikem staré říše jakýkoli pomocný rámec celkový a německý bunt, který byl na vídeňském kongresu roku 1815 vytvořen, ukázal se spíš překážkou než pomocí. České země zůstaly i v něm částí společenstva německých osudů a staly se roku 1866 hlavním jevištěm zápasu, v němž železná ruka velikého kancléře prolomila stav, tarasící cestu k přirozenějšímu vývoji. Bismarckovo dílo, druhá říše německá, jevílo se v tomto vývoji ovšem pouze přechodným útvarem s nesnadným úkolem dobýti německému životu náležitý podíl také na výhodách světového

hospodářství, v němž zejména koloniální předběh západních i východních sousedů zřejmě zastiňoval národ mladé velmoci německé na plnou spoluúčast ve velkém všelidském závodění.²¹¹

Jak vyplývá z výše uvedených citací, v textu je celá řada prorežimních konstrukcí, které jinak v Šustových textech nenalzáme. O chloubě, s jakou se české země včlenili do svaté říše římské či obohacení životní úrovně po příchodu německých kolonizátorů. Závěrečné pasáže textu, reflektující dobu nejnovější a sdělující, že vznikem protektorátu můžeme se podílet na budování nových osudů, jsou v přímém rozporu s tím, na čem Josef Šusta v letech války pracoval a co končilo prozatímně v jeho pracovním stole. „První světová válka měla tento stav učiniti trvalým, ale podivuhodné vypětí bytostných sil německého národa pod vedením vůdce a národněsocialistické myšlenky bylo sto nejen zlomiti pouta versailleského míru, nýbrž mohlo si vytknouti dvojí veliký cíl: jednak spojení všech Němců v jediném novou silou naplněném tělese říšském a nadto dosažení úpravy evropského prostoru, jež by jej naplnila jednotnou vůlí a organizací lépe schopnou zbudování lepšího zítřka než dosavadní mozaika navzájem se potírajících států a státek. Nová Evropa má tu osvědčiti svou plnou sílu ústrojného celku s těžiskem spočívajícím opět ve středoevropském prostoru a zaštitěným silou německého meče, podobně jako kdysi po tom toužili již němečtí císařové vrcholného středověku. Vůdcovo rozhodnutí z 15. března 1939, kterým české země vstoupily do rámce nové německé říše, bylo na této cestě jedním z prvních kroků k obrovskému dějinnému cíli a my, kteří si je dnes v tříletém odstupu slavnostně připomínáme, jsme si plně

²¹¹ C.d., NA ČR, Pozůstalost Josef Šusta, inv. č. 168, karton 36

vědomi toho, že se tím naše vlast jednak vrátila k svazkům dávnou minulostí ovanutým, ale zároveň se stala platně účastnou při budování nových osudů veškerého lidstva.²¹²

Mnohé vývody spíše připomínají nechvalně známou přednášku Karla Hermanna Franka, kterou pronesl 24. června 1941 ve Východním ústavu v Krakově. Porovnejme zde aspoň úvodní a závěrečné pasáže. Jestliže autor přednášky píše o českém rozhodnutí se plně pro západ a vrůstání do rámce říše, která se stává hlavní branou k zúrodňujícímu styku se světem vyšší středověké kultury, pak Frank dodává, že „od té doby celý život, všechna kultura a všechny civilizační prvky těchto Slovanů jsou určovány převahou německo-germánského evropského středu. Je to universální poslání, které přijali Germáni s Karlem Velikým, jež určuje zahrnutí českého prostoru do politického a kromě toho německého celku.“²¹³ Podobně, jestli v přednášce najdeme hodnocení vzniku Protektorátu Čechy a Morava jako návrat ke starým svazkům a první kroky k obrovskému dějinnému cíli, pak opět Frank doplňuje, že: „tento okamžik měl největší dějinný význam v nejoprávnějším toho slova smyslu. Vůdce revidoval pobloudilé dějinné mezidobí a spojil opět to, co od přírody náleželo k sobě, Čechy s Moravou a Říši. Výnos Vůdcův, který byl toho dne vyhlášen - žádná mezinárodně-právní smlouva mezi dvěma stranami, nýbrž státoprávní akt, vyplývající ze svrchovanosti Říše - o zřízení Protektorátu Čechy a Morava, navazuje na tisíciletou příslušnost tohoto prostoru k Německé říši a výslovně se jí dovolává. Poukazuje tím na stav

²¹² C.d., NA ČR, Pozůstalost Josef Šusta, inv. č. 168, karton 36

²¹³ Frank, K. H.: *Čechy a Morava v říši*, Praha 1942, s. 10

věcí, který byl pro toto tisícileté údobí konstitutivní a určil vztahy českého národa k německému sousedu.²¹⁴

Kromě dvou svazků pamětí, v nichž zavzpomínal na dětství a studijní léta,²¹⁵ máme na mysli zejména dva svazky věnované Karlu IV. v řadě České dějiny. Šusta na nich začal pracovat už v roce 1940. Dokládá to korespondence s Kamilem Kroftou, který po Václavu Novotném převzal vedení projektu *Českých dějin*. Ten v dopise žádá Josefa Šustu, zda by nedodal svůj svazek dříve, protože Urbánkuv *Věk poděbradský* bude hotov později, než původně očekával.²¹⁶ Tyto Šustovy vrcholné práce jsou klasickou ukázkou jeho tvůrčí metody. Objevuje se v nich zázemí Gollovy školy a vliv samotného Golla, tedy analytická, detailní krok za krokem jdoucí práce historikova. Nejdříve si zmapuje všechny aspekty zkoumaného jevu a pak je pečlivě zkoumá. Výsledkem je práce založená nejen na pramenech, ale i na dosud prezentovaných výsledcích jiných historiků. Toto střetávání dává Šustovým pracím silnou dynamiku, jistou středovost, kolem níž se vše točí, vrací, vypovídá. Na rozdíl od Jaroslava Golla však jsou Šustovy práce obohaceny o nový prvek, o hospodářská studia.

²¹⁴ Frank, K. H.: *Čechy a Morava v říši*, Praha 1942, s. 26

²¹⁵ Šusta, J.: *Léta dětství a jinošství. Vzpomínky I*, Praha 1947 a Šusta, J.: *Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha-Videň-Řím. Vzpomínky II*, Praha 1963

²¹⁶ MÚ-AAVČR, fond Kamil Krofta, kart. 3, inv. č. 251, dopis Šusty z 20. srpna 1940. „... S pokračováním krále Jana zatím musím věc odložit aspoň na dva roky. Mám před sebou svazek Dějin lidstva, v němž píšu sám dvě třetiny textu a pak svazek další – ovšem bude-li lze jej vydati – kde rovněž má část jest značná. A k tomu mi páni doktoři stále kladou na srdce, abych to srdce šetřil před větší námahou. Mám trochu anginu pectoris, prý v lehké formě, jak mne Pelnář ujišťuje, ale brzdí to přece výkonnost. Proto pro nejbližší údobí ať Laichter se mnou nepočítá.“ Podobně i v předchozím dopise z 11. ledna 1940, který je uložen v NA ČR, Pozůstalost Josef Šusta, karton 2, korespondence s Kamilem Kroftou.

Předpoklady jasně vidíme ve vlivu Šustova otce, ředitele třeboňského schwarzenberského panství.

Přijetí vedoucí úlohy v projektu *České dějiny* nebral Josef Šusta jako formalitu. Už zde bylo řečeno, že pokud se po pečlivé úvaze rozhodl přijmout nějakou funkci, pak do ní vstoupil s plnou silou a jasnými plány, které se snažil naplnit. Dokazuje to i dopis²¹⁷ do Laichterova nakladatelství, kde vytyčuje pokračovatele projektu. Pro léta 1526 až 1618 navrhuje Otakara Odložilíka (po návratu z exilu, když v roce 1939 odejel do USA), případně Františka Roubíka. V krizi by to prý mohl napsat i Karel Stloukal. Pro další období do roku 1710 (var. 1711) navrhl Zdeňka Kalistu, pro období do roku 1792 Jaroslava Prokeše. Období mezi roky 1792 a 1835 měl zpracovat František Kutnar, české dějiny do roku 1870 měl přehlédnout Karel Kazbunda (případně Václav Žáček). Karel Stoukal měl zpracovat následné období do začátku první světové války a konečně události po roce 1914 Josef Borovička nebo Jaroslav Werstadt.

Zajímavý detail, ale silně vypovídající o Josefu Šustovi, najdeme na třinácté straně prvního dílu o Karlu IV, kde reflektuje a shrnuje již vydané práce o českém králi a německém císaři. Reaguje také na práci sudetoněmeckého historika Josefa Pfitznera z roku 1938 *Kaiser Karl IV.*, kdy píše: „Vytěžil pro ni dosti z novějších prací podrobných, o nichž podává instruktivní přehled v závěrečných poznámkách a učlenil obratně své vylíčení na širší základně souvěkých poměrů říšských Karlovy doby. Ale obrací proti příznivějšímu hodnocení císařovy osobnosti ostrý hrot nevalně vlídné úvahy jak o plemenných předpokladech

²¹⁷ LA PNP, fond Josef Šusta, korespondence s Fr. Laichterem, dopis z 8. 3. 1944. Stojí za poznámku, že dopis je psán velmi špatným a velmi obtížně čitelným rukopisem Josefa Šusty. Šusta to v dopise Laichterovi vysvětluje a omlouvá večerními křečemi v ruce.

Karlových, tak i o význačných rysech jeho duševnosti. Ujímaje se proti němu důrazně jeho hrdinského otce, v němž vidí převážně německého reka, nezatíženého ještě slovanskou krví, kreslí Karla v celku jako málo tvořivou, spíše jen střízlivou obratností do výše nesenou postavu, pouhého služebníka dne, jemuž přílišná závislost na tradičních hodnotách minulosti zavírala pohled do skutečných dálek národního budoucna. Jde tu tedy nikoliv o soud vážného historika, nýbrž o tendenční vyznění zvrhlé duševnosti vášnivého nacismu, jemuž nestačil boj o vládu nad přítomností, nýbrž který svým kalným proudem chtěl zavalit i všechnu minulost.²¹⁸ V této souvislosti zmiňte i polemiku, která se rozpoutala v roce 1947 na stránkách *Svobodného zítřka*, kde historik Jan Slavík obvinil vydavatele, že výše citovaná slova nejsou Šustova.²¹⁹ František Laichter to následně jasně odmítl s poukazem, že tato pasáž je součástí strojopisu, které mělo nakladatelství už od června 1944 ve svém trezoru. Podobně reagoval i prof. Karel Stloukal.²²⁰

Je smutnou kapitolou, že vydání obou vrcholných textů Josefa Šusty²²¹ nebylo významněji reflektováno v soudobé české historické literatuře. Zvláště, když Šustovy texty umožňují nahlížet na Karla IV. z různých perspektiv a svými závěry vyvolávají otázky. To např. u Novotného textů z řady *České dějiny* nenajdeme – tam nás autor vede historickou cestou, ukazuje nám cestu dějin a my ji poznáváme téměř současně s ním. U Šusty je toto vše

²¹⁸ Šusta, J.: *Karel IV. Za císařskou korunou 1333–1346*, Jan Laichter 1946, s. 13.

²¹⁹ Slavík, J.: *Profesor Josef Šusta a Pfitzner*, Svobodný zítřek 12/1947, 20. 3. 1947, s. 2

²²⁰ V rukopisu v pozůstalosti však zmíněná věta opravdu chybí. Blíže k tomu Petr Šámal: *Josefa Šusty léta protektorátní*, *Dějiny a současnost* 4/1998, s. 36n.

²²¹ Šusta, J.: *Karel IV. Otec a syn 1333–1346* (Praha 1946) a Šusta, J.: *Karel IV. Za císařskou korunou 1346–1355* (Praha 1948)

v pozadí, text tvoří vlastně až historikovy závěry. *Český časopis historický* věnoval textu pouze následující noticku: „Z pozůstalosti profesora Josefa Šusty byly vydány dva svazky jeho široce založené monografie o Karlu IV. Je to svazek: Karel IV. Otec a syn 1333–46, Praha, 1946, stran 540, zabývající se dobou spoluvladařství Karlova s jeho otcem králem Janem, a svazek nadepsaný nikoli zcela výstižně“ Karel IV. Za císařskou korunou 1346–1355, Praha 1948, stran 442, jednající o prvé době vlády českého krále Karla. Oba svazky vyšly v monografické serii 'České dějiny', která byla vydávána nakladatelstvím Jana Laichtra a tvoří jistě nejpozoruhodnější skupinu monografií o českých dějinách v novější době. K oběma knihám Šustovým se ještě vrátíme ve zvláštním referátu.“²²² Je příznačné, že už se k nim nevrátil. Zhodnocení pak najdeme v dalších pracích, věnovaných Karlu IV. Jiří Spěváček napsal: „V období druhé světové války přistoupil k syntetickému vypsání českých dějin doby Karla IV. přední český historik Josef Šusta (1874 – 1945). Výchozím datem mu byl rok 1333, když předtím řadu Laichterových *Českých dějin* doplnil sám monografií o Janu Lucemburském. Zatímco se Šustovi podařilo podat rozsáhlý obraz o vládě posledních Přemyslovců, o zmatech po zániku jejich dynastie a počátcích Jana Lucemburského, vylíčení vlády Karla IV. bylo spíše kaleidoskopickou tříští dílčích postřehů a událostí, vízích²²³ se k osobnosti Karla IV., než českými dějinami Karlovy doby.“²²⁴ Poukázal následně na nedokončenost díla, podobně jako Ferdinand Seibt. Ten navíc vyzdvihl, že Šusta vystihl duchovní strukturu Karlovy osobnosti, když cituje Šustu o: „bytostném rozdílu mezi prostým vojáckým mužem, jakým Ludvík (Braniborský) byl, a pružným intelektuálem, jakým se Karel

²²² *Český časopis historický*, roč. XLVIII-XLIX, 1947-1949, Praha 1949, s. 468

²²³ Jde patrně o překlep, když autor jistě mínil slovo „vážící“ – pozn. autora

²²⁴ Spěváček, J.: *Karel IV. Život a dílo (1316–1378)*, Praha 1980, s. 570 - 571

jevil v řadě ostatních německých knížat.²²⁵ Na Šustovo dílo pak časově navázal historik František Kavka, když v roce 1993 vydal ve dvou svazcích práci *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378)*.

Osudy Šustových děl po jeho smrti by stály za rozsáhlejší studii. Už jsme zde psali o nedokončení projektu *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku*, o posmrtném vydání prvního dílu jeho pamětí i peripetiích, za nichž mohl v šedesátých letech vyjít druhý svazek. Ani doba po roce 1989 nebyla Josefu Šustovy více nakloněna.

Pomineme-li péči Historického klubu vydanou Šustovu juvenilií *Jindřich z Rožmberka*, pak vyšly Šustovy v reedici pouze *Dvě knihy českých dějin*²²⁶ a ještě Šustou za války částečně připravené a nově revidované *Úvahy o všeobecných dějinách*.²²⁷ Reedice by si jistě zasloužily svazky *Světové politiky* a *Dějiny Evropy* nebo *Dějepisectví*. Na rozdíl od kolegy Josefa Pekaře, jehož *Dějiny československé* vyšly v reedici už v roce 1991 a *Dějiny naší říše* v roce 2011, učebnice *Všeobecný dějepis* Šusty, Bidla a Hýbla (Dobiáše) zatím nikoliv. Nesmíme zapomenout na román *Cizina*, který bývá opomíjen, ale je zajímavou reflexí „české otázky“ a byl v době svého vydání hojně reflektován. Je to smutná bilance, díváme-li se na nová vydání

²²⁵ Seibt, F.: *Karel IV. Císař v Evropě (1346–1378)*, Praha 1999, s. 225, resp. Šusta, J.: *Karel IV. Za císařskou korunou 1346–1355*, s. 356. Ferdinand Seibt v Šustově citaci uvádí navíc v závorce Ludvíka Braniborského (Šusta to tam nemá – pozn. autor), ale jedná se o Ludvíka Bavorského.

²²⁶ Obě vydalo nakladatelství ARGO v roce 2001, resp. 2002

²²⁷ Vyšlo taktéž péči nakladatelství ARGO v roce 1999.

klasických Pekařových textů, ať je to *O smyslu českých dějin* (1990), *Žižka a jeho doba* (1992), *Kniha o Kosti* (1998), *František Palacký* (2005) či *Valdštejn* (2008). Některé práce mají i více polistopadových vydání, vyšly i jeho vzpomínky, deníky, Eva Kantůrková uspořádala *Pekařovské studie* (1995). Tady má česká historiografie viditelný dluh vůči Josefu Šustovi.

Druhou výraznou kapitolou Šustových prací jsou dvě knihy vzpomínek, *Léta dětství a jinošství* a *Mladá léta učňovská a vandrovní*. V nich se stárnoucí Šusta vrací do svého dětství a dob studia. Vzpomínky tvoří jistý protipól románu *Cizina* i zrcadlo autorovy přítomnosti, z níž se tak často snažil uniknout. Vedle zámku v Lužanech a práci o Karlu IV. byla jeho útočištěm právě Třeboň. Josef Polišenský vzpomínal, jak tam byl Josef Šusta úplně někým jiným.²²⁸ Práci na vzpomínkách Josef Šusta započal v létě 1942. Zajímavý je úvod, který vzhledem k obsahu byl napsán patrně až koncem války: „...To vlačovalo lidstvo do nové, ještě větší války opravdu světové šíře, v níž spojené úsilí věřících ve všelidský pokrok zdrtilo příšeru fašismu a otevřelo nové brány vývoji.“²²⁹

Jednou z mála příležitostí historické práce po omezení a posléze konci *Dějin lidstva od pravěku k dnešku* byla pro Josefa Šustu spoluúčast na českém vydání *Kolumbova lodního*

²²⁸ V rozhovoru s autorem práce vzpomínal Josef Polišenský, jak Šusta v Třeboni koncem války, pravděpodobně v létě roku 1944, na Bezpaclově plovárně u Opatovického rybníku začal plavat přes rybník a jak se o něj manželka Leopoldina bála a říkala Polišenskému, ať raději plave s ním. Vliv génia loci vnímal autor této práce i při odhalování pamětní desky Josefa Šusty v Třeboni, kam v roce 1996 pozval mimo jiné Šustovu dceru Helenu, která v té době již velmi špatně chodila i s pomocí. Podle reakce její dcery, MUDr. Volšické, to byla najednou jiná osoba, která se rozhodla jít od náměstí k památníku Josefa Šusty seniora a dále po světské hrázi.

²²⁹ Šusta, J.: *Léta dětství a jinošství. Vzpomínky I*, Praha 1947, s. 11

deníku.²³⁰ Šusta v něm znovu jasně artikuluje rok 1492 jakožto periodizační mezník pro novověké dějiny: „Již v národní škole se setkává ... žáček s tvrzením, že novověk ... se počíná roku 1492. ... O hodnotu skutečného startu evropského lidstva k rozběhu do nového věku závodí tu spíše rozličné stupně životního slohu: renesance, barok, osvícenství, vítězství duchového individualismu nad předchozím typismem feudálním, reformační zvrát v jistotách víry o spáse a co jiného více činí se vlastní branou, kterou evropský člověk, aniž to věděl a tušil, opustil těsné uličky středověku a vešel na širokou třídu nové doby.“²³¹

Každý z těchto rozličných motivů, píše Šusta, má určitý nárok, ale všechny jsou zastíněny Kolumbovým objevem, který vedle nových možností mocenských a hospodářských dal Evropě i prvenství v lidstvu (dneska bychom řekli, že zde začíná evropocentrismus).

Reflexi postavení autora v dobách války lze jistě spatřovat i v několika odkazech ke svobodě, např. zosobnění Kolumba jako vnitřně silného a svobodného ducha, který musel pro vykonání své objevné plavby snést téměř sisyfovský boj.

Šustova práce na vydání a předmluva jsou jediným dílem, které je publikováno za války a má tematiku světových dějin (s výjimkou *Dějin lidstva*). I to svědčí o promyšleném Šustově konání, protože v tématech světových dějin by se musel chtět nechtět pohybovat v mantinelech, které válkou změněné Evropě dala německá historická propaganda. Šustovo uzavření se do sebe a do ticha pracovny je jasně patrné i na množství jeho publikační činnosti. Těch pouhých osm textů publikovaných za války je v přímém protikladu s obrovskou publicitou v letech meziválečných (např. v roce 1937 je to 27 rozličných textů – úvody,

²³⁰ *Kolumbův lodní deník* (dvě knihy velkých činů a velkého osudu), Praha 1942

²³¹ C.d. s. 8

recenze, studie, nekrology, aj.). Vedle již uvedeného důvodu může být důvodem i Šustův zdravotní stav²³².

Historik Ivo Barteček v příspěvku *Kolumbův lodní deník (Nakladatelství Novina, Praha 1942) a Josef Šusta*²³³ vyslovuje zajímavou myšlenku, že předmluvou ke zmíněnému deníku Šusta znovuzpřítomňuje svého žáka Bedřicha Mendla, který si ze zoufalství vzal o dva roky dříve život. A možná, že „opětovné se přiblížení Bedřichu Mendlovi a stále přítomná skutečnost jeho dobrovolného odchodu ze života mohly být jedním ze skladebných prvků mozaiky, která ve své konečné podobě roku 1945 povede i Josefa Šustu k jeho dobrovolnému odchodu ze života.“²³⁴

Za zmínku stojí i skutečnost, že při překladu nebyl využit původní text španělský, ale italský překlad, jako by chtěl Josef Šusta akcentovat Kolumbovo vlašství i svoji srdci blízkou Itálii, v níž studoval na Rakouském historickém ústavu v Římě a do níž umístil i děj svého románu *Cizina*. Ostatně, Josef Šusta hájil Řím již v roce 1908 ve známé polemice s Josefem Svatoplukem Macharem. A byl to opět Šusta, který o mnoho let později, již za existence Československého historického ústavu v Římě, nepřestával se o něj zajímat a ptával se svého

²³² Blíže o něm v kapitole Odcházení.

²³³ Předneseno na 9. ročníku odborné konference Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska, Olomouc 11. -12. 10. 2000

²³⁴ c.d., dostupné na <http://www.vkol.cz/cs/aktivity/konference-a-odborna-setkani/9--rocnik-odborne-konference/clanek/kolumbuv-lodni-denik--nakladatelstvi-novina--praha-1942--a-josef-susta/>, citováno 11. 1. 2013

žáka Karla Stloukala na chod této instituce.²³⁵ Ústavu později také pomáhal shánět finanční prostředky.

Dalším velkým počinem, který se za Šustovy asistence v době okupace vydatně připravoval, byl *Karlovský sborník*, který měl být vydán v roce 1948 k 600. výročí. Inicie projektu vzešla v roce 1943 od nakladatele B. Jandy (Sfinx), který se obrátil na Bohumila Mathesia, s nímž spolupracoval už na sborníku *Co daly naše země Evropě a lidstvu*. Mathesius se v dubnu 1943 obrátil na Šustu, který v té době začínal psát svá díla věnující se Karlu IV. Chtěl, aby Šusta autorsky vzal za svou úvodní a závěrečnou kapitolu a hodnocení doby Karlovy. Navíc, jak psal, sborník by byl pro „inteligentní neodborné čtenáře“ odrazem pro studium svazků, které Šusta psal pro projekt *České dějiny*. Z Šustovy reakce jasně vyplývá, že sám přemýšlel nad uspořádáním podobného sborníku. Výsledkem byl kompromis a za spolupráce obou byla vytvořena koncepce, určení spolupracovníci (např. Holinka, Chaloupecký, Klepl, Wirth, Kalista, Cibulka, Paulová,...) Ukázalo se však, že doba vzniku nepřeje, protože na jaře roku 1945, kdy měly být odevzdány rukopisy, byly napsány pouze čtyři studie. Zajímavá je disproporce mezi četnými dopisy v roce 1943 a ojedinělými texty v roce 1944. Když pak v dubnu 1945 umírá Mathesius a o měsíc později Šusta,²³⁶ sborník je de facto mrtvý.

²³⁵ Lach, J.: *Josef Šusta a Karel Stloukal. Učitel a žák – vzor a pokračovatel?*, Acta universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 29-2000, s. 7

²³⁶ Dle Stloukalových poznámek byla práce na sborníku o Karlu IV. poslední prací Josefa Šusty, autor na sborníku pracoval podle svědectví Blažíčka i v den své smrti.

9 NEOSLAVA SEDMDESÁTIN

Neúspěšný byl i projekt oslavy sedmdesátin Josefa Šusty v roce 1944. Iniciátorem byl Historický klub a původní plán bylo vydat třetí²³⁷ díl „drobných spisů“. Reakce Šusty byla zásadně odmítavá, neboť nechtěl na sebe upozorňovat a dávat možnost protektorátním úřadům k jakémukoliv možnému využití/zneužití oslav. V únoru 1944 prohlásil,²³⁸ že je nemocen, nechodil ani do úřadu, ani nepřijímal návštěvy – vyhnul se tak např. i návštěvy ministra Emanuela Moravce, jak již bylo připomenuto. Československá historická společnost také chtěla k Šustovu výročí vydat publikaci.²³⁹ Koncept byl odlišný, sborník měl být věnován jeho vědecké práci, měl mít 14 oddílů a každý oslovený kolega nebo přítel měl napsat studii k činnosti Šusty v dané oblasti.

Návrh počítal s následujícím obsahem: I Životopisná data (dr. Hobzek, dr. Markus, prof. Cibulka a ředitel Paudler z Turnova), II Šusta a teorie historiografie (dr. Popelová), III. Šusta a dějiny dějepisectví (dr. Kutnar), IV. Šusta a dějiny všeobecné a církevní (prof. Stloukal), V. Šusta jako český historik (prof. Chaloupecký), VI. Šusta historik hospodářských dějin (dr. Klepl nebo dr. Placht), VII. Šusta jako historik agrární (dr. Čermý nebo někdo ze zemědělského archivu), VIII. Šusta jako historik umění (prof. Matějček), IX. Šusta jako editor (dr. Kristen), X. Šusta jako romanopisec a inspirátor literátů (dr. Pražák), XI. Šustův styl (doc. Kalista), XII. Šusta publicista (dr. Hoch), XIII. Šusta autor učebnic (dr. Klik), XIV. Šusta

²³⁷ První podobný sborník vyšel v roce 1924 pod názvem *Z dob dávných i blízkých*, k šedesátinám v roce 1934 pak dvousvazkový pod názvem *Úvahy a drobné spisy historické*.

²³⁸ Dle poznámek Karla Stloukala, Archiv ČSH, 1939-1945

²³⁹ Zápis o poradě výboru ČSHS z 2. června 1943, Archiv ČSH, 1939-1945

ministr a president Akademie (dr. Wirth nebo prof. Urbánek), XV. Šusta universitní profesor (vzpomínky žáků počínajíc Borovičkou přes Květa, Žáčka, Husu, Čejchana až k Polišenskému), XVI. Šusta intimní (prof. Cibulka, prof. Pelnář).

Historický klub plánoval sborník drobných prací, podobně jako při Šustových šedesátinách. Protože některé protektorátní autority chtěly využít oslav (zmiňme např. ministra školství a národní osvěty Emanuela Moravce), Šusta razantně odmítl všechny publikační aktivity, oficiálně s ohledem na své zdraví. Obě stavovská sdružení pak rozhodla předat Šustovi slavnostní adresu, jejíž text koncipoval prof. Chaloupecký a prof. Cibulka.

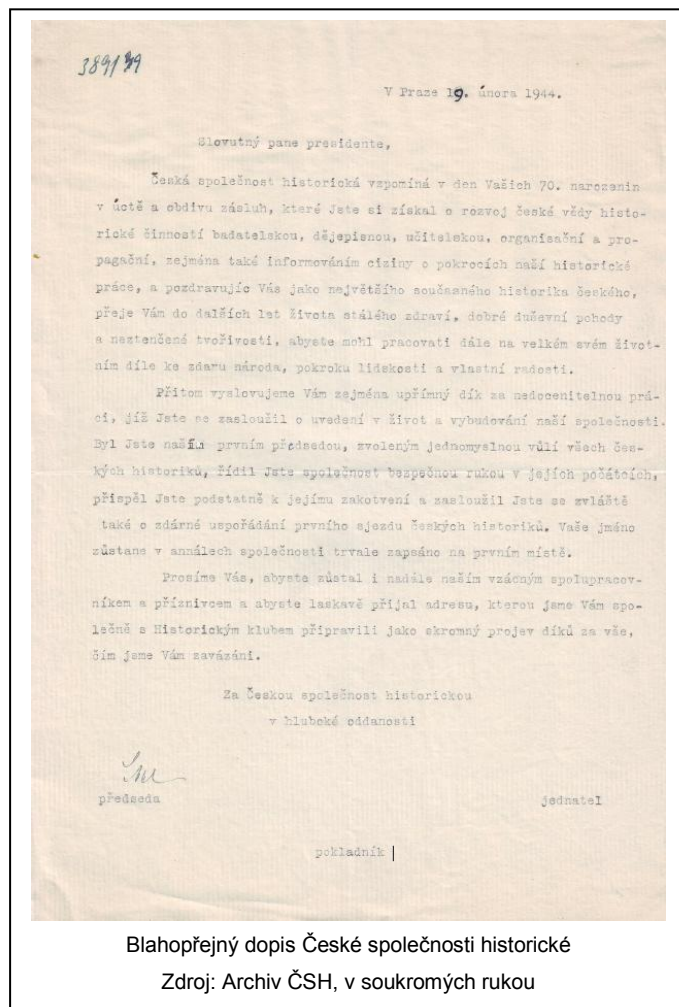

„Bylo-li veliké vědecké dílo Palackého v jistém smyslu objevením starých Čech pro novou Evropu, možno právem říci, že Vaše vědecké dílo bylo v podobném smyslu objevením

nové Evropy pro staré Čechy. Neboť žádnému našemu historikovi se nepodařilo učiniti dějiny našeho národa do té míry součástí dějin evropských jako Vám, nikdo nedovedl pochopiti a našemu národu tlumočiti všechny vývojové souvislosti evropského lidstva a osudy našeho národa tak, jako jste to Vy učinil. Byl jste průkopníkem nových metod v naší tvorbě dějepisné, nových myšlenkových proudů a hledisek, ať šlo o pochopení a zdůraznění složek kultury hmotné, aniž jste při tom propadl svodům jednostranného historického materialismu, nebo ať šlo o výklad zhodnocení kultury duchovní, projevující se v životě politickém a náboženském, či v umění výtvarném a slovesnosti. Přitom pak měl jste jedinečný dar plastickým slovem a harmonicky souměrnou větou umělecky slučovati poznání s vědeckou sdílností, takže toliko v mále případech světové historiografie podařilo se tak šťastně sloučiti v celek vědecké poznání s uměleckým tvořením, jako je tomu ve Vašem díle. A netoliko poznání nových pravd a pochopení nových souvislostí dějinných, nýbrž i jejich umělecké podání pojišťuje Vaší vědecké a literární činnosti jedno z nejvýznamnějších míst v našem národním dějepisectví.²⁴⁰

²⁴⁰ Citováno dle Blüml, J.: *Historik Josef Šusta v době okupace, Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, ročník XXX, 1998, č. 1, s. 26n.

Předseda ČSH prof. Stloukal a jednatel dr. Volf pak Šustovi poslali ještě blahopřejný dopis. Blahopřejný list poslal i státní prezident Emil Hácha: „Pane presidente, den vašich sedmdesátých narozenin, jichž se ve zdraví a v plné svěžesti sil dožíváte, dovoluje mi milou příležitost, abych Vám opět vyjádřil svou srdečnou přátelskou vzpomínku. S celou naší veřejností vzpomínám Vaši význačné práce vědecké a záslužné činnosti učitelské. S vnitřním uspokojením můžete tu pohlížet na své dosavadní

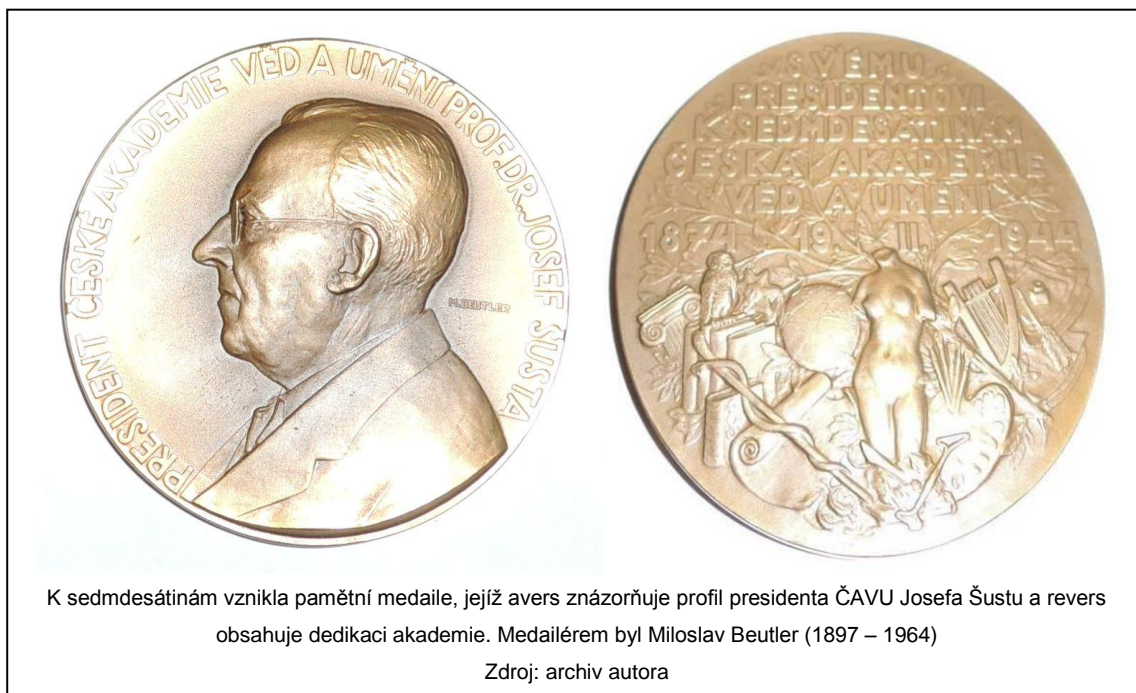
Blahopřejný dopis České společnosti historické
Zdroj: Archiv ČSH, v soukromých rukou

dílo. Ostatně si připomínám s radostí všechny naše dlouholeté styky a těším se, že nám bude dopřáno dlouho ještě je udržovati. V těchto vzpomínkách chci Vám také říci, jak si vážím toho, že dáváte své síly a schopnosti do služeb celku vědy, když toho zájem národní vyžaduje. Víím, že věkové datum není mezníkem tvořivé práce a nemůže jím býti zvláště pro Vás. Přejí Vám srdečně pevné zdraví a všechno nejlepší do dalších let. Váš Dr. E. Hácha.²⁴¹ Obsah vlastnoručně podepsaného (značně roztřesenou rukou – pozn. autora) dopisu tehdejší tisk nezveřejnil, omezil se jen na konstatování, že státní prezident vzpomínal na dlouholeté styky a Šustovu práci vědeckou a učitelskou). Naopak, text gratulace ministra Emanuela Moravce

²⁴¹ NA ČR, fond Josef Šusta, korespondence, karton 2n. H

zveřejněn byl: „Slovutný pane profesore, Vaše sedmdesáté narozeniny, jichž se dožíváte v plné svěžesti a uprostřed neúnavné práce badatelské, jsou mi milou příležitostí, abych Vás pozdravil. Vzpomínám Vaší vynikající činnosti vědecké a učitelské, kterou jste věnoval svému národu a svým žákům. Svou rozsáhlou prací vědeckou rozšířil jste duševní obzory svého národa a svými pracemi historickými razit jste směle cestu novým methodám. Jako učitel vychoval jste národu řadu historiků, kteří půjdou ve Vašich stopách a v tyto dny s vděčností a láskou vzpomenou svého velkého učitele a vybraného způsobu jeho přednášek, které je uváděly do obtížných problémů moderní historie. Váš vědecký věhlas zajistil Vám čestné místo v celé řadě vědeckých společností, dokonce Vás postavil v čelo naší nejvyšší vědecké instituci jako presidenta České akademie věd a umění.“²⁴² Tolik výňatek z textu představitele režimu, který omezil Šustovy publikační možnosti, kdy nebylo možno dokončit čtvrtý svazek *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku*, kdy cenzura Šustovi nedovolila publikovat své paměti a práci o Karlu IV. a který dovedl k smrti dva významné jeho žáky. Jak perfidní, když Moravec několikrát žádal Šustu o napsání knihy či článku o českých dějinách v intencích nových poměrů.

²⁴² Národní práce, 20. února 1944, s. 2

Z četných dopisů přátel a kolegů, které dostal Josef Šusta ke svým sedmdesátinám v únoru 1944, jmenujme dopis bývalého ministra školství Jana Kaprase, kde mu přeje hodně zdraví pro další léta, aby mohl být činný ve prospěch národa a vědy. „Budoucnost ocení také zvláště Vaší činnost v dnešní době, kde podařilo se Vám převést Akademii bez větších otřesů.“²⁴³

²⁴³ NA ČR, Pzst J. Šusty, karton 2dále (korespondence), dopis JUDr. Jana Kaprase z 19. 2. 1944

10 CENA ZA ...

Některé společenské posty a pocty však nebylo lze odmítnout. Josef Šusta byl např. jmenován do výboru Svazu pro spolupráci s Němci. Svaz vznikl v srpnu 1939 iniciativou prezidenta Háchy a jeho cílem mělo být prohloubení kontaktů mezi Čechy a Němci v intencích výnosu Adolfa Hitlera o zřízení Protektorátu Čechy a Morava. Hácha navrhoval Šustu dokonce jako předsedu svazu, což ale na schůzce s Háchovými emisary dr. K. Langerem a ing. F. Havlenou Josef Šusta rázně odmítl. Schůzka se uskutečnila na letním sídle presidenta akademie v Lužanech. Přesto se následně v novinách dozvěděl, že se stal členem přípravného výboru. V této situaci to už pak nešlo podle Šusty odmítnout. Nakonec byl Josef Šusta spolu se svým žákem, docentem Josefem Matouškem, v předsednictvu Svazu jako místopředseda. Předsedou byl docent Vladimír Sýkora, dalšími členy např. profesor J. Mertl, docent Emanuel Šlechta nebo docent G. Domin. Šusta nevnímal účast ve Svazijsko problém i z toho důvodu, že ještě nezačaly válečné akce a následné perzekuce. Jak píše ve svých poznámkách, přiložených k dopisu Karlu Stloukalovi před svou smrtí,²⁴⁴ několikrát se snažil přes kancelář státního presidenta smazat své jméno, ale neúspěšně. Cíleně se však neúčastnil veřejných schůzí, neměl žádnou přednášku v rámci činnosti svazu a pod hlavičkou svazu ani nepublikoval. Naopak, použil ho jako záštitu při nátlaku na propouštění např. Karla Stloukala. Podle dalších pramenů lze usuzovat, že Němci stejně na Svaz hleděli s nedůvěrou.²⁴⁵ Jak píše Tomáš Pasák, „okupační místa k Českému svazu pro spolupráci s Němci přistupovala

²⁴⁴ Šustův epilog, Svobodné noviny, 16.6.1945, s. 3

²⁴⁵ Např. německá univerzita měla navazovat kontakty se Svazem obezřetně a sám Josef Šusta byl charakterizován jako „der bekannte linksgerichtete Universitätsprofessor“. Citováno dle Pasák, T.: *Pod ochranou Říše*, Práh 1998

podobně jako k Národnímu souručenství. Trpěla ho, ale politicky nepodporovala. Jejich důvěru si nezískalo.²⁴⁶

Od roku 1944 byl Šusta i členem Ligy proti bolševismu. Ta vznikla jako reakce na podpis československo-sovětské smlouvy o spojení z prosince 1943 s cílem rozvíjet protibolševickou propagandu. Formálně podléhala Ministerstvu školství a všeobecně se uvádí, že iniciátorem byl Karl Hermann Frank²⁴⁷. Vedl celou řadu jednání kolem vzniku a také navrhoval, komu má být poslána pozvánka k ustavující schůzi, která proběhla 23. ledna 1944. Josef Šusta dostal pozvánku 11. ledna 1944 se vzkazem, že má obrazem vyplnit přihlášku a dodat svůj názor na bolševismus. Zprvu na to podle svých slov nereagoval,²⁴⁸ ale na telefonický nátlak sekčního šéfa ministerstva školství a národní osvěty Leibgeba, že pokud ihned Šusta nezareaguje, pak to bude mít nejzávažnější následky pro Akademii a vše s ní spojené, přihlášku odesílá 21. ledna 1944. Svoji účast na schůzi ale omluvil zdravotním stavem – totiž že má srdeční chorobu, bydlí na předměstí na návrší, v neděli nejedí trolejbus a že v takovém případě mu lékař zakázal sestupovat do města.²⁴⁹ Ti, kteří účast zcela odmítli, byli pak výrazně perzekvováni. Např. u prof. Pelnáře podle návrhu vedoucího oddělení IV. (Kulturpolitik) Volfa státnímu ministru Frankovi mělo dojít k odnětí finančně výnosného postavení jako ordinária kliniky a omezení na soukromou praxi. Dále mu měla být odňata část

²⁴⁶ Pasák, T.: *17. listopad 1939 a univerzita Karlova*, Karolinum Praha 1997, s. 104

²⁴⁷ Např. Křest'an, J.: *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*, Praha a Litomyšl 2012, s. 294

²⁴⁸ *Šustův epilog*, Svobodné noviny, 16.6.1945, s. 3

²⁴⁹ Citováno dle Ressler, K.: *Sabotéři >České ligy proti bolševismu<*, Dnešek, roč. II., 29. 5. 1947, č. 9, str 138

domu a jeho syn měl být zařazen do práce do ostatního říšského území. U Josefa Křenka, předsedy synody české evangelické církve, který odmítl z důvodu odstupu církve od politiky, mělo být podle tohoto návodu vyhověno návrhu státní policejní úřadovny v Praze.²⁵⁰ Následně byl donucen vzdát se úřadu a kazatelské činnosti v Praze a okolí. Těch, kteří odmítli či se nějak omlouvali na své zdraví, bylo celkem šestnáct.²⁵¹ Každého režim nějakým způsobem šikanoval, protože je považoval za sabotéry Ligy. Jejich, a tedy i Šustovo, odmítnutí stát ve vedení organizace, bylo rozhodnutím velmi statečným, uvážíme-li, v jaké době se odehrávalo. To nebyl rok 1939 ani 1940, ale období po Heydrichově smrti a reakce úřadů mohla být pro každého z nich osudová.

V čele Ligy proti bolševismu stál Josef Drachovský, bývalý rektor Univerzity Karlovy a ve výboru pak jako členy Jana Malypetra, bývalého premiéra z dob první republiky, diplomata Vojtěcha Mastného, šéfa opery Národního divadla v Praze Václava Talicha, předsedu Kulturní rady při Národním souručenství Miroslava Hýska, podnikatele Josefa Bartoně-Dobenína a Otakara Kruliše-Randu, aktivistického novináře Vladimíra Krychtálka a prezidenta České akademie věd a umění Josefa Šustu. Následně došlo k masivnímu náboru členů. Záhy se ozvala tvrdá a nesmlouvavá reakce z kruhů zahraničního odboje. Spařoval

²⁵⁰ C.d. s 140

²⁵¹ Jednalo se o prof. Miroslava Hýska, doc. Tomáše Krejčího, akad. malíře Maxe Švabinského, prof. Josefa Šustu, prof. Josefa Pelnáře, JUDr. Jaroslava Mellana, spisovatele Františka Kožíka a jeho manželku Zdeňku Švabíkovou, prof. Arnolda Jiráka, bývalého ministra Dominika Čiperu, tajemníka olympijského výboru prof. Františka Widimského, bývalého ministra JUDr. Jaroslava Kratochvíla, předsedu synody evangelické bratské církve ThDr. Josefa Křenka, biskupa českomoravské církve Jana Lomoze a prof. Jana Zahradníčka. Ressler, K.: Sabotéři >České ligy proti bolševismu<, Dnešek, roč. II., 5. 6. 1947, č. 10, str 155

v lize snahu rozdělit odboj a narušit v té době již existující spojení londýnského a moskevského odboje. Zdeněk Nejedlý v moskevském vysílání ostře kritizoval účast profesorů Karlovy univerzity. „Vy, profesori Drachovský, Šusto, Vavříнку, Hýsku, Dominiku, Čiháku – vaše členství v hitlerovské lize je dvojnásobná zrada – zrada na národě, s jehož nejzavilejším nepřítelem se spojíte, a zrada na kultuře, jejíž zájmy jste povinni chránit a zastávat, ale vy místo toho dali jste se do služeb vraha a hanobitele kultury. Nemyslete, že vás něco omluví. Stali jste se skvrnou naší univerzity... Tak soudíme Vás již dnes, tak bude vás soudit i budoucnost.“²⁵² Po válce stanul vlastně jako poslední z první linie žáků Gollovy školy Zdeněk Nejedlý na vrcholu, když Šusta i Krofta již byli mrtvi.

Tato jednotlivá epizoda z protektorátních dob jasně ukazuje, v jakých poměrech se musela česká inteligence pohybovat, jak i od politiky vzdálené působení mohlo být rizikové, jak musela čelit vydírání německých či protektorátních úřadů. V tomto případě kvůli tomu, aby mohli být použiti pro německou propagandu.

Josefu Šustovi mohla poválečná doba vyčítat i přijetí vysokého protektorátního

vyznamenání. Ačkoliv na počátku německá moc rázně odmítala vznik vyznamenání (znamenaloby jistou samostatnost protektorátu – pozn. autora), v době německých porážek se

²⁵² Nejedlý, Z.: Slovo k profesorům pražské univerzity. Citováno dle Křesťan, J.: Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění, Praha a Litomyšl 2012, s. 294

situace změnila a výnosem ze 4. 6. 1944 zakládá státní ministr Karl Hermann Frank vyznamenání pro příslušníky protektorátu, kteří příkladně prokázali svůj smysl pro povinnost v oblasti průmyslu, zemědělství, techniky nebo kultury i svoji neustálou připravenost k nasazení pro Říši. Vyznamenání neslo název „Der Ehrenschild des Protektorates Böhmen und Mähren mit dem Herzog-Wenzel-Adler“ (Čestný štít Protektorátu Čechy a Morava s orlicí Svatováclavskou“, i když častěji se objevuje zkrácená podoba „Svatováclavská orlice“. Opětovně zde vidíme propagandistické použití či zneužití zemského patrona jako věrného leníka říše. Josefu Šustovi bylo uděleno ve třetím stupni bez věnce. Poprvé bylo vyznamenání udělováno 17. 6. 1944 u příležitosti druhého výročí smrti R. Heydricha a poslední pravděpodobně brzy zjara 1945. Obyvatelé protektorátu Svatováclavskou orlicí chápali jako jasný důkaz loajality a kolaborace s režimem. Otázka je, zda bylo možné vyznamenání odmítnout. Otakar Vávra tvrdil, že by to znamenalo být do večera na popravišti. Václav Černý v pamětech píše: „ To bylo tak: jedněm byl jeden a týž fakt (-protektorátní vláda tě vyznamenala Svatováclavskou orlicí-) nejnebezpečnější úhonou, jiným to nebylo ani slůvkem připomenuto. Předseda České akademie a největší český historik té chvíle profesor Šusta si zoufá, skáče do Vltavy; jeho druhové z Akademie mu sice mohli a měli dosvědčit, že se s Němci a rozhodujícími vládními místy protektorátu stýkat ve své funkci musil, a jeden z nich mu dokonce dal slovo, že ho ihned po válce dovede k prezidentovi; ale nakonec uhnul. Jiný akademik a Šustův přítel, včas po květnu přítřelý ke svému krajanovi Nejedlému, nestačil polykat nové hodnosti.“²⁵³ Ale, jak Václav Černý pokračuje: „V Čechách se zkrátka dýchalo špatně, ale horší byla bázeň, bude-li se v nich za našich životů dýchat líp. Smečku kolaborantů a zrádců – to byla pevná víra nás všech – smete porážka Němců. Ale nebylo vždy

²⁵³ Černý, V.: *Paměti III, 1945–1972*, Atlantis Brno 1992, s. 56

jasné ani to, *kdo* je skutečným kolaborantem. Profesor Šusta jím přece nebyl. Václav Talich jím nebyl. Vlastimil Burian jím nebyl. Jan Scheinost jím nebyl. Ostatně vzduch kazili spíš zbabělci, ti smrdí absolutně vždy a všude víc než zrádci, ale trestat je nelze.²⁵⁴

²⁵⁴ Černý, V.: *Paměti II*, 1938–1945, Atlantis Brno 1992, s. 358

11 ODCHÁZENÍ

Konec války zastihne Josefa Šustu vyčerpaného a nemocného. Do České akademie věd a umění se již nedostavuje a veškerou činnost vede generální tajemník Viktor Trkal. Ten také sděluje na schůzi správní komise²⁵⁵ Akademie, že komunikace s prezidentem Šustou je vedena pouze telefonicky, protože nejezdila tramvaj. V době poruchy telefonu pak prostředníkem byl ředitel kanceláře Blahoslav Šeplavý. Neznamená to, že by Šusta nebyl aktivní. Prezidentu republiky Edvardu Benešovi je 15. května poslán pozdravný telegram, jehož autorem je sám Josef Šusta. Ten však zároveň požaduje, ať není tento telegram podepsán jeho jménem, nýbrž ať je odeslán jménem Akademie bez podpisu, nebo s podpisem generálního tajemníka.²⁵⁶

Text zněl: „Česká akademie věd a umění hrda na tom že jste jejím čestným členem, vyslovuje Vám oddaný dík za to, že Vaše dějinně tak veliké a nadlidsky obětavé dílo státnické korunované nyní nádherným úsilím revolučního lidu zase otevřelo národní kultuře české volnou dráhu k tvořivé práci ve službách národa i všelidské kultury. Cítíme tíhu závazku, který nám tím vzniká a prosíme jménem české vědy a českého umění o Vaši podporu a záchytnu našeho dalšího díla.“²⁵⁷

Na téže schůzi je také sděleno vedoucím představitelům Akademie, že se Josef Šusta rozhodl rezignovat na funkci prezidenta přes výzvy, aby setrval. Znovu se objevuje argument,

²⁵⁵ MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, II. 2, inv.č. 10, Protokol o schůzi správní komise České akademie věd a umění, konané dne 29. května 1945., s. 1

²⁵⁶ tamtéž

²⁵⁷ tamtéž

že o rezignaci byl rozhodnut už v době protektorátní, kdy však nechtěl uvolnit místo člověku vybraného německými okupanty. Šusta píše dopis Viktoru Trkalovi, datovaný 11. května, kterým vše sděluje: „Již před více než rokem ohlásil jsem po úderu choroby ze zdravotních důvodů správní komisi svou resignaci na předsednictví Akademie. Ježto tehdejší poměry kladly nové volbě presidenta v cestu nepřekonatelné překážky, uvolil jsem se formálně netrvati na přijetí resignace do konce války, nýbrž zatím byl mým zástupcem po dobu mé choroby stanoven jeden z třídních předsedů. Vytouženým dosažením svobody, která žádá zajisté toho, aby od počátku nového údobí na každém významném místě stanula svěží a plně výkonná síla, přišla chvíle, kdy mohu svou resignaci plně dovršiti, a prosím, abyste učinil všechna nutná opatření jež z ní plynou. Přeju Akademii z plného srdce, aby mohla v záři naší obnovené volnosti plně rozvinouti své úsilí o pokrok našeho života kulturního.“²⁵⁸

V uvedeném protokolu je citován zvláštní list, který byl Šustou přiložen k rezignačnímu dopisu, nazvaný *Poznámky*. V nich píše, že cílem předsednictva Akademie za války bylo co nejvíce utlumit veřejné schůze a shromáždění, aby nebylo nuceno zaujímat na nich kladné poměry k říši a nemuselo publikovat změny členské základny, které byly okupací vynuceny (např. vyloučení Židů či ostrakizace svobodných zednářů). Stejně tak na svoji obhajobu dodává, že se v roce 1941 nekonaly oslavy padesátiletého trvání Akademie na rozdíl od oslav jiných společností, které slavnosti konaly. Podpisy na veřejných projevech byly dle Šusty dávány až na přímý nátlak. Jimi vysvětluje, že se činnost Akademie za války nezastavila, že existovaly i její fondy, že vycházely publikace Akademie, byť v omezené míře. Navíc, „mezi těmito publikacemi nebylo ani jediné, jež by měla jakýkoliv aktivistický

²⁵⁸ MÚ-AAV ČR, fond ČAVU, II. 2, inv.č. 10, Protokol o schůzi správní komise České akademie věd a uměn, konané dne 29. května 1945, s. 2

zášleh, čemuž se vyhnouti při tlaku německé 'osvětové' propagandy nebylo rovněž snadno.²⁵⁹

Josef Šusta ještě svým rozhodnutím v květnu 1945 vyloučil členství státního prezidenta Emila Háchy a protektorátního premiéra Jaroslava Krejčího jednak pro jejich politickou činnost a také pro jejich vynucenou volbu, což správní komise potvrdila. Na stejné schůzi byla vzata na vědomí i rezignace na funkci tajemníka III. třídy dalšího významného představitele Akademie a v období protektorátu předsedy Kulturní rady při Národním souručenství literárního kritika a historika Miloslava Hýska.²⁶⁰

Že pováleční činitelé České akademie věd a umění viděli Šustovo působení za války pozitivně, lze usuzovat podle řady dokumentů. Snad nejjasněji to ilustruje dopis nového prezidenta Akademie Zdeňka Nejedlého Šustově manželce Leopoldině z 3. července 1945, kde se píše: „Milostivá paní, valné shromáždění ČAVU vzpomnělo velkých zásluh zvěčnělého presidenta profesora Josefa Šusty o náš vědecký a umělecký ústav, o jeho udržení a zachování v hrozných letech světové války. Jeho oběti Akademie nikdy nezapomene.“

Asi nikdo dnes již přesně nezrekonstruuje poslední dny vlastně již bývalého prezidenta České akademie věd a umění. Jisté však je, že Šusta sám se rozhodl pro dobrovolný odchod ze života. Dokládá to celá řada marginálních poznámek směřovaných ke známým či kolegům²⁶¹ a v neposlední řadě i dopisy na rozloučenou.²⁶² V květnových dnech prožíval

²⁵⁹ Tamtéž, s. 3

²⁶⁰ Miloslav Hýsek (1885–1957) byl po válce podobně jako Šusta obviňován z kolaborace a byla mu znemožněna další vědecká činnost.

²⁶¹ Historik Jan Klepl uvedl na schůzi Historického klubu dne 21. června 1945: „Ve čtvrtek a pátek před svou smrtí dostavil se ještě pan president do archivu (míněn Archiv země České – pozn.

navíc těžce četné útoky na svoji osobu, zejména na čest historika a vědce. Vše se točilo kolem otázky, zda spolupracoval za války s Němci, či ne. Ruku v ruce vyvstávala otázka jeho zdraví, když on sám nechtěl, jak dokládá třeba Josef Polišenský²⁶³ nebo další,²⁶⁴ dopadnout jako Josef Pekař. Velice těžce se na Šustovi projevil i odchod dvou nejnadanějších žáků. Smrt Josefa Matouška a zejména Bedřicha Mendla²⁶⁵ jej těžce poznamenala. Blahoslav Šeplavý ve svých vzpomínkách píše: „Těžká doba na něho velmi působila. Pamatuji, jak se rozplakal při zprávě o popravě studentů ('Hrozná, střílejí je jako vrabce!'), o násilné smrti doc. Mendla. On, vědecký pracovník, vysokoškolský učitel, díval se do hrobu svých docentů – dr Matouška a dr

autor) a oznámil mi, že se cítí velmi churav a že je možno, že brzo odejde. Ukázal mi znovu své písemnosti a o knihách v archivu uložených prohlásil, že by mohly přijít do klubu nebo do archivu.“, Archiv Akademie věd ČR, fond Historický klub, karton 12

²⁶² Jedná se o dopisy manželce Leopoldině Šustové, který se však nedochoval (víme o něm ze svědectví Josefa Klika), Janu Klepovi (opis v ANM, fond Josef Klik) ohledně pomoci rodině s pozůstalostí, svému žáku Karlu Stloukalovi o literární a vědecké pozůstalosti (MÚ-AAV, fond Karel Stloukal) a ministru školství Zdeňku Nejedlému (MÚ-AAV fond Zdeněk Nejedlý), v němž vysvětluje některé své postoje a žádá ho o záštitu pro svou rodinu a dílo.

²⁶³ Josef Polišenský dle rozhovoru s autorem práce viděl Josefa Šustu naposledy 25. dubna 1945 na pražské Hanspaulce. Šusta si prý stěžoval, jak je nemocný, že nemůže pořádně jíst ani spát. Když se léčí na jedno, druhé se zhoršuje a naopak. Dodal, že jeho generace je stejně odepsaná. Tedy i zde můžeme vidět doklady směřování Josefa Šusty k rozhodnutí vzít si život.

²⁶⁴ Na kopii Šeplavého práce *K tragickému skonu presidenta prof. dr. Josefa Šusty* (MÚ-AAV ČR, fond Josef Šusta, inv. č. 1095) připsáno rukou s poznámkou F.R. „Nevím, které „porevoluční“ činy, výroky a štvánice na prof. Šustu působily, ale pamatuji se na přímý hovor s ním v době předrevoluční, kdy mi výslovně řekl, že nechce skončit tak jako profesor Pekař, který nakonec 'zblbl'. Toho výroku užil.“

²⁶⁵ B. Mendl spáchal 28. září 1940 sebevraždu, hlavním důvodem byla nemožnost osobní realizace v době války vzhledem k jeho rasovému původu.

Mendla. Trpěl těžkou chorobou srdeční a mozkovou, stejnou jako jeho veliký přítel prof. Pekař. Ten, jako starý mládenec, neměl, kdo by jej v nemoci povzbudil. A prof. Šusta se mu cele věnoval. Poznal tak celý průběh choroby, jejímž důsledkem byla ztráta paměti – jakýsi druh duševní choroby. A odtud povstal nezměrný strach Šustův před stejným koncem, jaký měl jeho přítel Pekař.“ Podle vzpomínek Blahoslava Šeplavého dostal Josef Šusta na jaře roku 1944 v budově Akademie těžký záchvat a jen díky rychlé pomoci doktora Antonína Vančury neskončil tragicky. Díky pomoci právě Šeplavého se jinak velmi uzavřený Josef Šusta svěřoval svému velmi blízkému spolupracovníkovi s intimními věcmi, o nichž mnohdy nevěděla ani jeho manželka a rodina. „Trpěl děsivou nespavostí, Bylo mnoho nocí, které proseděl v lenošce. Ráno trpěl závratěmi. Jedinou úlevu nalézal ve své vědecké práci, kterou mu lékař dovolil konati dvě hodiny denně. V noci byl trápen hroznými myšlenkami a nejvíce strachem, že ztratí rozum. Uvádím několik jeho výroků, píše Šeplavý²⁶⁶ a cituje Šustu“ „Noci jsou pro mne strašné. Spím-li někdy čtyři hodiny, cítím to jako zázrak. Hrozím se noci. Mé představy jsou děsivé. Cítím strach, kterého se nemohu zbavit přes ujišťování Pelnáře i Vančury. Bojím se, že zblbnu. Ať mě ranní mrtvice, ať nemohu hnout ani rukou, ani nohou, ať ztratím i řeč, jen mozek aby mi zůstal zdravý! Animálně se mi daří dobře, duševně však hrozně. Věřte, že bych se radši neviděl, že bych radši nežil. Život je pro mě děsným utrpením. Jen touha dočkati se konce války a touha dokončit práci mě udržují při životě. Ale cítím, že nemám sil, abych dokázal žít. Vidím stále utrpení Pekařovo. Znáám svou chorobu. Prožil jsem ji s Pekařem až do konce. Pocit, že skončím jako Pekař, je pro mne hrozný. Takový život bych nesnesl. Nemohu to dopustit a nedopustím. Nesmím nechat dojít k stadiu poruchy

²⁶⁶ Blahoslav Šeplavý: *K tragickému skonu presidenta prof. dr. Josefa Šusty* (MÚ-AAV ČR, fond Josef Šusta, inv. č. 1095), s.2n.

mozkové. Vančura tvrdí, že bezprostřední nebezpečí není. Ale občas ztrácím paměť – zapomínám. To zvětšuje můj strach. Práce se mi rozrůstá, nové plány se mi rojí v hlavě, ale cítím, že jsme se životem u konce. Smrt byla by pro mne vykoupením. Nejen pro mne, ale i pro mou ženu.²⁶⁷

Po osvobození ale na něj vše padá. Nemoc vnučky, propuštění syna, vrchního inženýra jinonické Waltrovky, nucená dovolená zetě na ministerstvu dopravy. Vytoužená svoboda přinesla Šustovi opak toho, v co doufal. Navíc nové době nemohl a asi ani nechtěl rozumět. Šustovo kladné hodnocení středověké německé kolonizace pohraničí bylo v protikladu novým názorům, nechápal, jak si mohou děti (a jeho vnučka – pozn. autora) hrát a zpívat na ulici, když vedle leží mrtví Němci.

Revoluční doba, jak se tehdy říkalo, přinášela i rychlé a unáhlené soudy nad vyznanými představiteli protektorátní doby. Je pochopitelné, že postava prezidenta České akademie věd a umění, de facto jediné organizace vědecké činnosti za války, byla exponovaná a že bude v rychlých a unáhlených soudech „vláčena“ tiskem. První obviňování se objevilo prakticky hned po skončení války. Šlo patrně o desítky anonymních dopisů, které chodily do Akademie i na domácí adresu. Blahoslav Šeplavý na ně vzpomíná a vzpomínala na ně i

²⁶⁷ I zdravotní stav Šustovy manželky, Leopoldiny Šustové, nebyl příznivý. Jisté zdravotní obtíže prodělala v roce 1942, o čemž svědčí dopis Josefa Gočára: „Slovutný pane presidente! Obdržel jsem Váš dopis ohledně hrobky a jsem také toho názoru celou tuto záležitost odsunout až na klidnou dobu. Teď jest se vším stavěním velká potíže. Jest mně velice líto milostivé paní, že tak trpí, tak že vlastně z letního pobytu málo profituje. Přeji jí srdečně aby se brzo uzdravila“ NA ČR, fond Josef Šusta, korespondence, karton 2n, G

vnučka Josefa Šusty, MUDr. Eva Volšická.²⁶⁸ Ostatně, řadu anonymních dopisů dostával Josef Šusta i za války, např. po uveřejnění článku o bombardování kolínského dómu.

Obvinění se v náznaku objevily po historikově smrti v dobové publicistice. V článku *Profesor Josef Šusta mrtev*²⁶⁹ píše redaktor Ladislav Khás (značka Ks), že Šusta v dopisech na rozloučenou vysvětluje, že nemůže snést obvinění, že zradil svůj národ a že spolupráci s Němci omlouvá snahou ušetřit českou inteligenci osudu inteligence polské. „Profesor Šusta odešel, podle svých dopisů, které zanechal, v domnění, objektivně asi nesprávném, že se dostal pod kola osudu a že se u něho projevují známky duševní poruchy.“²⁷⁰

Zastavme se u Šustovy obavy o českou inteligenci. Již jsme popsali situaci kolem Šustova žáka Josefa Matouška z podzimu 1939. Obecně vzato, vyhlášku říšského protektora von Neuratha ze 17. listopadu 1939 o zavření vysokých škol na tři roky můžeme číst jako ortel za předchozí akce odporu, za něž činily německé orgány spoluodpovědnou i českou inteligenci. Jí byly přisouzeny úkoly k naplnění tzv. „říšské myšlenky“, výchozího germanizačního prostředku. I když Joseph Goebbels tvrdil, a není pravděpodobné, že by to Šusta nereflektoval, že vidí rozdíl mezi Čechy a Poláky, kteří ztratili nárok na ohledy z německé strany pro své chorobné velikášství, pak každodenní realita a postup německých úřadů (za začátek považujeme události kolem zavření českých vysokých škol) vůči české vědě, kterou Šusta reprezentoval, byla jiná, byť nesrovnatelná s polskou. Šlo o budoucnost, o

²⁶⁸ Tamtéž + osobní rozhovor autora s MUDr. Evou Volšickou, archiv autora

²⁶⁹ Svobodné noviny, 2. 6. 1945, s. 3

²⁷⁰ Tamtéž. Stojí za zmínku, že již několikrát citovaný Blahoslav Šeplavý píše v textu *K tragickému konci...*, že tento článek vyvozuje falešný závěr, že Šusta spolupracoval s Němci. Výše uvedené citace to však nedokládají.

dlouhodobější ohrožení mravních hodnot. Jedinou cestou byla ochrana základů národního života, ergo pro Šustu ochrana základní vědecké práce na poli Akademie. Že to bylo za velkou cenu a celou řadu ústupků, už víme. V tomto ohledu měla polská kultura jednodušší pozici. Neměla vůbec existovat, a proto ve svých podzemních projevech byla svobodnější. „Polští kulturní pracovníci, kterých se perzekuce dotkla nesrovnatelně více než jejich kolegi v českých zemích, nemuseli taktizovat a vymlouvat se, že něco zachraňují svými ústupky. Neměli totiž kam ustupovat. Polská kultura sice vstupovala do poválečného období vnějšíkově více zmrzačená a zjizvená než kultura česká, neměla však na sobě zátěž protektorátní příkrčenosti, oportunistu, vyčkávání a dalších negativních znaků, které jsme našli v českém kulturním dění.“²⁷¹

Konstantin von Neurath ještě při Norimberském procesu opakoval, že česká inteligence byla významnou překážkou německo-české spolupráce. „Proto, když jsme chtěli dosáhnout cíle naší politiky, pak inteligence musela být redukována a její vliv zmenšen takovým nebo jiným způsobem.“²⁷² Faktem je, že v roce 1942, kdy končila tříletá lhůta uzavření vysokých škol, bylo jasně Emilu Háchovi řečeno, že znovuotevření není na pořadu dne a že česká univerzita v tomto prostoru už nebude.

Ostrý soud nalézáme ve *Svobodných novinách*, kde pod zhodnocením Šustova života a díla prof. Chaloupeckým je článek s příznačným názvem *Dospolupracovali*.²⁷³ S odvoláním na předchozí text redaktora Kráse, z něž cituje pasáž o snášení obvinění o zradě, píše Jaroslav

²⁷¹ Doležal, J.: Česká kultura za protektorátu, Praha 1996

²⁷² Ečer, B.: norimberský soud, Praha 1946, s. 212

²⁷³ Svobodné noviny, 3. 6. 1945, s. 3, autor j.s. (podle několika zdrojů, např. Josefa Klika, Jaroslav Stránský)

Stránský, že „Profesor Josef Šusta, kterému práce na monumentálním historickém díle nikdy nepřekážela život milovat a vychutnávat, a který si v 72. roce svého věku sám život bere, zůstal by tragickým zjevem, i kdyby nebylo osudné pohnutky, jež ho k sebevraždě vedla. Tragika jeho konců se stupňuje typičností těch pohnutek. Není to případ ojedinělý mezi jedinečnými představiteli našeho duchovního života, v němž není oboru, buďsi vědeckého, buďsi uměleckého, ve kterém by něčí spolupráce s národním nepřítelem neochuzovala nás všechny, když nepřítel dopracoval a spolupráce dospolupracovala. Šusta a ti druzí nepochybně milovali svůj národ, jako svůj národ milují lidé prostí, a možná, že o to více, oč znalečtěji, bohatěji a intenzivněji. Nejde o tu zradu Jidášovu, ale spíše o zapření Petrovo. Ale jaká hrůza, že právě v myslích povinných soudit bystřeji a jednat odolněji, způsobilo pronásledování zmatek, jakému nepodlehli duše prosté. Jakému horšímu osudu mohla česká inteligence propadnout, než osudu Šustovu, a jakého horšího osudu mohla být ušetřena. Nešťastný Šusta nespáchal sebevraždu teprve 27. května – sebevražedné bylo už jeho odhodlání, doporučit vražděnému národu, aby spolupracoval s vrahem. Ta myšlenková desorientace českého vzdělanectva, proti které brojil Masaryk hned první svou knihou, projevila se tu v nechtěné vině i v dobrovolném trestu. Šustovo dílo náleží národní paměti – jeho tragické ukončení – neukončení zůstane národní výstrahou.“

Dlužno dodat, *Svobodné noviny* 16. června 1945 v úvodu zveřejněním dopisu Josefa Šusty Karlu Stloukalovi „opravují glosu“²⁷⁴ a v dalších dnech publikují i obšírné poznámky

²⁷⁴ *Svobodné noviny*, 16. 6. 1945, s. 3 „Tragický případ profesora dr. Josefa Šusty zapůsobil hluboce a vážně v naší veřejnosti. Jeho problematika, jež je širší než jenom osobní, má už v Šustovi samém autentického vykladače. Šusta zůstavil vysvětlení o svém rozhodnutí jednak v dopise, určeném universitnímu profesoru dr. Karlu Stloukalovi, jednak v Poznámkách, jež na dopis navazují. Můžeme oba dokumenty uveřejniti (dnes otiskujeme dopis), a tím zároveň opravit glosu, otištěnou ve

Josefa Šusty. V dopise na rozloučenou Karlu Stloukalovi píše Šusta ohledně své literární pozůstalosti, které se ještě za Šustova života slíbil Stloukal ujmout. Šusta zde rekapituluje svoji vědeckou práci psanou za války, o níž se již podrobněji zmiňujeme jinde. Jde o dva svazky spisu o Karlu IV., které vyjdou v nakladatelství Jana Laichtera pod názvy *Karel IV. Otec a syn 1333 – 1346* (1946) a *Karel IV. Za císařskou korunou 1346 – 1355* (1948). Péčí Stloukalovou pak v Melantrichu v roce 1947 vychází první díl Šustových vzpomínek vážících se k rodné Třeboni *Léta dětství a jinošství*. Druhý a třetí díl vychází spojen pod názvem *Mladá léta učňovská a vandrovní až* v roce 1963 péčí Jaroslava Werstadta a Josefa Klika. Werstadt původně vedle editorské práce napsal doslov, nicméně podle posudku akademika Říhy „svým nemarxistickým přístupem“ zatemňoval problematiku.²⁷⁵ Sám však rozhodně odmítl napsat doslov a navrhl Zdeňka Nejedlého či Josefa Macka. Ten nakonec doslov napíše, když Zdeněk Nejedlý, který se ostatně kladně vyjadřoval k Šustovu dílu už v úvodu svých nedokončených Dějin národa českého, umírá před jejich vydáním. Závěrečný díl vzpomínek je jediným dílem Josefa Šusty, které v období let 1948–1990 vyšlo. Přes padesát let čekaly na vydání *Veliké milníky*, které Šusta připravil jako soubor úvodních článků z melantrišských

Svobodných novinách 3. června a podepsanou šifrou j.s.“ Autor glosy Jaroslav Stránský na druhém sjezdu československých historiků v roce 1947 už jako ministr prohlásil při vzpomínce obětí nacismu z řad historiků: „Připojme k nim i vzpomínku na Josefa Šustu, o němž už není pochybnosti, že i on byl obětí německých násilníků.“ Projev ministra školství a osvěty Jaroslava Stránského (Dokument č. 5), in: Kostlán, A. (ed): *Druhý sjezd československých historiků (5. – 11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví v letech 1935–1948*, Praha 1993, s. 204 – 205

²⁷⁵ MÚ-AAV ČR, fond ČSAV – VI. Sekce (historická), inv. Č. 91, karta 26, dopis Josefa Macka z 2. 11. 1960, č.j. 21464/16. Stojí za zmínku, že podle dopisu člena korespondenta ČSAV profesora Viléma Chmelaře měla být na základě usnesení předsednictva historické sekce ČSAV provedena konfrontace textu rukopisu a Werstadtem pořízeného přepisu. Očividně se Werstadt netěšil důvěře tehdejších mocipánů.

*Dějiny lidstva od pravěku k dnešku.*²⁷⁶ Ostatně, právě ty po svém zastavení v roce 1942 už nikdy nebyly dokončeny a Šustovy příspěvky zůstaly v rukopise stejně jako podklady pro *Sborník o Karlu IV.*

Závěrem dopisu Josef Šusta píše: „Přišel jsem pod kola osudu a nevidím východiska jiného, zejména proto, že jsem přesvědčen, že jinak bych své okolí zatížil jako oběť duševní choroby, jež se mi přihlásila nepochybnými náznaky. Buďte tedy hodně zdrav v lepším světě, než v jakém já se loučím.“²⁷⁷ Šusta tedy uvádí jednoznačně jako důvod svého dobrovolného odchodu ze světa své zdraví. Nicméně, trochu to relativizují poznámky, které taktéž byly publikovány. V nich autor vysvětluje, že kromě úředních a vynucených neměl žádné styky s německými osobami a blíže uvádí podrobnosti některých sporných bodů z dob protektorátu.

Druhý z významných dopisů na rozloučenou adresuje tehdejšímu ministrovi školství a osvěty Zdeňku Nejedlému. Volba adresáta může být pro nezasvěceného překvapivá, zejména uvážíme-li, následnou kariéru Nejedlého i odsudek, kterého se Šustovi a dalším dostalo v roce 1944 od Nejedlého v rozhlasovém projevu, kde pranýřoval jejich účast v Lize proti bolševismu. Ale Zdeněk Nejedlý byl Josefu Šustovi v roce 1945 nejen autoritou z titulu ministerské funkce či nástupcem v České akademii věd a umění, ale především jedním z mála ještě žijících kolegů. Jak psal ještě před válkou Šusta v dopise Karlu Stloukalovi,²⁷⁸ „člověk se cítí stále více ostrovem, který vlny času zužují.“ Navíc, jak píšeme na jiném místě, Nejedlý v dopise rodině po Šustově smrti vnímal jeho poslání a činnost v Akademii pozitivně. Kladně

²⁷⁶ Vyšlo v nakladatelství ARGO pod názvem *Úvahy o světových dějinách* v roce 1999.

²⁷⁷ *Svobodné noviny*, 16.6.1945, s. 3

²⁷⁸ ANM, fond Karel Stloukal, korespondence, dopis z 24. 1. 1938

hodnotil i jeho dílo ještě v torzu svých *Dějin národu českého*. „Konečně Josef Šusta – případ zvlášť zajímavý a příznačný. Žák Gollův hned z první generace a nejbližší přítel Pekařův. Přitom již pro svůj původ (byl synem schwarzenberského úředníka) i pro svůj zevnějšek a způsoby počítaný k pravému, aristokratickému křídlu Gollovy školy. Konečně v mládí úplný světoobčan, a nejen historik všeobecných dějin, ale i lidsky (ve svém románě 'Cizina' řešil dokonce problém svého češství při nárazu na něj velkého západního světa). A přece na konec – nikdo z Gollovy školy nedal českým dějinám tolik co on. A nejen tím, že zpracoval dobu dosud monograficky nejméně zpracovanou (13. a 14. století). Ale zejména tím, že odhalil hospodářský základ rozkvětu českého státu v té době – Kutnohorské stříbro. I vrhl tak nové světlo na celý ten velký úsek českých dějin a tím vůbec na české dějiny. I zasluhuje být jmenován mezi nejpřednějšími, kdo se v nové době zasloužil o pokrok české historiografie. A jeho tragická smrt dokresluje Šustu i lidsky. Nehledal cesty, jak zastříť nebo omluvit to, co se dělo za okupace, jak činili sta, tisíce jiných. Jasný i v tom příklad pravého češství.“²⁷⁹ Jiří Křesťan v knize Nejedlém dodává, že mu „čin člověka, jenž se nevymlouval a převzal odpovědnost, imponoval.“²⁸⁰

Josef Šusta Zdeňku Nejedlému píše: „Před odchodem ze života, obracím se k Vám s prosbou, k níž mne vede důvěra ve Vaše ušlechtilé cítění a pochopení. Ohrožen úplným rozvratem duševních sil volím dobrovolnou smrt a můžete v tom rozhodnutí vidět i pokus o odčinění slabosti, které jsem snad podlehl v těžké válečné době. Ujišťuji Vás však s plnou odpovědností toho, který stojí před prahem věčnosti, že cokoliv jsem tu učinil, vše se stalo nejen pod neodolatelným tlakem hrubého násilí, nýbrž také z přesvědčení, že tím mohu aspoň

²⁷⁹ Nejedlý, Z.: *Dějiny národu českého*, díl 1., Praha 1949, s. 100n

²⁸⁰ Křesťan, J.: *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*, Praha a Litomyšl 2012, s. 320

trochu zachraňovati naši inteligenci před úplným vyhubením, které jí podle mého přesvědčení hrozilo zcela podle vzoru Polska. Jednal jsem v domnění, že nemohu činiti jinak před svým svědomím na zodpovědném místě, na něž mne krutý osud postavil. Mýlil-li jsem se v tom, splácím svým dobrovolným odchodem svůj dluh, a prosím Vás, pane ministře, abyste mi uvěřil a vzal, pokud Vám bude lze, v tom smyslu v laskavou ochranu moji těžce stíženou rodinu i památku mého vědeckého díla., jež bylo cele zasvěceno službě vlasti.²⁸¹ I k tomuto dopis připojil Josef Šusta poznámky, které měly osvětlit to, co by mu mohlo být vyčítáno. Jsou totožné s těmi, které připojil k dopisu Stloukalovu.

Třetí dochovaný dopis napsal Josef Šusta historikovi umění Antonínu Matějčkovi, s nímž ho pojilo dlouholeté přátelství. Často se navštěvovali i během války, kdy Šusta zajížděl za Matějčkem do Senohrab. Podle rozboru vzájemné korespondence se můžeme domnívat, že Matějček byl Šustovým nejbližším přítelem. Psal mu i velmi osobní věci. V době svého zvolení mu Šusta píše: „Právě dnes se formálně uvazuji ve funkci presidenta. Vám naopak spadlo na bedra k mnohým jiným úkolům předsednictví v městské umělecké komisi, rovněž růžový věnec, který nebude bez trnů.“²⁸² O rok později mu podrobně líčí následky chřipky, které vedly k problémům se srdcem. Už zde na jaře roku 1940 má dodržovat klid, dietu a nenamáhat se. Konečně, před koncem roku 1944 Matějčkovi píše, že by musel předělat své přednášky, neboť doba změnila mnohé. V posledním dopise pak Šusta píše: „A byl bych rád, abyste pochopili, že mi nebylo možno těch několik dní, jež mi snad zbývaly, strávit v ovzduší hořké zloby a tolikeré nenávisti, jež naplnilo náš domov a učinilo mne v něm cizincem. Snad jest to nutný očistný žár přetavení k něčemu většímu, než byla minulost, ale jsem příliš jejím

²⁸¹ Hanzal, J.: *Poslední dopis Josefa Šusty*, Dějiny a současnost, č. 3, 1991, s. 52

²⁸² ANG, fond Antonín Matějček, korespondence, inv. č. 856, dopis z 15.2.1939

dítětem a vše mne tu rozbolelo tak, že bych sotva zachoval duševní zdraví. Proto tiše odcházím z doby, které již nemám co říci.²⁸³ Na stejný Šustův pocit vzpomínal i Blahoslav Šeplavý, když mu Šusta líčil výjev z Hanspaulky, kde bydlel: „ Co je člověk? Před našimi okny stojí ruský tank. Děvčata obletují Rusy. Je tam i moje vnučka. Jeden hraje na harmoniku a mládež se raduje a tančí. Mezi nimi leží čtyři těla mrtvých Němců. Leží jako housky a nic tančícím nepřekážejí. Nevěřil bych, že je to možné, kdybych to sám neviděl!²⁸⁴

Dopisů na rozloučenou bylo jistě více. Vedle dopisu Janu Klepovi, kterého žádal o pomoc rodině v prodeji své knihovny a případně i jiných záležitostech, existoval podle Josefa Klika dopis, který Šusta adresoval své manželce, Leopoldině Šustové. Podle vzpomínek Šustovy vnučky se o něm v rodině ani nemluvalo, s největší pravděpodobností ho paní Šustová po přečtení spálila a obsah si ponechala pro sebe. Patrně až po vydání Šustových prací o Karlu IV. napsala Leopoldina Šustová nakladateli Františku Laichterovi následující dopis, který netřeba komentovat: „Tak cítím tu stálou nenávist k jeho osobě, nebyl nikým, nic nevykonal na vědeckém poli, byl ale kolaborantem, nenáviděn určitými lidmi. Divně, ba zoufale by hleděl na to, kam se poděla svoboda naší alma mater, kdo diriguje vědu a jak si ji vlastně představují. ... Nebyla bych směla milovat a ctít svého chotě, aby nebolela ta lhostejnost vůči člověku jeho duševních kvalit. On, který mouše neublížil, je stále vláčen blátem tak nestoudně, dokonce bylo teď i mému zeti vytýkáno, že se s ním stýkal, i takové sprostoty je nutno spolknout jako hořkou medicínu.²⁸⁵

²⁸³ ANG, fond Antonín Matějček, korespondence, inv. č. 876

²⁸⁴ Blahoslav Šeplavý: *K tragickému skonu presidenta prof. dr. Josefa Šusty* (MÚ-AAV ČR, fond Josef Šusta, inv. č. 1095), s.3

²⁸⁵ LA PNP, fond František Laichter (korespondence Leopoldiny Šustové), bez uvedené datace

Karel B. Palkovský v článku *Historik Josef Šusta*²⁸⁶ reflektuje jeho smrt jako konec nejen osobní, ale i jako konec tradiční a nemoderní filosofie, z níž se nedovedl jinak vymanit. „Jeho rozhodnutí spolupracovat s Němci bylo rozumové a je nesporné, že dnes je pro náš národ velká výhoda, že inteligenci – alespoň částečně – má, že nebyla vybita a zničena, jde však i o to, nebyla-li tato výhoda zaplácena příliš drazé.“²⁸⁷ Josef Šusta mohl odejít před válkou do exilu, ale rozhodl se zůstat a splnit úkol, který na sebe vzal přijetím volby prezidenta Akademie.

Pohřeb Josefa Šusty proběhl 7. června 1945. Za Českou akademii věd a umění promluvil nad rakví generální tajemník Viktor Trkal. Zmínil, jaké velké plány si načrtl Josef Šusta při svém zvolení, a jak místo tvořivé práce přišel obranný boj. Boj o životy české inteligence, tak jak jsme ho mohli vidět v Šustových krocích pro Matouška, Mendla, Stloukala a dalších. „Hrdinství není jen státi proti nepříteli na válečném poli nebo v zápase mezinárodní politiky“ říká Trkal, „stejně a snad ještě větší hrdinství jest čeliti zlobě a útisku ve velkém boji duchovním, beze zbraní a možnosti protestu.“²⁸⁸ Šustu označil jako vykupitele, obětujícího svoji osobnost, aby zachránil naši svobodu i čest. Podobně zhodnotil Šustu i děkan filosofické fakulty University Karlovy Jan Rypka. Zdůraznil, že Šusta, který byl členem fakulty 45 let, stál u zrodu nové budovy fakulty na dnešním náměstí Jana Palacha. Připomněl události jeho nešťastného penzionování v roce 1938 a k hodnocení doby okupace

²⁸⁶ Palkovský, K. B.: *Historik Josef Šusta*, Týdeník Čechoslovák v zahraničí, roč. 7, 13.7.1945, č. 28, s. 3

²⁸⁷ tamtéž

²⁸⁸ *Za prezidentem České akademie, prof. Dr. Josefem Šustou*, Věstník České akademie věd a umění, ročník 54, 1945, č. 1, s. 6

dodal: „Prof. Šusta vedl loď mu svěřenou s úzkostlivostí, která až podryvala jeho zdraví, jen aby zachránil to, co mu bylo v nejtěžších chvílích národa svěřeno. To se mu plně podařilo. Ale když nastal úsvit, mýnil on, zvyklý přísné kritice dějepisného bádání, že není světla pro něho, že se vynořují jen stíny.“²⁸⁹

Ve třetím projevu zhodnotil Šustovo dílo Karel Stloukal, který okolnosti odchodu charakterizoval jako reakci na lidskou zlobu, která otrávila poslední dny jeho života a učinila další žití nesnesitelným.²⁹⁰ Vrcholem byl projev ing. Otto Šuly za přátele a rodáky, kde vzpomněl mimo jiné na setkání se Šustou v lednu 1945, kdy zazněla slova o tom, že snad zůstanou na Šustovi lpět některá škaredá slova, ale že to je jeho úděl, který si zvolil. A že také nemůže od práce odejít a vyhnout se všem překážkám, protože by na jeho místo přišel někdo, kdo by dal všanc i to málo, co Akademii zůstalo. Šula dodává: „Ano, pane presidente České akademie věd a umění, nejde tu opravdu o zradu Jidášovu, ani o zapření Petrovo, ale spíše o obětování Kristovo.“²⁹¹

²⁸⁹ Tamtéž, s. 7

²⁹⁰ Podobně to vnímal i sám Šusta, když v dopise Antonínu Matějčkovi (uložený v Archivu Národní galerie, fond Antonín Matějček) píše o ovzduší hořké zloby a tolikeré nenávisti, která jej učinila v něm cizincem.

²⁹¹ Tamtéž, s. 10

12 OTÁZKA VINY

Dne 19. června 1945 byly vydány dva dekrety prezidenta republiky. Dekret o zřízení Národního soudu²⁹² a dekret o potrestání nacistických zločinů, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech²⁹³. Ten se vztahoval na provinění, k nimž došlo v době zvýšeného ohrožení republiky. Paragrafem 18 bylo pak stanoveno, že se jedná o období od 21. května 1938, tedy od tzv. částečné mobilizace. Před soud se měli dostat všichni, kdo se provinili na národě po stránce politické a hospodářské, kdo spolupracoval s okupanty, byl jejich udavačem nebo konfidentem apod. Vedle dalších přímo vyjmenovaných činníků (např. členové gestapa, velitelé a činníci NSDAP, SdP, čeští fašisté,...) v paragrafu 3, odst. 1 dekretu stojí, že „Kdo v době zvýšeného ohrožení republiky propagoval nebo podporoval fašistické nebo nacistické hnutí, nebo kdo v oné době tiskem, rozhlasem, filmem nebo divadlem, nebo na veřejném shromáždění schvaloval nebo obhajoval nepřátelskou vládu na území republiky nebo jednotlivé nezákonné činy okupačních velitelství a úradů a orgánů jim podřízených, trestá se, nedopustil-li se činu přísněji trestného, za zločin těžkým žalářem od pěti do dvaceti let, spáchal-li však takový zločin v úmyslu, aby rozvrátil mravní, národní nebo státní vědomí československého lidu, zejména československé mládeže, trestá se těžkým žalářem od deseti do dvaceti let, a za okolností zvláště přitěžujících těžkým žalářem od dvaceti let až na doživotí, nebo smrtí.“²⁹⁴

²⁹² Jde o dekret prezidenta republiky č. 17/1945 Sb.

²⁹³ Jde o dekret prezidenta republiky č. 16/1945 Sb., někdy nazývaný velký retribuční dekret

²⁹⁴ Dostupné ve sbírce zákonů Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky na <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/161945.html>

Před soud se tak dostali vedoucí představitelé protektorátní vlády, členové vlády,²⁹⁵ členové výborů Vlajky, Kuratoria pro výchovu mládeže, České ligy proti bolševismu, aktivističtí novináři. Je téměř jisté, že tento dekret by se týkal i Josefa Šusty. Byť předchozí řádky vysvětlily a objasnilly jeho působení v letech 1938–1945, najde se řada kroků, která z pohledu „revoluční spravedlnosti“ se jevila jako problematická – např. členství ve výboru Ligy proti bolševismu, zmíněné texty pro protektorátní tisk či rozhlas. Případně by mohla poválečná spravedlnost uplatnit i tzv. malý retribuční dekret,²⁹⁶ který umožňoval umožnit stíhání a potrestání i méně závažných činů.

Otázkou je, jak posuzovat činy vrcholného představitele české vědy a umění. Podle Haagské mírové konference (1907) bylo obyvatelstvo okupované země za války povinno formálně poslouchat nařízení okupanta, věrností však povinno nebylo.²⁹⁷ A Šusta byl okolnostmi donucen např. po atentátu za zastupujícího protektora složit slib věrnosti. Jednalo se tedy o jakési porušení mravní povinnosti ke svému státu a národu. Na druhou stranu, je jasné – a četné vzpomínky na presidenta Šusta z doby okupace to dokládají –, že Šusta si byl tohoto vědom a ještě více, že si byl vědom „odepsanosti“ své generace. Proto možná celou řadu kroků, které učinil jako prezident České akademie věd a umění, činil svým jménem a na svoji odpovědnost. Je nutné si uvědomit, že heydrichiáda²⁹⁸ je velkým zlomem v období

²⁹⁵ Blíže viz Kvaček, R. – Tomášek, D.: *Obžalována je vláda*, Themis Praha 1999

²⁹⁶ Jedná se o dekret prezidenta republiky č. 138/1945 Sb.

²⁹⁷ Blíže např. Pasák, T.: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*, Práh Praha 1999, s 380n

²⁹⁸ Máme zde na mysli období po atentátu na zastupujícího říšského protektora. Někdy je jako heydrichiáda označováno už období po příjezdu Reinharda Heydricha do Prahy na konci září 1941 a období po atentátu jako druhá heydrichiáda.

1938 – 1945. Rozdíly v chování i projevech vidíme nejen u Šusty, ale i u státního presidenta Emila Háchy. Ve shodě s Tomášem Pasákem²⁹⁹ je třeba vidět následující škálu – loajalita, aktivismus, programová kolaborace, český fašismus a český nacismus. A Josef Šusta nenaplnuje ani onu loajalitu. Její projevy by totiž dobře odrážel stav na frontách druhé války. To není Šustův příklad. Jeho spolupráce s protektorátními úřady a představiteli byla programová, taktická. Klíčovým momentem je „přežít“, ne osobně, ale institucionálně. Ostatně to čteme i mezi řádky inauguračního projevu a v celé řadě pokusů co nejvíce zachovat činnost Akademie v době války.

Příkladem chování Josefa Šusty budiž situace z přelomu let 1941 – 1942. Po nástupu zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha byla po předchozích zatčeních předsedy vlády Aloise Eliáše a dalších rekonstruována protektorátní vláda. Ministr spravedlnosti Jaroslav Krejčí navrhl, aby zbytek kabinetu a další význačné osobnosti a reprezentanti českých institucí projevili navenek loajalitu s Říší. Když se to dozvěděl Josef Šusta, ihned opustil Prahu a odjel do Lužan s odůvodněním, že ho stihl záchvat anginy pectoris. Po jmenování novým premiérem Jaroslav Krejčí a v listopadu 1941 pronesl projev loajality za vládu. Když mu bylo vytnuto, že projev neměl patřičný ohlas, povolal si k sobě předsedu Kulturní rady Národního souručenství Miroslava Hýska a prezidenta ČAVU Josefa Šustu a sdělil jim, že nemá-li dojít ke stejné likvidaci české inteligence jako v Polsku, musí prohlásit souhlas s tímto projevem. Oba mu formální kladný ohlas zajistili.³⁰⁰ V prohlášení, které vyjadřovalo ochotu ke správnému usměrnění našeho národního života, se autoři vyhnuli

²⁹⁹ c.d. s 385

³⁰⁰ Kvaček, R. – Tomášek, D.: *Obžalována je vláda*, Themis Praha 1999, s 49n. Srovnej pasáž v Poznámkách k dopisu K. Stloukalovi, Svobodné noviny, 19. 6. 1945, s. 3

odsudku zahraničního odboje a stylizovali jej tak, aby byl brán jako vynucený text. Přesto nebo právě proto se objevil ve sloupku *Kultura nestojí stranou*³⁰¹ následující odsudek: „již před rokem měl předseda Kulturní rady a prezident Akademie sednout do rychlíku a přihlásit se s českými kulturními věcmi přímo u říšského ministra Goebbelse.“ Jak podotýká Petr Šámal³⁰², šlo o přímé nebezpečí pro Akademii i jejího presidenta v době, kdy dennodenně vycházely na titulních stranách seznamy popravených lidí. Dle vzpomínek (např. Kalistových – pozn. autor) na rozdíl od Hýska Šusta nesháněl pod podobná prohlášení další podpisy, ale zaštitil je sám.

Rázně ale Josef Šusta odmítl post ministra školství a národní osvěty, který mu nabízel Hácha poté, co u Heydricha neprošel původní nominant Jan Kapras (vadila jeho příslušnost ke svobodným zednářům). Jako důvod uvedl svůj pokročilý věk (bylo mu 68 let) a zdravotní potíže. Těmi ostatně Josef Šusta od tohoto data omlouvá čím dál tím více stahování se z veřejného prostoru. Kdykoliv může, odjíždí do Lužan, letního sídla presidenta Akademie, aby nemusel být v Praze. Vyhne se tak účasti na celé řadě akcí po Heydrichově smrti, ale osobní telegram o zločinném útoku na zastupujícího protektora je nucen zaslat Emanuelu Moravcovi.

³⁰¹ Soldán, F.: *Kultura nestojí stranou*, České slovo, 12. 11. 1941, s. 1

³⁰² Šámal, P.: *Josefa Šusty léta protektorátní*, In: *Věda v českých zemích za druhé světové války*, Praha 1998, s. 77

Angina pectoris pomohla Šustovi odmítnout i účast na přednáškách o soužití Čechů a Němců, které plánovala ministerstvo školství a národní osvěty. Svoji omluvu podložil dobrozdáním lékaře Antonína Vančury: „pan president musí zachovávat

Zámek Lužany, letní sídlo prezidenta České akademie věd a umění
Zdroj: www.praguecityline.cz

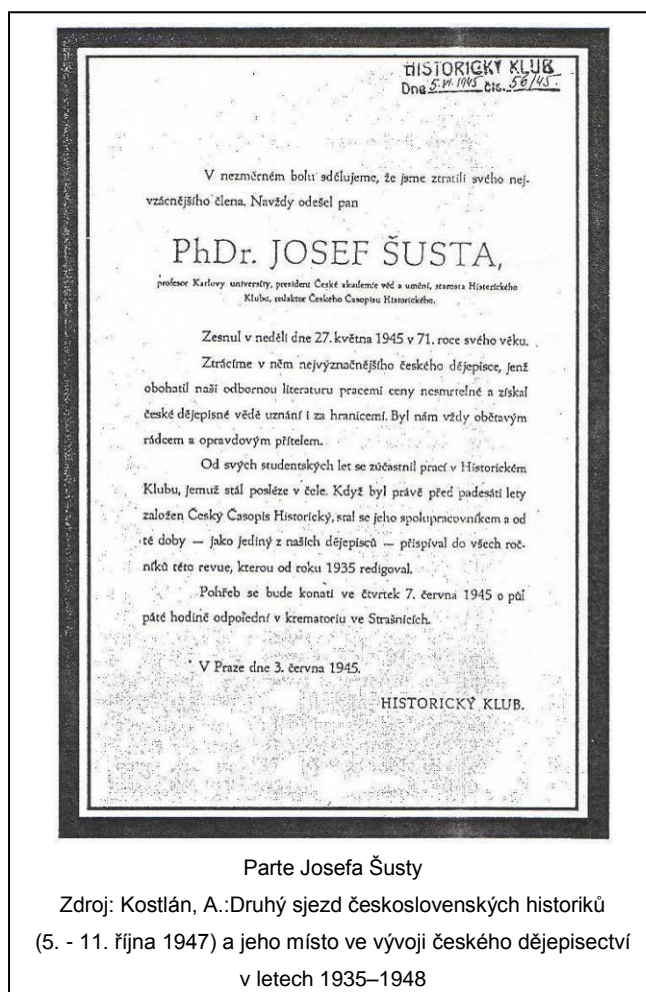
klidný život, musí se vyvarovati každého duševního pohnutí a všech velkých tělesných výkonů jako je stoupání do schodů, delších procházek, jakýchkoliv přednášek a společenských funkcí. Tím spíše, že se vždy ukázalo zhoršení pro větších výkonu nebo rozčilení.“³⁰³

³⁰³ NA, fond Josef Šusta, karton 1, dopis A. Vančury pro MŠANO z 27. února 1942

13 EPILOG

Vpodvečer 27. května 1945³⁰⁴ odchází Josef Šusta ze svého domu v ulici Na Pískách. Podle některých autorů míří na první slavnostní představení opery *Libuše* v osvobozené republice (za účasti prezidenta Edvarda Beneše), ale skutečnost je patrně jiná. Jednak nemáme žádné ověřené svědectví, že by Šusta byl přítomen, jednak podle Josefa Blümla³⁰⁵ odešel kolem sedmé hodiny večerní (představení dle archivu Národního divadla začalo v 18:30) a do třetice Šusta by nešel na představení sám, bez

doprovodu manželky. Je pravděpodobné, že šel spíše na svoji podvečerní pravidelnou procházku. Podle některých svědků skočil do Vltavy v Praze – Troji. Můžeme se dnes pouze domnívat, jaké byly poslední hodiny a minuty Šustova života. Jakým způsobem došel/dojel

³⁰⁴ Někteří autoři uvádí datum úmrtí Josefa Šusty ke dni 28. květnu 1945. Zmíňme např. Josefa Hanzala v edici *Poslední dopis Josefa Šusty z roku 1991*, uveřejněný v časopise *Dějiny a současnost*, č. 3 nebo naposledy Jiří Křesťan v monumentální práci o Zdeňku Nejedlém z roku 2012

³⁰⁵ Blüml, J.: *Smrt Josefa Šusty před padesáti lety*, Jihočeský sborník historický, roč. LXIV, 1995, s. 168

z Hanspaulky až do Troje na druhém břehu Vltavy? Proč si vybral toto místo, kde Vltava neměla žádnou velkou hloubku? Josef Polišenský v rozhovoru s autorem práce uváděl, že hladina tehdy v oněch uváděných místech byla kolem půl metru. Už jsme psali na jiném místě, že Šusta byl velmi dobrý plavec i ve vysokém věku, proto právě Josef Polišenský vyslovil domněnku, že se pojistil nějakým tlumícím prostředkem, ne-li přímo jedem. Jeho sebevražda byla zcela jistě plánovaná, Šusta neviděl podle dopisů na rozloučenou důvod, proč dál setrvávat na tomto světě. Domnívám se po přečtení všech mně dostupných dokumentů, že byla detailně připravována a volba svěřit tělo vodě nebyla náhodná³⁰⁶. Tělo nemuselo být objeveno, kdyby se nezachytilo na roztockém jezu. Nalezeno bylo až o čtyři dny později, ve čtvrtek 31. května 1945. Podle dochovaného opisu úmrtního listu vydaného Farním úřadem v Roztokách nad Vltavou z 21. června byla důvodem smrti smrt utopením.³⁰⁷

Zároveň to byla sebevražda bilanční,³⁰⁸ kdy důvodem byla vážná nemoc. Nehraje zde roli, zda to byl Šustův subjektivní názor nebo objektivní lékařský nález. Víme z lékařských dokladů, které jako alibi používal za protektorátu, že trpěl anginou pectoris a závratěmi. Ač mu v životě stačilo málo spánku, když pracoval většinou do půlnoci a ráno vstával kolem páté hodiny, subjektivně se cítil poslední roky svého života velmi unaven, když nemohl spát. Ve vzpomínkách psaných v druhé polovině války uvádí dva zajímavé momenty. Jeden, když

³⁰⁶ Podobně „beze stopy“ odchází i jedna z postav Šustova románu *Cizina*.

³⁰⁷ NA, fond Ministerstvo školství a národní osvěty, Osobní spisy Josefa Šusty)

³⁰⁸ Bilanční sebevraždou zde rozumíme takové suicidální chování, kdy postižený dojde k závěru, že jeho situace je pro další život neúnosná (např. situace vojáka po prohrané bitvě). Blíže např. Jiří Koutek v článku *Formy, způsoby a motivy suicidálního chování*. Dostupné na <http://www.portal.cz/scripts/detail.php?id=2213>

v dětství o Velikonocích v Třeboni zažil příhodu, kdy čestná stráž u božího hrobu omdlela, a druhou, kdy zažilo svátku sv. Petra a Pavla, jak z rybníka Svět vytahovali právě utonulého. Šusta píše: „Oběšenci a utopenci kroužili před mým zrakem v usínání a nemohl jsem se zhostiti nápadu, že budu třeba jednou sám z nich, jakýmsi nezvratným osudem k tomu určen.“³⁰⁹

A do třetice, byla to tzv. bílá sebevražda, kdy rozumově Šusta zhodnotil svoji situaci jako bezvýhodnou a chtěl z ní uniknout. Obával se podle svědectví spolupracovníků, že trpí počátečním stadiem nemoci, na kterou zemřel kolega a přítel Josef Pekař. Nechtěl být na obtíž své rodině.

Po osvobození v květnu 1945 objevily útoky na Josefa Šustu. Ale už zde bylo řečeno, že vstupoval do čela Akademie s vědomím, že to je oběť přinesená na oltář české vědy. Zmiňuje to i ve svých vzpomínkách. Druhou stranou je ale fakt, že byl-li Josef Šusta sám osobně přesvědčený, že jednal za okupace správně, pak by musel vydržet a snést vznesená obvinění, i kdyby je cítil jako nespravedlivá a nepodložená.

„Díváme-li se dnes na Šustův čin po tom všem, co jsme poznali a zažili v padesátých letech i po roce 1968, jeví se nám jako zbytečný a nešťastný. Šustova činnost jako prezidenta České akademie věd a umění i jako vědce a občana v tíživé době války snese ta nejpřísnější morální kritéria. Poznali jsme totiž v minulých letech tolik opravdové a špinavé kolaborace, že už takový čin ani dobře nechápeme. Musíme si ale uvědomit, že tehdejší doba měla na národní a vědeckou čest vyšší měřítko.“³¹⁰

³⁰⁹ Šusta, J.: *Léta dětství a jinošství. Vzpomínky I.*, Praha 1947, s. 110-111

³¹⁰ Hanzal, J.: *Poslední dopis Josefa Šusty*, Dějiny a současnost, č. 3, 1991, s. 51

Spletitý osud měly Šustovy ostatky i po pohřbu 7. června 1945. Příznačné bylo, že úřady nepovolily zakrytí rakve státní vlajkou, ačkoliv u bývalých ministrů to bývalo zvykem.

Nejprve byl Josef Šusta pochován na vinohradském hřbitově. V roce 1949 pak rodina získala místo na hřbitově u kostela svatého Matěje nedaleko posledního historikova bydliště. Jak napsal Josef Klik, bylo to malé místo „zcela nevhodné pro jeho hrob, který splýval s jinými a úplně mezi nimi zanikl.“³¹¹ V době 80. výročí narození pak byla snaha o zřízení důstojnějšího místa. Zásluhu na tom měl Historický klub a zejména jeho tehdejší předseda Jaroslav Werstadt, který vybral místo nedaleko vchodu do kostela

Místo posledního odpočinku Josefa Šusty

Zdroj: archiv autora

s nádherným rozhledem do kraje a zakoupil ho od rodiny Frišovy, která jej vlastnila. Je ctí Zdeňku Nejedlému, v roce 1954 již prezidentu nově zformované Československé akademie věd, že žádost Historického klubu vzal za svou a schválil, aby se akademie stala zřizovatelkou a udržovatelkou hrobu. Náklady na hrobku z růžového mramoru nesla Československá akademie věd, jejím autorem byl architekt Jan Sokol a nese dva prosté nápisy. Na přední straně „Josef Šusta – český dějepisec 1874–1945“ a na zadní „Presidentu České akademie věd a umění Československá akademie věd“. Historický klub se pak na místě scházel a zejména

³¹¹ Klik, J.: *Šustův památník*, Časopis společnosti přátel starožitností, roč. 64, 1956, s. 233-234

Jaroslav Werstadt na místě držel krátké projevy věnované Josefu Šustovi. Památník byl odhalen v předvečer 10. výročí Šustovi smrti a ing. Jan Šusta zmínil v poděkování Nejedlému a Akademii, že bylo tak splněno poslední přání zesnulého, jež zanechal v dopise, aby byl pochován ve světle a slunci na místě, které měl velmi rád a kam často chodíval.³¹²

³¹² Je míněn patrně dopis rodině, který se nedochoval – pozn. autora. Věstník ČSAV, roč. 64, 1955, s. 361

ZÁVĚR

Josef Šusta se v meziválečném období stal jedním z nejvýznamnějších českých historiků a po smrti svého kolegy Josefa Pekaře zaujal místo nejpřednější. Zároveň byl nejznámějším českým historikem pro tehdejší Evropu. Volba prezidentem České akademie věd a umění na jaře 1939 zcela změnila jeho životní osudy, když několik týdnů po volbě došlo k okupaci naší země.

Historik, který poznal, že minulost v mnohém ovlivňuje naši přítomnost, při práci na svém monumentálním pomníku, *Dějínách lidstva od pravěku k dnešku* postupně zjistil, že i přítomnost se stává učitelkou minulosti. Šíře záběru historika Josefa Šusty byla obdivuhodná – od třináctého století do současnosti, od témat českých dějin k dějinám Evropy a celého světa po názory na dějiny a dějepisectví. Nejcennější na Šustově tvorbě je hledání vazeb mezi historickými jevy a dějinná syntéza „bez přívlastku.“

Tato studie ukazuje, jak složité bylo postavení v čele české vrcholné vědecké instituce, kdy byl jednak nucen snášet příkoří doby, jednak se veřejně angažovat. Nemohla minout základní mezníky Šustova života, jeho cestu do popředí české vědecké obce a vědecké dílo. Válka přinesla Josefu Šustovi mnohé otázky, kdy začal pochybovat sám o sobě a mravních kvalitách člověka. Iracionalita a účelovost, s jakou na historii nahlížel nacistický režim, mu byla cizí.

Šustovo vědecké dílo uzavřely za války napsané svazky o vrcholné době českých dějin, čtrnáctém století a Karlu IV., a úvahy o světových dějinách. Lidsky jsou však tečkou dva svazky jeho pamětí, v nichž se vracel do dětství a studentských let v Českých Budějovicích, Praze, Vídni a Římě. Do doby, která byla plná nadějí, radosti a osobní svobody.

Největším paradoxem osudů Josefa Šusty je, že se z historika, který zkoumá a píše o minulosti, stal předmět historického zkoumání, čehož dokladem je i tato práce. Ukázali jsme rozbořením jeho činnosti v čele Akademie, že se nezpronevěřil svému svědomí, a pokud jsme našli čin, který byl z hlediska poválečného pohledu sporný, pak to byla Šustova daň za zachování činnosti české inteligence a elity. Postup, který předkládaná práce zvolila, kopíroval metodu Josefa Šusty. Nejde jen o shromáždění faktů, ale historik by se měl vžít do doby, o níž píše, a pak ji interpretovat.

Podobně můžeme charakterizovat i Šustovo vědecké dílo, které psal v době národního ohrožení. Nevznikl žádný vědecký text, který by nesl stigma doby. Naopak, *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku* byly zastaveny protektorátními úřady a další práce psal Josef Šusta do šuplíku s nadějí na to, že vyjdou po skončení války, kterou, jak poznamenává, tehdejší uchvatitelé nemohou vyhrát.

Tři týdny po skončení války, které jsou plné zloby a nenávisti směřované i k jeho osobě, volí Josef Šusta dobrovolný odchod ze života. Doložili jsme, že mnoha lidem Josef Šusta pomohl, velkou část věcí se mu podařilo uchovat, zachránit, ale také jsme uvedli činy a texty, které dnes budí rozpaky. Šusta umírá ne proto, že by neunesl tíhu kolaborace, jak je mu vyčítáno, ale proto, že nechtěl žít v době, které nerozuměl a které neměl co říci. Rozhodnutí bylo vrcholným aktem vlastní osobní svobody. Jak příznačný konec.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1 ARCHIVNÍ PRAMENY

Archiv Československé společnosti historické

Fond ČSSH, v soukromých rukou

Archiv Národní galerie

Fond Antonín Matějček (korespondence mezi Antonínem Matějčkem a Josefem Šustou)

Archiv Národního muzea

Fond Josef Klik (korespondence mezi Josefem Klikem a Josefem Šustou, Josefem Klikem a Leopoldinou Šustovou, Vzpomínky Josefa Klika na Josefa Šustu)

Fond Josef Pekař (korespondence mezi Josefem Pekařem a Josefem Šustou)

Fond Karel Stloukal (korespondence mezi Karlem Stloukalem a Josefem Šustou, Stloukalovy poznámky z Šustových seminářů, recenze, články)

Literární archiv Památníku národního písemnictví

Fond František Laichter (korespondence mezi Františkem Laichterem a Josefem Šustou, Františkem Laichterem a Leopoldinou Šustovou)

Fond Jan Laichter (korespondence mezi Janem Laichterem a Josefem Šustou)

Fond Nakladatelství Melantrich (dokumenty k Dějinám lidstva od pravěku k dnešku)

Fond Josef Šusta (celý fond)

Masarykův ústav – Archiv Akademie věd České republiky

Fond Česká akademie věd a umění (osobní spis Josefa Šusty, dokumenty k sledovanému období 1938 – 1945)

Fond Historický klub (korespondence Josefa Šusty a Leopoldiny Šustové)

Fond Zdeněk Nejedlý (korespondence mezi Zdeňkem Nejedlým a Josefem Šustou)

Fond Jaroslav Werstadt (korespondence mezi Jaroslavem Werstadtem a Josefem Šustou, přednášky Jaroslava Werstadta o Josefu Šustovi)

Fond ČSAV (korespondence k vydání paměti Josefa Šusty)

Národní archiv

Fond Ministerstvo školství a osvěty (osobní spisy Josefa Šusty)

Fond Josef Šusta historik (celý fond)

Fond Josef Šusta starší (celý fond)

2 PUBLIKOVANÉ PRAMENY

VZPOMÍNKY

70 let historika Josefa Šusty, Český deník (Plzeň), 18. 2. 1944

70 let prof. Dr. Josefa Šusty, Polední list (Praha), 19. 2. 1944

Bartoš, František M.: Za prof. Josefem Šustou, Národní osvobození, 6. 6. 1945, s. 3

Bauer, František.: Šustův názor na dějiny, Naše věda, 51/1943, č. 1, s. 153 – 158

Čechura, Jaroslav - Šetřilová, Jana.: Dvě vzpomínky na Josefa Šustu, (Klik, Šeplový),

Historický obzor, VII. – VIII/1995, s. 187n.

Dostál, Josef: Historik evropského formátu, Pražské noviny, 18. 2. 1934, s. 2

- Dostál, Josef: Jubileum historikovo, Tribuna, č. 42, 19. 2. 1924, s. 1 – 2
- Glücklich, Julius: Úvahy a drobné spisy historické, Naše věda, 15/1934. s. 251 – 252
- Glücklich, Julius: Dějepisectví, Naše věda, 15/1934, č. 2, s. 49 – 52
- Hájek, Zdeněk: Sedmdesátiny Josefa Šusty, Lidové noviny, 19. 2. 1944, s. 4
- Hanzal, Josef: Poslední dopis Josefa Šusty, Dějiny a současnost, 13, 1991, č. 3, s. 51 – 54
- Hilbert, Jaroslav: Josef Šusta padesátníkem, Venkov, 17. 2. 1924, s. 2,3
- Holinka, Rudolf: Josef Šusta, Naše věda, XXV, 1947, č. 7 – 8, s. 209n.
- Hrubý, František: Šedesát let Josefa Šusty, Lidové noviny, 18. 2. 1934, s.9n.
- Chaloupecký, Václav: Za Josefem Šustou, Svobodné noviny, 3. 6. 1945, s. 3
- Kalista, Zdeněk: Josef Šusta, Lumír, roč. 60, 1934, s. 238n.
- Kalista, Zdeněk: Na okraj historického díla Josefa Šusty, Lumír, roč. 61, 1935, s. 223n.
- Kalista, Zdeněk: Šustův vývoj v zrcadle jeho paměti, Lidová demokracie, 8. 2. 1948
- Klik, Josef: Šedesát let Josefa Šusty, Časopis společnosti přátel starožitnictví, XLII, 1934, s. 1n.
- Klik, Josef: Šustův památník, Časopis společnosti přátel starožitnictví, LXIV, 1956, s. 233n.
- Klik, Josef: Dr. Josef Šusta šedesátníkem, Legie, 15. 2. 1934, s. 4
- Klik, Josef: Josef Šusta, ČSPS, roč. LI – LII (1943–1945), č. 1 – 2, s. 275n.
- Klik, Josef: Vzpomínky na Josefa Šustu z doby okupace, Jihočeský sborník historický 38/1969, s. 226n.
- Krt: Josef Šusta pohřben, Svobodné noviny, 8. 6. 1945, s. 2

- Lach, Jiří: Poslední dopis Josefa Šusty Karlu Stloukalovi, *Historický obzor* III – IV/2000, s. 82n.
- Laichter, František – Stloukal, Karel: Prof. Josef Šusta a Pfitzner, *Svobodný zítřek* 13/1947, s. 2 (k tomu Slavík)
- Líbal, Václav: Představitel soudobého českého kulturního života, *Národní práce*, 19. 2. 1944, s. 3
- Nikolau, Stanislav: Na nepravou adresu, *Česká demokracie*, 2. 9. 1921, č. 35, s. 1 (Šusta ministr)
- Novák, Arne: Úrodná skepse, *Lidové noviny*, 18. 2. 1934, s. 1n.
- Nožička, Josef: Náš světový vědec, *Venkov*, 18. 2. 1934, s. 7
- Odložilík, Otakar: Žeň šedesátníkova, *Nové Čechy*, XVII, 1934, č. 2 – 3, s. 49n.
- Palkovský, Karel B.: Historik Josef Šusta, *Čechoslovák*, VII, 13. 7. 1945, č. 28, s. 3
- Pavel, Jakub: Un historien tsche'que: M. Joseph Šusta, *L'Europe Centrale*, 17. 2. 1934, s. 110 – 112
- Pečírka, Jaromír: Eine Festschrift für Prof. Josef Šusta, *Prager Presse*, 1. 7. 1934, s. 10
- Prokeš, Jaroslav: Prof. Josef Šusta šedesátníkem, *Časopis pro dějiny venkova*, XXI, 1934, s. 42n.
- Sekanina, František: Šustovy „Úvahy...“, *Národní politika*, *Nedělní příloha*, č. 48, 18. 2. 1934, s. 4
- čt: Pohřeb prof. dr. Josefa Šusty, *Lidová demokracie*, 8. 6. 1945, s. 3
- Dr. Josef Šusta, *Zteč (Praha)*, 2. 3. 1944

- Dv.F.: M. J. Šusta, *Revue d'Histoire ecclesiastique*, roč. XXI, 1935, s. 261 – 263
- Glch.: Šustova francouzská stať o české historii, *Lidové listy*, 5. 10. 1928, s. 7
- historicus: Le Professeur J. Šusta, *La Revue Francaise de Prague*, November-December 1928, č. 40, s. 399 – 402
- J.D.: Jubileum práce, *Lidové listy*, č. 41, 19. 2. 1924, s. 6
- J.Ch. (Charvát): Historické dílo Josefa Šusty, *Právo lidu*, 18. 2. 1934, s. 9
- J.P.(Josef Polišenský): K šedesátým narozeninám prof. Josefa Šusty, *ČČH*, XL, 1934, s. 222
- j.s.(Jaroslav Stránský): Dospolupracovali, *Svobodné noviny*, 3. 6. 1945, s. 3
- K.Č. (Čapek): Josef Šusta, *Lidové noviny*, 18. 2. 1934, s. 7
- K.T.: Prof. PhDr. Josef Šusta, *Moravské noviny (Brno)*, 13. 2. 1944
- Ks (Ladislav Khás): Profesor Josef Šusta mrtev, *Svobodné noviny*, 2. 6. 1945, s. 3
- Lv (Lev Vokáč): Sedmdesátiny historika Josefa Šusty, *A-Zet Večerní*, 18. 2. 1944
- Mgr. (Antonín Stanislav Mágr): Josef Šusta. Zu seinem 60. Geburtstag, *Prager Presse*, 18. 2. 1934, s. 10
- Odložilík, Otakar: Žeň šedesátníkova, *Nové Čechy*, 17/1934, č. 2 – 3, s. 49 – 55
- Prof. dr. Josef Šusta, *Národní politika*, 18. 2. 1934, s. 3
- Prof. J. Šusta 60ročný, *Slovenský denník*, 18. 2. 1934, s. 4
- r (Josef Mareš): Smutek národní kultury, *Lidová demokracie*, 5. 6. 1945, s. 3
- Sarkofág prof. Josefa Šusty, *Věstník ČSAV*, roč. 64/1955, s. 361 – 362
- Sezima, Karel: Román učencův o cizině, in *Podobizny a reliéfy*, Praha 1916 (?), s. 196n.

- Slavík, Jan: Josef Šusta, Prager Presse, 19. 2. 1924, s. 4
- Slavík, Jan: K šedesátce prof. Jos. Šusty, Národní osvobození, 18. 2. 1934, s. 11
- Slavík, Jan: Prof. Josef Šusta a Pfitzner, Svobodný zítřek 12/1947, s. 2
- Slavík, Jan: Šustovy spisy drobné, Národní osvobození, 25. 2. 1934, s. 11
- Stloukal, Karel: Dokument, ČČH, roč. XLVII, 1946, s. 151n.
- Stloukal, Karel: Lidský profil Josefa Šusty, Lidová demokracie, 7. 6. 1945, s. 2n.
- Stloukal, K.: Na okraji díla Šustova, Národní listy, 18. 2. 1934, s. 5
- Stloukal, Karel: Šustův vztah k dějinám umění, Umění, 1934, s. 3n.
- Stloukal, Karel: Tvůrce a podněcovatel, Národní listy, 20. 2. 1934, s. 1n.
- Stloukal, Karel: Za dvěma českými historiky, Naše věda, roč. 52, č. 1, říjen 1945, s. 14n.
- Stloukal, Karel: Za Josefem Šustou, Svobodné slovo, 3. 6. 1945, s. 1n.
- Šustův epilog I – III, Svobodné noviny, 16. 6. 1945, s. 3, 17. 6. 1945, s. 3, 19. 6. 1945, s. 3
- Tichý, Josef: K jubileu prof. Dr. Šusty, Nedělní list, 20. 2. 1944, s. 5
- Univ. prof. Dr. Josef Šusta presidentem České akademie věd a umění, Jihočeský obzor, XXXIV, 28. 1. 1939, č. 5, s. 2
- V.: Dr. Josef Šusta, Vládní vojsko, 5/1943–1944, s. 185
- V.C.: Stačí Akademie na své poslání?, Brázda, roč. XX, 22. 2. 1939, s. 123
- Vaněk, Miroslav: Padesát let České akademie, Národní politika, 21. 1. 1940, s. 1
- Werstadt, Jaroslav: K padesátce Josefa Šusty, Československá samostatnost, č. 18, 19. 2. 1924, s. 1°– 2

Werstadt, Jaroslav: Náš nejuniversálnější historik, *České slovo*, 18. 2. 1934, s. 10

Werstadt, Jaroslav: Okolo českého „problému malého národa“ v desetiletích před osvobozením (Šustův román *Cizina*), *Orientace* 1967

Z. K. (Zdeněk Kalista): Josef Šusta, *Lumír*, 1934, s. 238 – 239

Za presidentem České akademie prof. dr. Josefem Šustou, *Věstník České akademie věd a umění*, LIV, 1945, č. 1, s. 5n.

Zelinka, Timoteus Č.: Sedmdesátiny prof. dr. J. Šusty, *České slovo*, 19. 2. 1944

DÍLO JOSEFA ŠUSTY

Šusta, Josef (ed.): *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku*, Praha 1936 – 1942

Šusta, Josef: (nekrolog Pekaře), *Revue historique* 1937, s. 236 – 239

Šusta, Josef: *Dějepisectví*, Praha 1933

Šusta, Josef: *Je svět v přerodu?*, *Přednášky československého rozhlasu č. 10*, s. 7n, Praha 1935

Šusta, Josef: *Nekrolog Josefa Šusty s.*, *Věda česká*, 1914, s. 294

Šusta, Josef: *Pozdrav historikův*, (k výročí narození prof. Pelnáře), *Časopis lékařů českých*, 1932, č. 46 – 47, s. 1510

Šusta, Josef: *Seburčení Němců u nás*, *České slovo*, 14. 9. 1938, s. 2. (nepodepsán, podle J. Klika autor Josef Šusta)

Šusta, Josef: *Úvodní slovo k novému číslu ČČH*, 3 – 4/1938, roč. XLIV, s. 473

Šusta, Josef: *Po dvaceti letech*, Praha 1938

Šusta, Josef: *Král cizinec*, *České dějiny II/2*, Praha 1939

- Šusta, Josef: O programu a úkolech v České akademii věd a umění, *Národní politika* č. 50, 19. 2. 1939
- Šusta, Josef: Eliška Přemyslovna, in: *Česká žena v dějinách národa*, Praha 1940, s. 71 – 85
- Šusta, Josef: Slovo pozdravu z cizí farnosti. Ing. František Kovářík a jeho dílo (1865–1940), Olomouc 1940
- Šusta, Josef: Předmluva ke knize *Listy úcty a přátelství. Vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*, ed. Josef Klik, Praha 1941, s. 7 – 15
- Šusta, Josef: Předmluva ke knize *Kolumbův lodní deník*, Praha 1941, s. 7 – 18
- Šusta, Josef: Ze vzpomínek na Otakara Sommera, in: *Sborník Otakar Sommer*, Turnov 1941, s. 272 – 274
- Šusta, Josef: Velký památník národní minulosti, *Národní politika*, 18. 7. 1943, s. 1
- Šusta, Josef: Josef Pekař a cizina, *Přítomnost*, roč. 17, 1943, č. 7, s. 98 – 100 a č. 8, s. 114 – 116
- Šusta, Josef: Za Františkem Hrubým, *Naše věda*, roč. 23, 1943, s. 37 – 47
- Šusta, Josef: Karel IV. Otec a syn 1333–1346, *České dějiny* II/3, Praha 1946
- Šusta, Josef: Léta dětství a jinošství. *Vzpomínky I*, Praha 1947
- Šusta, Josef: Karel IV. Za císařskou korunu 1346–1355, *České dějiny* II/4, Praha 1948
- Šusta, Josef: Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha – Vídeň – Řím. *Vzpomínky II*, Praha 1963

LITERATURA

- Barteček, Ivo: Kolumbův lodní deník (nakladatelství Novina, Praha 1942) a Josef Šusta, referát na 9. ročníku odborné konference Světová putování a česká knižní kultura
- Beneš, Zdeněk: Josef Šusta, přednáška na slavnostním večeru v Národním museu při 120. výročí narození prof. Šusty, 1994 (srovnej předmluvu k Šusta, J.: Jindřich z Rožmberka)
- Beneš, Zdeněk: Šest zastavení nad stránkami Milníků dějin Josefa Šusty. In: Šusta, J.: Úvahy o všeobecných dějinách, Praha 1999, s. 317 – 328
- Bláhová, Kateřina: Kraje. Literární odkaz Josefa Šusty, Tvar, edice Tvary, sv. 11/2000, 1. 6. 2000, s. 1 – 32
- Bláhová, Kateřina: Prožitek smrti historika Josefa Šusty, In: Fenomén smrti v české kultuře 19. století, Praha 2001, s. 207 – 215
- Blüml, Josef: Korespondence Edvarda Beneše historiku Josefu Šustovi, Výběr, XXII, 1995, č. 3, s. 189 – 192
- Blüml, Josef: Smrt Josefa Šusty před padesáti lety, Jihočeský sborník historický, LXIV, 1995, s. 168 – 175
- Blüml, Josef: Šustovy Dějiny lidstva, in Věda v českých zemích za druhé světové války, Praha 1998, s. 271 – 278
- Blüml, Josef: Žena jako inspirace historika Josefa Šusty, In: Sex a tabu v české kultuře 19. století, Praha 1999, s. 129 – 134
- Blüml, Josef: Historik Josef Šusta v době okupace, Výběr, XXXV, 1998, č. 1, s. 17 – 29
- Blüml, Josef: Josef Šusta. Úvahy o dějinách a dějepisectví, Pelhřimov 2006

Blüml, Josef – Blümlová, Dagmar. – Jiroušek, Bohumil a kol.: Jihočeši v české historické vědě, České Budějovice 1999

Blümlová, Dagmar: Historik Josef Šusta byl kandidát na presidentský úřad, Mladá fronta DNES, 9. 2. 1999, s. 4

Blümlová, Dagmar a kol.: Čas optimismu a ctižádostivých nadějí. Prezentace a reprezentace české vědy a kultury v prvním desetiletí samostatného státu (1918–1929), České Budějovice 2009

Černý, Václav.: Paměti I – III, Brno 1992–1994

Demjančuk, Nikolaj – Profant, Martin – Podhajský, Jiří: O povaze vědy: Novokantovství, Plzeň a Praha 2011

Formánek, Martin: Odhalení pamětní desky prof. Josefu Šustovi, Zpravodaj Historického klubu, č. 2/VII, 1996, s. 24 – 25

Formánek Martin: Za Josefem Šustou, Třeboňský svět, č. 10/III, 15. 5. 1995, s. 10

Frajdl, Jiří: Josef Šusta (1874–1945), Haló noviny, 27. 11. 1995, s. V přílohy

Gregorovič, Miroslav.: „Jak se rodí kolaborant“ aneb Život a doba historika Šusty, Mladý svět, 47/1997, s. 50 – 53

Iggers, Georg G.: Dějepisectví ve 20. století, Praha 2002

Hanzal, Josef: Tragédie historika Josefa Šusty, Literární noviny, 23/1995, s. 3

Hanzal, Josef: Odkaz historika, Lidové noviny, 28. 5. 1992, s.4 (Národní 9)

Havelka, Miloš (ed): Spor o smysl českých dějin, Praha 1997

- Jiroušek, Bohumil: Starosti Josefa Klika s Josefem Pekařem v době protektorátu. In: Věda v českých zemích za druhé světové války, Praha 1998, s. 279 – 286
- Kostlán, Antonín: Druhý sjezd československých historiků (5. – 11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví v letech 1935–1948), Praha 1993
- Kučera, Karel: Historie a historici, Praha 1992
- Kutnar, František – Marek, Jaroslav: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví, Praha 1997
- Křesťan, J.: Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění, Praha a Litomyšl 2012
- Kvaček, Robert – Tomášek, Dušan: Obžalována je vláda, Themis Praha 1999
- Lach, Jiří: Josef Šusta, Jaroslav Werstadt a Historický klub, Zpravodaj Historického klubu, roč. 16, 2005, č. 2, s. 37 – 48
- Lach, Jiří: Josef Šusta a Dějiny lidstva. AUPO Historica 28, 1998, Olomouc 1999, s. 93 – 103
- Lach, Jiří: Josef Šusta a Dějiny lidstva, Olomouc 2001
- Lach, Jiří: Josef Šusta a Karel Stloukal. Učitel a žák – vzor a pokračovatel? AUPO Historica 29, 2000, s. 125 – 142
- Lach, Jiří: K hrobu Josefa Šusty. In: Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference (Praha, 23. – 24. listopadu 1999). Praha 2000, s. 383 – 393
- Lach, Jiří: Šustovy italské pobyty a jejich odraz v románu Cizina. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Brno, Sdružení knihoven České republiky a SVK v Olomouci 2000, s. 47 – 56
- Lach, Jiří: Laichterovo nakladatelství a projekt České dějiny. Olomouc 2008.

- Lach, Jiří: Příspěvek k pomalému odkrývání Šustova díla, *Dějiny a současnost*, roč. 22, 2000, č. 4, s. 52 – 53, 59
- Marek, Jaroslav: *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992
- Marek, Jaroslav: *O smyslu dějin a dějepisectví*, *Historické listy*, 1/1991, s. 1 – 3
- Marek, Jaroslav.: *Josef Šusta*, *Dějiny a současnost*, roč. 10, 1968, č. 10, s. 28 – 31
- Marek, Jaroslav: *České dějepisectví devadesátých let 19. století (Na okraj Šustových vzpomínek)*, *Sborník Matice moravské*, 83, 1964, s. 234 – 241
- Martinovský, Martin: *Česká akademie věd a umění v době nacistické okupace českých zemí 1939–1945*, In: *Věda v českých zemích za druhé světové války*, Praha 1998, s. 39 – 52
- Med, Jaroslav: *Literární život ve stínu Mnichova (1938–1939)*, Praha 2010
- Nálevka, Vladimír: *Československá společnost historická v letech nacistické okupace*, In: *České země a Československo v Evropě 19. a 20. století (Sborník k 65. narozeninám prof. Roberta Kvačka)*, Praha 1997, s. 447 – 459
- Nejedlý, Zdeněk: *Dějiny národa českého I*, Praha 1949
- Novák, Arne – Novák, Jan V.: *Přehledné dějiny literatury české*, Olomouc 1936–1939
- Pánek, Jaroslav: *Josef Šusta a třeboňský genius loci (Projev při odhalení Šustovy pamětní desky v Třeboni)*, *Zpravodaj Historického klubu*, roč. 7, 1996, č. 2, s. 25 – 27
- Pasák, Tomáš: *Pod ochranou říše*, Práh 1998
- Pasák, Tomáš: *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, Praha 1997
- Patočka, Jan: *Kacířské eseje o filosofii dějin*, Praha 1990
- Pekař, Josef – Klik, Josef: *Dějiny Čech a Moravy*, Praha 1942

- Rameš, Václav: Josef Šusta, Třeboňský svět, č. 12/IV, 15. 6. 1996, s. 2 – 3
- Rataj, Jan: O autoritativní národní stát, Praha 1997
- Rubín, Jiří – Tomeš, Josef: Emil Hácha před 70 lety zvolen třetím prezidentem ČSR, Praha 2008
- Spěváček, Jiří: Karel IV. Život a dílo (1316–1378), Praha 1980
- Šámal, Petr: Josefa Šusty léta protektorátní, Dějiny a současnost, roč. 20, 1998, č. 4, s. 36 – 40
- Šámal, Petr: Josefa Šusty léta protektorátní, in: Věda v českých zemích za druhé světové války, Praha 1998, s. 69 – 80
- Šolle, Zdeněk: Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919, Praha 1993, 1994
- Štaif, Jiří: Historici, dějiny a společnost (historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu (1790–1900) I – II, Praha 1997
- Tesařík, Bohumil: K výročí tragické smrti profesora Šusty, Denní Telegraf, 3. 6. 1995, s. V (Telegraf na neděli)
- Tesařík, Bohumil: Padesát let od tragické smrti prof. Josefa Šusty, TREND politiky, vědy, kultury, společnosti, č. 5 – 6, 1995, s. 32
- Tomeš, Josef: Historie v čase zkoušky, Praha 1992
- Vojtěch, Tomáš: Česká historiografie a pozitivismus. Světonázorové a metodologické aspekty, Praha 1984

Vyčichlová, Veronika: Revize pozitivistického dějepisectví a percepce školy Annales v české historiografii 20. a 30. let 20. století, dostupné na

http://www.cefres.cz/pdf/c29/vycichlova_2003_skola_annaes_ceska_historiografie.pdf